

**BELÂZÜRÎ'NİN ENSÂBÜ'L-EŞRÂF İSİMLİ
ESERİNDE HZ. ALİ VE EVLADINA AİT
OLAYLARIN TAHLİLİ**

Elanur DEMİRBAĞA

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilim Bilimleri Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN
2023
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Elanur DEMİRBAĞA

BELÂZÜRÎ'NİN ENSÂBÜ'L-EŞRÂF İSİMLİ ESERİNDE HZ. ALİ
VE EVLADINA AİT OLAYLARIN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

ERZURUM-2023

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum “Belâzürî’nin Ensâbü’l-Eşrâf İsimli Eserinde Hz. Ali ve Evladına Ait Olayların Tahlili” adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

12/07/2023

Aslı Islak İmzalıdır

Elanur DEMİRBAĞA

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN danışmanlığında, Elanur DEMİRBAĞA tarafından hazırlanan bu çalışma 12/07/2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Kamile ÜNLÜSOY

İmza: Aslı Islak İmzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

Aslı Islak İmzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1
I. AMAÇ VE ÖNEM.....	1
II. METOD	2
III. BELÂZÜRİ’NİN HAYATI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ’NİN HİLÂFET ÖNCESİ İLK DÖNEM OLAYLARI KARŞISINDAKİ TUTUMU

1.1. HZ. PEYGAMBER’İN HASTALIK SÜRECİ.....	12
1.1.1. Hz. Ebû Bekir’in Sahabe Arasındaki Konumu ve Fazileti.....	12
1.1.2. Kırtas Olayı ve Yansımaları	15
1.1.3. Hz. Peygamber’in Vefatı ve Teçhizi	18
1.2. SAKÎFE OLAYI.....	23
1.2.1. Sakîfe Olayında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer.....	23
1.2.2. “İmamlar Kureyş’tendir” Rivayeti ve Yansımaları.....	26
1.2.3. Hz. Ali’nin Hilâfet Konusundaki Tavrı.....	30
1.3. HZ. OSMAN’IN ŞEHÂDETİ VE HZ. ALİ’NİN HİLÂFETİ.....	35
1.3.1. Hz. Ali’nin Fazileti ve Hz. Peygamber’in Hayatındaki Konumu	35
1.3.2. Gadîr-i Hum Olayı	38
1.3.3. Hz. Osman’ın Hilâfeti Dönemindeki Kargaşa ve Şehâdeti.....	41
1.3.4. Hz. Ali’ye Biat	52

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ VE EVLADI’NIN HİLÂFET SONRASI İLK DÖNEM OLAYLARI KARŞISINDAKİ TUTUMU

2.1. CEMEL VAK‘ASI	56
2.1.1. Ali b. Ebî Tâlib Karşısında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm.....	58

2.1.2. Sürecin Otorite İsmi: Hz. Âişe	62
2.2. SİFFÎN SAVAŞI	64
2.2.1. Hz. Ali Karşısında Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs İttifakı.....	68
2.2.2. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân Arasındaki Mektuplaşmalar	74
2.2.3. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân Arasında Yaşanan Saldırıları	78
2.3. HAKEM OLAYI VE SONUÇLARI	84
2.3.1. Tahkim Sürecinde Yaşananlar	89
2.3.2. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı	94
2.4. NEHREVAN SAVAŞI	97
2.4.1. Hz. Ali ve Hâricîler Arasında Yaşananlar.....	100
2.5. HZ.ALİ’NİN HİLÂFETİ DÖNEMİNDE MİSİR	107
2.6. HZ. ALİ’NİN ŞEHÂDETİ VE SONRASINDA HZ. HASAN.....	112
2.6.1. Hz. Ali’ye Suikast ve İbn Mülcem.....	116
2.6.2. Hz. Hasan’ın Hilâfeti ve Muâviye b. Ebû Süfyân ile İttifâk	120
2.7. SALTANATA KARŞI HİLÂFET MÜCADELESİNDE HZ. HÜSEYİN.....	126
2.7.1. Hz. Hüseyin’e Yapılan Çağrılar ve Müslim b. Akîl’in Ölümle Sonuçlanan Mücadelesi	130
2.7.2. Hz. Hüseyin’in Sahaya İnişi ve Kerbela Olayı	134
2.8. MUHAMMED B. HANEFİYYE’NİN DURUMU	142
SONUÇ.....	150
KAYNAKÇA	153
ÖZGEÇMİŞ.....	159

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BELÂZÜRÎ'NİN ENSÂBÜ'L-EŞRÂF İSİMLİ ESERİNDE HZ. ALİ VE
EVLADINA AİT OLAYLARIN TAHLİLİ

Elanur DEMİRBAĞA

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

2023, 159 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN

Doç. Dr. Kamile ÜNLÜSOY

Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93), tarihçiliği ve nesep ilmi ile ön plana çıkan bir şahsiyettir. Belâzürî, erken dönem kaynakları arasında yer alan *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde; Hz. Nuh'tan itibaren Hz. Peygamber ve ondan sonra İslam Tarihinin önemli şahsiyetleri hakkında tarihi ve nesebi bilgileri nakletmiştir. Eser, aktardığı rivayetlerle Hz. Ali ve evladının merkeze alındığı ilk dönem olaylarına ışık tutması hasebiyle önemli bir kaynak niteliğindedir.

Bu çalışmada, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde yer alan Hz. Ali ve evladına ait olayların tahlili yapılmıştır. Girişte Belâzürî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Hz. Ali'nin hilafeti öncesi ilk dönem olayları, ikinci bölümde ise Hz. Ali'nin hilafeti sonrası ilk dönem olayları merkeze alınarak İslam Mezhepleri Tarihi bakış açısıyla incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Belâzürî, Ensâbü'l-Eşrâf, Ali, Hasan, Hüseyin, Muhammed b. Hanefiyye.

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

ANALYSIS OF THE CASES OF ALI AND HIS SONS IN BALAZURI'S ANSAB
AL-ASRAF

Elanur DEMİRBAĞA

Advisor: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

2023, 159 pages

Jury: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN

Assoc. Prof. Dr. Kamile ÜNLÜSOY

Abû al-Hasan Ahmad Ibn Yahyâ Ibn Jâbir Ibn Dâwûd al-Balâdhurî (279/892-93) is a prominent figure in his historiography and genealogy. Balâdhurî in his work named *Ansab al-Ashraf*, which is among the early sources; beginning with prophet Noah, he conveyed historical and genealogical information about prophet Muhammad and the important personalities of Islamic History after Him. The work is an important source because it sheds light on the first period events in which Ali ibn Ebi Talib and his son were centered with the narrations it conveys.

In this study, the events of Ali ibn Ebi Talib and his son in the work of Balâdhurî named *Ansab al-Ashraf* were analyzed. In the beginning, information was given about the life and works of Balâdhurî. In the first part, the events of the first period before Ali's caliphate, and in the second part, the events of the first period after Ali's caliphate were examined from the perspective of the History of Islamic Sects.

Keywords: al-Baladhuri, Ansab al-Ashraf, Alib. Ebi Talib, Hasan b. Ali, Hussein b. Ali, Muhammed b. al-Hanafiyya.

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: bin
bt.	: bint
bkz.	: bakınız
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
M.Ü	: Marmara Üniversitesi
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
T.D.V	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
y.y	: yayın yok

ÖNSÖZ

İslamiyet'in ilk dönemlerinde Müslümanlar arasında yaşanan olayların erken dönem kaynakları ışığında ele alınarak incelenmesi, dönemin zihniyetini yansıtması açısından önemlidir. Yaşanan olayların zaman aşımına uğramadan aktarılması erken dönem kaynaklarında yer alan bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğini yakından etkilerken müellifin bakış açısı hakkında da bilgi sağlamaktadır. İlk dönem olaylarının arka planında bulunan saikleri ve olayların iz bırakan sonuçlarını anlamak ve anlamlandırmak dönemin temel kaynaklarına başvurmakla mümkündür. Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eseri de bu bağlamda değerlendirilebilecek bir eser olması hasebiyle tahlile tabi tutulmuştur. Tarihi ve nesebi bilgileri birlikte aktaran bu eser, oldukça kapsamlı bir yapıya sahiptir. Belâzürî, Hz. Nuh ile onun çocuklarından başlayarak Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in soyundan gelen kişiler, Hz. Peygamber'in hayatı ve İslam Tarihinin önemli şahsiyetleri hakkında nesebi ve tarihi bilgiler aktarmıştır.

Ensâbü'l-Eşrâf in tahliline dayanan bu çalışma Hz. Ali ve evladına ait olaylarla sınırlandırılmıştır. Giriş kısmında tezin amacı, önemi ve takip edilen metottan bahsedildikten sonra Belâzürî'nin hayatı, hocaları, öğrencileri ve eserleri zikredilmiştir.

Birinci bölümde Hz. Peygamber'in hastalık sürecinden başlanarak Hz. Ali'nin hilafetine kadar yaşanan olaylar ve bu olaylar karşısında Hz. Ali'nin tutumu, Belâzürî'nin aktardığı rivayetler merkeze alınarak tahlil edilmiştir. Üç başlık altında detaylandırılan bu bölümde Belâzürî'nin rivayetlerinin tahlili öncesinde özet mahiyetinde olabilecek bilgilendirmelere yer verilmiştir.

İkinci bölümde Cemel Vak'ası'ndan başlanarak Müslümanlar arasında yaşanan savaşlar, fikri ayrılıklar, suikastler ve siyasi mücadeleler karşısında Hz. Ali ve evladının tutumu, Belâzürî'nin naklettiği rivayetler ışığında incelenmiş ve Muhammed b. Hanefiyye'nin durumu ile ilgili yapılan tahlil ile çalışma sonlandırılmıştır. Sekiz başlık altında detaylandırılan ikinci bölümde ise rivayetlerin tahlil ve tahkiki öncesinde bilgilendirme yapılmıştır.

Akademik sürecimin başlangıcından itibaren bir an olsun desteğini esirgemeyen, çalışmamın her aşamasında görüşleriyle bana yeni ufuklar açan, bilgisi, tecrübesi ve yardımlarıyla akademik yolculuğuma ışık tutan kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN'e, gerek derslerde gerek serbest zamanlarda fikir ve eleştirileri ile yeni

perspektifler sağlayan, sunduğu bakış açıları ile fikir dünyamda yeni pencereler açan değerli hocam Prof. Dr. M. Zeki İŞCAN'a, kıymetli eleştirileriyle çalışmamızın olgunlaşmasına katkı sağlayan jüri üyesi hocam Doç. Dr. Kamile ÜNLÜSOY'a ve çalışmamın her aşamasında maddi-manevi desteklerini hissettiren arkadaşlarıma teşekkür ederim. Hayatım boyunca her daim yanımda olan, bu süreçte de dua ve desteklerini esirgemeyen anneme, babama, ablama ve tüm aileme de teşekkürü borç bilirim.

Erzurum-2023

Elanur DEMİRBAĞA

GİRİŞ

I. AMAÇ VE ÖNEM

İslam düşünce geleneğinde önemli bir yere sahip olan Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî (ö. 279/892-93), tarihçiliği ve nesep ilmi ile ön plana çıkmış âlimlerden birisidir.¹ Onun *Ensâbü'l-Eşrâf* ile *Fütûhu'l-Büldân* isimli iki eseri, İslam Tarihi'nin önemli kaynakları arasındadır. Günümüze ulaşmayı başarmış olan bu eserler, kaleme alındıkları dönem hakkında verdikleri bilgiler ve dönemin zihniyetini yansıtmaları açısından oldukça değerlidir.

Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşraf* isimli eseri, Hz. Nuh ve onun çocuklarının nesebinden başlayarak Hz. Peygamber'in hayatı ve nesebiyle birlikte İslam Tarihinin önemli şahsiyetleri konusunda da tarihi ve nesebi bilgiler içermektedir. Söz konusu eserde bulunan *Hz. Ali ve Evladına Ait Olaylar* tezimizin merkezine alınarak *İslam Mezhepleri Tarihi* bakış açısıyla tespit ve tahlile tabi tutulmuştur. Çalışmanın amacı; erken dönem kaynaklarından biri olan *Ensâbü'l-Eşrâf*'ta ele alınan ilk dönem olaylarını, Hz. Ali ve evladı merkezinde tarafsız bir bakış açısı ile müellifin değerlendirmelerini dikkate alarak incelemektir. Müellifin ilk dönem olaylarını değerlendirme şekli ve bu olaylar karşısındaki tutumu çalışmayı şekillendiren önemli etkenlerdendir. Oldukça kapsamlı bir yapıya sahip olan bu eser, Hz. Ali ve evladı merkeze alınarak konu sınırlandırmasına tabi tutulmuştur.

İslamiyet'in ilk dönemlerinde Müslümanlar arasında yaşanan olaylar ve gelişmeler o dönemin zihniyetini anlamak açısından büyük önem arz eder. İlk dönem olaylarını konu edinen kaynaklar ise olayları sıcaklığına aktarmış olmalarından dolayı değerlidir. Dolayısıyla ilk dönemde yaşanan olayları anlama ve inşa etme faaliyetinde, ilk dönem kaynaklarına ulaşarak olayları birinci elden incelemek oldukça önemlidir. İlk kaynaklarda ele alınan olayların doğruluk payı sonraki dönem kaynaklarına göre daha yüksektir. Bununla birlikte göz önünde bulundurulması gereken şey ise eserlerde bulunabilecek tarafgirlik ihtimalidir. Nitekim yaşanan olayların yazıyla ifade edilirken müellifin zihniyetinden geçerek aktarıldığı aşîkârdır. Aynı olayın farklı zihin yapılarına sahip

¹ Mustafa Fayda, "Belâzürî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1992, V, 392.

kişiler tarafından farklı şekillerde anlamlandırılması ve değerlendirmeye tabi tutulması mümkündür. Çünkü kaleme alınan her eser, müellifinin fikri yapısı ve olayları algılayışına göre şekillenerek müellifinden bir parçayı yansıtır. Böylece eser, dönemin zihniyeti konusunda da ipuçları barındırır. Söz konusu eserde ele alınan ilk dönem olayları Hz. Ali ve evladı merkeze alınarak İslam Mezhepleri Tarihi bakış açısıyla tespit ve tahlil edilmiştir. Ayrıca bu çalışma, tespit edebildiğimiz kadarıyla Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinin İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Belâzürî'nin ilgili eseri üzerinde yapılan çalışmaların sınırlı olması, İslam Tarihi klasik kaynaklarından biri olan bu eserin Hz. Ali ve evladı merkezinde ele alınarak incelenecek olması, İslam Mezhepleri Tarihi alanına katkı sağlayacağı beklenmektedir.

II. METOD

Bilgi ayakta kalmayı amaçlayan ve yaşamaya devam etmek isteyen toplumlar için hayati bir önem taşır. Bilimsel yöntemlerle üretilen, kaynakları ve üretim süreçleri belli olan, gerektiğinde tekrarlanabilen, farklı yollarla doğruluğu, sağlamlığı ve güvenilirliği teyit edilebilen bilgi, bilimsel bilgiyi oluşturur. İnsanın anlam arayışına; doğru, tutarlı, sağlam ve güvenilir bilgi ile cevap bulma uğraşları sonucunda ise bilim ortaya çıkar.² Bilimsel bir disiplin olduğunu iddia eden her bilim dalının bir metoda dayanması kaçınılmazdır. Bilimin gelişmesine öncülük ederek bu konuda en etkili araç olmayı başaran metod ise ele alınan çalışmaları sağlıklı ve tutarlı sonuçlara ulaştırır. İslam Mezhepleri Tarihi alanında yapılan her çalışma bir inşa faaliyeti olduğu için, bu faaliyetin yapılacağı zeminin de sağlıklı olması gerekir.³

Sosyal Bilimler içerisinde ele alınan bu çalışmamız, nitel bir araştırmadır. Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eseri esas alınarak Müslümanlar arasında vuku bulan ilk dönem olaylarının Hz. Ali ve evladı bağlamında tahlilinin amaçlandığı bu çalışmada, nitel araştırma modellerinden biri olan *doküman analizi yöntemi*⁴ kullanılmıştır.

² Hasan Onat, "Bilgi, Bilim ve Yöntem" , *İslam Bilimlerinde Yöntem (İlitam)*, ed. Halis Albayrak, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2017, 11-13.

³ Hanifi Şahin, *Şiîlerin Gözüyle Sünniler İlk Dönem Şiî Kaynaklarda Sünnî Algısı*, Mana Yayınları, İstanbul 2016, 13-15.

⁴ Ali Yıldırım-Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018, 189.

Doküman analizi modelinin kullanılma nedeni; Hz. Ali ve evladına ait olayların *Ensâbü'l-Eşrâf* özelinde nasıl yansıtıldığını tespit etmek ve olayların tahlilini ilgili bağlam üzerinden yapmaktır. Bu yöntem doğrultusunda gerekli olan veriler *doküman taraması* tekniğine⁵ başvurulurak elde edilmiştir. Doküman tarama tekniği ile konuya ilişkin dokümanların derlenmesinden sonra elde edilen malzeme, veri analizi kapsamında betimsel analiz ve içerik analizi kullanılarak incelemeye tabi tutulmuştur. Betimsel analiz⁶ ile verilerin sistematik ve açık bir şekilde ele alınarak açıklanması, yorumlaması ve veriler arasında ilişki kurulması hedeflenmiştir. Esas alınan metnin açık anlamlarının yanı sıra örtük anlamlarının da anlaşılabilmesini sağlayan içerik analizi⁷ ile de betimsel analizle özetlenip yorumlanan malzemede yer yer derinlemesine incelemelerde bulunulması hedeflenmiştir.

Çalışmamızda öncelikle Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde konunun kapsamına dahil olan kısımlar, Arapça metin esas alınarak okunmuş, elde edilen bilgiler incelenerek anlamlı bölümlere ayrılmıştır. Eser merkezli ele alınan bu çalışmanın yanı sıra yer yer ilk kaynaklara da başvurulurak konular hakkında derinlemesine okumalar yapılmıştır. Söz konusu eserde elde edilen veriler kodlandıktan sonra kendi arasında ilişkilendirilerek gruplandırılmıştır. Bu gruplandırmalar ise başlıklandırmalar ile tanımlanmıştır. Oluşturulan başlıklar altında öncelikle özet mahiyetinde olabilecek şekilde ilgili konu hakkında genel bilgilendirmeler yapılmıştır. Akabinde merkeze alınan eser bağlamında konular işlenmiş ve elde edilen bulgular aktararak yorumlanmıştır. Ayrıca ulaşılan dökümanlar text-context, metin-bağlam ilişkisi esas alınarak anlamlı bir bütün oluşturulmaya çalışılmıştır. İnsan hayatında söz konusu olan kişisel eğilimler ve toplumsal mensubiyetler, bireylerin olay ve hadiseleri farklı bakış açılarına göre şekillendirmesine sebep olur. Bireyleri ve bireylerin davranışlarını anlama-anlamlandırma çabası ise bu farklı bakış açılarının temelini oluşturan zihniyetin çözümlenmesi ile açıklık kazanır. Bu nedenle söz konusu eserde bireylerden sadır olan davranışların anlamlandırılabilmesi ve müellifin naklettiği rivayetlerle neyi amaçladığının anlaşılabilmesi için bu yaklaşıma başvurulmuştur.

⁵ Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma*, çev. ed. Selahattin Turan, Nobel Yayınları, Ankara 2018, 131.

⁶ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 238-240.

⁷ Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 242-243.

Çalışmamızın omurgasını oluşturan Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde yer alan rivayetler değerlendirilirken zaman-mekân bağlamı da göz önünde bulundurularak ele alınmıştır. Müellifin zihniyetinin yansımaları ve eserin kaleme alındığı dönemin şartları eserin şekillendirilmesinde büyük oranda etkilidir. Dolayısıyla olayları insan ve mezhep faktörü göz önünde bulundurularak kendi bağlamı içerisinde ele almak gerekir. En nihayetinde çalışmada olanı olduğu gibi yansıtmak temel hedef olarak belirlenmiştir.

III. BELÂZÜRÎ'NİN HAYATI

Tarihçi ve nesep âlimi Belâzürî'nin tam adı *Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî*'dir.⁸ Belâzürî'nin doğum yeri ve tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte hicri III./IX. asırda yaşadığını ifade etmek mümkündür. Kökeni konusunda ihtilaflar mevcuttur. Ancak Farsça'dan Arapça'ya yaptığı çeviriler dolayısıyla İran asıllı olduğu düşünülmektedir. Kaynaklarda ailesi, nesebi ve şahsiyeti konusunda malumat bulunmayıp yalnızca büyük dedesi Dâvûd'un Abbasi halifesi Hârûnürreşîd (ö. 193/809) döneminde Mısır haracına bakan el-Hasîb'in kâtibi olduğu bilgisi mevcuttur. Belâzürî'nin ailesi hakkında, başka bilgiye yer verilmemesi ise Belâzürî'nin Arap olmadığını göstermektedir.⁹ Belâzürî'den bahsedilirken Ebü'l-Hasan, Ebû Ca'fer, Ebü'l Abbas ve Ebû Bekr gibi farklı farklı künyeler kullanılmış, Bağdatlı olması¹⁰ dolayısıyla Bağdadî nisbesi ile anılmıştır.¹¹

Kaynaklarda Belâzürî'nin Abbasi halifesi Me'mun (ö. 198/813)'u methettiği, halife Mütevekkil-Alellah (ö. 232/847)'in meclisinde oturduğu, halife Mu'temid-Alellah (ö. 256/870) döneminde hayatının en sıkıntılı günlerini yaşadığı belirtilmiş, Mu'temid-Alellah döneminin sonları ya da Mu'tazîd-Billah (ö. 279/892)'in hilafetinin ilk günlerinde

⁸ Fayda, "Belâzürî", *DİA*, V, 392.

⁹ Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, "Giriş", Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020, I, 23.

¹⁰ Ramazan Şeşen, "Giriş", İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, çev. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, 346.

¹¹ Hamevî, Şihabuddin Yakut b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Daru'l-Ğarb el-İslamiyye, Beyrut/Lübnan, 1993, II, 530; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut/Lübnan, 1403/1983, XIII, 162; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut/Lübnan, 1420/2000, VIII, 155; Fayda, "Belâzürî" *DİA*, V, 392.

tahminen 279/892-93 yıllarında Bağdat'ta vefat ettiği ifade edilmiştir.¹² Abbasi halifesi Me'mun'a yazdığı methiye ise Belâzürî'nin hayatına dair bilinen ilk haberdır. Halife Mu'tasım-Billâh (ö. 218/833) ve Halife Vâsık-Billâh (ö. 227/842) zamanlarında Belâzürî'den bahsedilmeyişi onun ilim yolculuklarına çıkmasıyla açıklanabilir.¹³ Söz konusu halifelerin dönemi Mihne¹⁴ olaylarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olması hasebiyle Belâzürî bu süreçte ön planda bulunmamış, Halife Mütevekkil-Alellah döneminde ise halife meclisinde önemli konuma getirilerek halifenin nedimliğini yapmıştır.¹⁵

Belâzürî'nin hayatıyla ilgili bilgilerin geneli döneminin Abbasi halifeleri ve vezirleriyle kurduğu ilişkilerle ilgilidir. Tarih ve nesep ilminin yanı sıra edebi kişiliğe de sahip olan Belâzürî, halifelerin ilim meclislerindeki sohbetlere katılmış ve döneminin halifelerinden hürmet görmüştür. Özellikle Halife Mütevekkil-Alellah'ın on yıl kadar nedimliğini yaptığı da ifade edilmiştir. Buna ek olarak Abbasi Halifesi Mu'tez-Billâh (ö. 252/866)'ın oğlu Abdullah'ın eğitim ve öğretimi konusunda da Belâzürî görevlendirilmiştir.¹⁶ Bu süreçte halifelere yakınlığı dolayısıyla geçim sıkıntısı yaşamadan hayatını kolaylıkla sürdürmüştür.

Belâzürî Halife Müsta'in-Billâh (ö. 248/862)'ın ilim meclisinde bulunduğu esnada Halife, amcası hakkında yazılan methiyei örnek göstererek benzeri bir şiiri kendisi için yazabilecek şahsı ödüllendireceğini ifade etmiş, Belâzürî ise bu talep doğrultusunda Halife Müsta'in-Billâh'a methiye yazarak halifenin hoşnutluğunu kazanmıştır. Ayrıca Halife Müsta'in-Billâh, Belâzürî'nin kaleme aldığı bu methiyeden dolayı onu ödüllendirmiş ve ona nasihatte bulunmuştur. Yaşadığı müddetçe Belâzürî'ye bağışlarda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Belâzürî'yi yâkinen tanıyan Halife Müsta'in-Billâh,

¹² İbn Âsâkir, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetillah b. Abdillâh, *Tarihu Medineti Dimeşk*, Daru'l-Fkr, Beyrut, 1415/1995, VI, 75; Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 530; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 162; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalâni, *Lisanu'l-Mizan*, Matbaatu'l-İslamiyye, Beyrut/Lübnan, 1423/2002, I, 391.

¹³ Fayda "Giriş", Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, giriş; Fayda, "Belâzürî", *DİA*, V, 392.

¹⁴ Mihne konusunda detay için bkz. Muharrem Akoğlu, *Mihne sürecinde Mu'tezile*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 53-209; Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, İstanbul 2016, s. 39-86; Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 26-28.

¹⁵ Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 530; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 162; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VIII, 155; Sâbî, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Hilâl b. Muhassin, *el-Hefevâtü'n-nâdire*, Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, Dimeşk, 1387/1967, 19.

¹⁶ Sâbî, *el-Hefevâtü'n-nâdire*, 19; Fayda, "Belâzürî" *DİA*, V, 392.

onun gelecekte geçim sıkıntısı yaşayabileceğini ön gördüğü için Belâzürî'yi tedbirli olması hususunda uyarmıştır.¹⁷ Nitekim Halife Müsta'in-Billâh'ın uyarısı ilerleyen süreçte gerçeklik kazanmış ve Belâzürî'nin hayatında büyük oranda değişim yaşanmıştır. Halife Mu'temid-Billah (ö. 256/870) döneminde Belâzürî, hayatının sıkıntılı ve zor süreçlerini yaşamıştır. Bu dönemde halife ve vezirlere methiyeler yazarak geçim kaynağını sağlamaya çalışsa da olumsuzluklar karşısında methettiği kişileri hicvetmekten de geri durmamıştır.¹⁸ Ayrıca İbn Nedim'in *Fihrist*'inde Belâzürî'nin çoğu kişiyi hicvettiği de ifade edilmiştir.¹⁹

Kaynaklarda Belâzürî'nin nesep âlimliği, tarihçiliği ve şairliği ele alınmış ve hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu özelliklere ek olarak Belâzürî'nin hiciv yönünün kuvvetli olması ise onu ön plana çıkaran bir nitelik olarak görülmüştür. Nitekim söz konusu kaynaklardan aktarılan bilgilere göre halife Mütevekkil-Alellah döneminde halifeye sunulmak amacıyla kaleme alınan bir kitabın Belâzürî tarafından gizli bir kusuruna dikkat çekilerek eser incelemeye tabi tutulmuştur. Halife Mütevekkil-Alellah'ın emriyle Belâzürî'nin eserde dikkat çektiği hata düzeltilmiştir.²⁰ İlim meclisinde bulunan kişilerin takdire şayan buldukları eserin gizli kusurunun Belâzürî tarafından fark edilmesi ise Belâzürî'nin ilmi derinliğini ve dikkatini göstermektedir.

Rivayet bilginliğine de sahip olan Belâzürî, eserlerini kaleme alırken rivayetlere büyük oranda yer vermiştir. Eserlerini rivayetler ekseninde kaleme alıp aktardığı haberleri rivayet zincirleri ile sunması rivayet bilgini olduğunu gösterse de merkeze aldığı rivayetler sonradan gelen hadis bilginlerinin çoğu tarafından kuşkuyla karşılanmıştır.²¹ Nakledilen rivayetlerin sahihliği ve sağlamlığı rivayet âlimleri tarafından derin tahlillere tabi tutularak sınıflandırıldığı için rivayet âlimleri, tarihçi yönü ağır olan bireylerden nakledilen rivayetlere temkinli yaklaşmışlardır. Rivayetlerin aktarılmasında hadis âlimi olma hususu, dönemin şartları, mekân-zaman bağlamı göz önünde bulundurulmuştur. Tarihçilerin rivayetlerine temkinli yaklaşılması Ebû Bekr İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) *el-'Avâsım mine'l-Kavâsım* isimli eserinde de ele alınan bir konu olmuş, muhaddis

¹⁷ İbnü'l-Adîm, Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Ebi Cerade, *Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb*, Darü'-Fikr, Beyrut/Lübnan, t.y., I, 1221; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VIII, 156.

¹⁸ Fayda "Giriş", Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, giriş.

¹⁹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 346.

²⁰ Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 530; Sâfedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VIII, 156.

²¹ Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 23.

olmayanlardan hadis alınmaması gerektiği vurgulanmıştır.²² Rivayetler konusunda ele alınan bu gibi tutumlar müelliflerin kendi dönemlerindeki mevcut zihniyetin anlaşılması hususunda örneklik teşkil edebilir.

Abbasi halifeleriyle ilişkileri bağlamında ön plana çıkan Ahmed b. Yahyâ, hafızasını güçlendirmesi niyetiyle içtiği hindistan cevizine benzer bir meyve olan “*belâzür*” dolayısıyla hafızasını kaybetmiştir. Kaynaklarda vesvas hastalığı olarak kaydedilen hafıza kaybı sonrasında 279/892-93 yılında Bağdat’ta seksen yaşlarında perişan bir halde vefat etmiştir. Söz konusu kaynaklar Ahmed b. Yahyâ’ya hafıza kaybı yaşatan bu meyveye nisbeten *Belâzürî* olarak isimlendirildiğini kaydeder. Ancak bu konu ihtilaflıdır. Belâzür meyvesini içerek hafıza kaybı yaşama durumunun dedesi Câbir ile ilgili olduğu ve Ahmed b. Yahyâ’ya Belâzürî nisbesinin bu sebepten dolayı verildiği ifade edilmiştir.²³

Hocaları ve Öğrencileri

Belâzürî, eğitimine Bağdat’ta başlamış ve buradaki âlimlerden ilim tahsil ederek onlardan rivayetlerde bulunmuştur. Şam bölgesine de ilim maksadıyla gitmiş; Dımaşk, Humus, Antakya, Haleb, Menbic ve sınır bölgesindeki döneminin önemli âlimlerinden rivayetlerde bulunmuştur. Aynı zamanda kendisi de pek çok kişiye rivayet aktarımı yaparak bu ilim silsilesi içerisinde varlığını sürdürmüştür.²⁴

Eserlerini kaleme alırken rivayet eksenli hareket eden Belâzürî; Affân b. Müslim (ö. 220/835), Ebû Ubeyde el-Kasım b. Sellâm (ö. 224/838), Muhammed b. es Sabâh ed-Dûlâbî (ö. 227/841), Ali b. Muhammed el-Medâinî (ö. 228/843), Muhammed b. Sad (ö. 230/845), Ali b. el-Medînî (ö. 234/848-49), Mus‘ab b. ez-Zübeyrî (ö. 236/851), Osman b. Ebû Şeybe (ö. 239/853), Ahmed b. İbrâhim ed-Devrâkî (ö. 246/860), Abdullah b. Sâlih el-İclî (ö. 261/875), Abdulala b. Hammad, Muhammed b. Hatim es-Semin, Abbas b. Hişam el-Kelbi, Abbas b. el-Velid en-Nersî, Şeyban b. Ferruh, Abdülvahid b. Gıyas, el-Hüseyin b. Ali b. el-Esved el-İcli, Amr b. Meymun en-Nâkîd, İshak b. İsrail, Ebü’r-

²² İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-‘Avâsım mine’l-kavâsım fî Tahkiki Mevakıfı’s-Sahabeti Ba’de Vefatı’n-Nebiyyi*, Mektebetü’s-Sünneti, Kahire, 1412/1991, 260.

²³ İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, 347; Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, II, 531; Zehebî, *Siyeru A‘lâmi’n-Nübela*, XIII, 163; Fayda, “Belâzürî” *DİA*, V, 392.

²⁴ İbn Âsâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, VI, 74; Hamevî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, II, 530; Fayda, *Belâzürî, Fütûhu’l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul, 2013, XIV- XV; Akbaş-Yılmaz, *Belâzürî, Ensâbü’l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 24; Fayda, “Belâzürî” *DİA*, V, 392.

Rebi ez-Zehrânî, Halefûl-Bezzâr (ö. 292/905), Hevze b. Halife gibi kıymetli isimlerden rivayetlerde bulunmuştur.²⁵

Döneminin önemli isimlerinden rivayetlerde bulunan Belâzürî'den de rivayet nakleden öğrencileri vardır. Abdullah b. Ebû Sa'd el-Verrâk, Ahmed b. Ammâr b. Şâzî, Cafer b. Kudâme b. Ziyâd, Muhammed b. Halef b. Hayyân, Yahya b. Ali b. Yahya b. Ebû Mansûr el-Müneccim, Yakûb b. Nua'ym b. Karkâra el-Erzenî gibi isimler de Belâzürî'den nakilde bulunmuştur.²⁶

Eserleri

Tarihçi ve nesep âlimliği ile bilinen Belâzürî, yaşadığı dönemin şartları doğrultusunda kendisini ilmi açıdan yetiştirmiştir. İlmi birikimini yazdığı eserlerle aktarmıştır. Belâzürî'nin kaleme aldığı her eser günümüze ulaşmayı başaramamış olsa da eserlerin isimleri malumdur. Farsça'dan Arapça'ya yaptığı çevirilerle de bilinen Belâzürî, *Ahdu Ezdeşir* isimli Farsça manzum eserin çevirisini yapmış, ancak bu çeviri günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte *Kitâbü'l-Büldâni's-Sağîr* isimli eseri ve *Kitâbü'l-Büldâni'l-Kebîr* isimli tamamlayamadığı bir eserinden bahsedilir ki, bu eserler de günümüze ulaşmamıştır. Yazdığı her eser günümüze ulaşmamış ancak Belâzürî ismini gündemde tutan ve günümüze ulaşarak ilim camiasına büyük katkı sunan iki büyük eseri vardır. Bu eserlerden birisi; *Fütûhu'l- Büldân* diğeri ise *Ensâbü'l-Eşrâf*'tır.²⁷

1. *Fütûhu'l- Büldân*

Fütûhu'l- Büldân, Hz. Peygamber döneminden başlayarak sırasıyla Halifeler Dönemi, Emeviler Dönemi bölge fetihlerini anlatan en eski eserlerden biri olma özelliğini taşır. Belâzürî, eserinde savaşılar yer vermeksizin bir yerin kimin tarafından ve hangi tarihte fethedildiğine, bölgenin barış yoluyla mı veya savaş yoluyla mı ele geçirildiğine dair haberleri esas alarak eseri kaleme almıştır. Müellif, kendisinden önce kaleme alınan fütuhât türü eserlerden de büyük oranda istifade etmiştir. Ancak söz konusu bu kaynaklar günümüze ulaşmadığı için Belâzürî'nin bu eseri önceki eserlerdeki bilgi birikimini

²⁵ İbn Âsâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, VI, 74; Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 530; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, I, 1221; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VIII, 155; Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 24-25.

²⁶ İbn Âsâkîr, *Tarihu Medineti Dimeşk*, VI, 74; Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, II, 530; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, I, 1221; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VIII, 155; Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 24-25.

²⁷ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 349; Fayda, "Belâzürî" *DİA*, V, 392.

kendinden sonrakilere taşınması nedeniyle oldukça kıymetli görülmüştür. Buna ek olarak Belâzürî'nin Abbasi sarayıyla yakın ilişkiler içerisinde olması da veri ve kaynaklara ulaşması konusunda kendisine kolaylık sağlamıştır. Bölgelerin fetihleri ile sınırlı kalmayan bu eser vergiler, sosyal hayat, imar-iskân faaliyetleri ve pek çok alanda verdiği bilgilerle çok yönlü bir eser olma özelliği taşır.²⁸ Ayrıca Mes'ûdî (ö. 326/ 938) *Mürucu'z-zeheb* isimli eserinde, ülkelerin tarihi ve coğrafyalarının ele alındığı Belâzürî'nin *Fütûhu'l- Büldân*'ından övgü ile bahsetmektedir.²⁹

Fütûhu'l- Büldân ilk defa Michael Jan de Goeje tarafından üç bölüm halinde neşredilmiş (Leiden 1863-1866), daha sonra Arap ülkelerinde de birçok baskısı yapılmıştır. Başka dillere çevrilen *Fütûhu'l- Büldân*, Zâkir Kadiri Ugan (I-II, Maarif Vekâleti, İstanbul 1955-1956) ve Mustafa Fayda (1. Basım, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Ankara 1987; 2. Basım, Siyer Yayınları, İstanbul 2013) tarafından Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.³⁰

2. *Ensâbü'l-Eşrâf*

Ensâbü'l-Eşrâf, Belâzürî'nin kaleme aldığı, günümüze ulaşan en meşhur eseridir. Eserin adı kaynaklarda farklılık göstermekle birlikte *Ensâbü'l-Eşrâf* ismi ile şöhret bulmuştur.³¹ Zehebî (ö. 748/1348) bu eserin adını “*et-Târihu'l-Kebîr*” olarak zikretmiştir.³² Safedî (ö. 764/1363) ise söz konusu eserden “*Cümelü Nesebi'l-Eşrâf*” ismiyle bahsederek Belâzürî'nin bu eseriyle meşhur olduğunu ifade etmiştir.³³ Alimler nazarında büyük değere sahip olan *Ensâbü'l-Eşrâf*'ı İbnü'l-Adîm (ö. 660/1262) faydalı ve değerli olarak nitelendirmiş, ancak Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ı tamamlamadan vefat ettiğini kaydetmiştir.³⁴

Ensâbü'l-Eşrâf Hz. Peygamber'in hayatı, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler ve Abbâsîler'in ilk dönemini ele alan önemli bir kaynaktır. *Ensab* esası göz önünde

²⁸ Fayda, Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, XVII-XVIII; Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 32; Mustafa Fayda “Fütûhu'l-Büldân”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 258-259.

²⁹ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (*Altın Bozkırlar*), çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul, 2011, 28.

³⁰ Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 32; Fayda “Fütûhu'l-Büldân”, *DİA*, XIII, 258; Fayda, “Belâzürî” *DİA*, V, 392.

³¹ Fayda, Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, XVII-XVIII; Mustafa Fayda “Ensâbü'l-Eşrâf”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XI, 249-251.

³² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XIII, 162.

³³ Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, VIII, 157.

³⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb*, I, 1219.

bulundurulurak kaleme alınan eserde Arap kabileleri Hz. Peygamber'in kabilesi Benî Hâşim'den başlanarak en son Sakîf kabilesine kadar ele alınmış, ancak Sakîf kabilesi tamamlanmadan müellif vefat etmiştir. Ayrıca müellif eserde ele aldığı dönemlerin idarî, fikrî ve edebî sahalarda ön plana çıkan şahıslarından bahsederek eserin hacmini genişletmiştir. Eserin isminde bulunan “*eşrâf*” kavramıyla söz konusu dönemlerde ileri gelen şahsiyetlerin kastedildiği anlaşılmaktadır.³⁵

Ensâbü'l-Eşrâf; Arap kabilelerinin sıralanarak ele alınması bakımından tabakat ve ensâb türü eserlere; ele aldığı önemli şahısların dönemiyle ilgili detaylı bilgiler içermesi bakımından da ahbar türü eserlere benzerlik göstermektedir. Nitekim tabakât, ensâb ve ahbâr üsluplarının birleştirilmesi suretiyle ele alınan *Ensâbü'l-Eşrâf*, yer yer şiirlere de yer vererek orijinal bir eser olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca Belâzürî'nin tek bir yöntemden ziyade memzuc bir yöntemle eser kaleme alması alanındaki yetkinliğini, ilmi derinliğini ve geniş ufkunu gösterir. Belâzürî eserini yazarken tarihçilerden, megazî âlimlerinden, tabakat müelliflerinden ve ensâb âlimlerinden yararlanmıştır. Olayları doğrudan kitap adı vermeden rivayetler kullanarak ele alması, yararlandığı kaynakların yazılı kaynaklar olduğunu gösterir. Rivayetleri aktarırken senet zinciriyle sıralayarak aktarmakla beraber zaman zaman rivayet kritiği yaparak rivayetler arası tercihlerde de bulunmuştur. Önemli kaynakları arasında İbn Sâd (ö. 230/845) ve Medâinî (ö. 228/843)'yi zikretmek gerekir. Nitekim Medâinî'nin eserlerinin günümüze ulaşmaması ve Medâinî'nin rivayetlerinin *Ensâbü'l-Eşrâf*'ta yer alması Belâzürî'nin eserinin değerini artırmaktadır.³⁶

Eserde Hz. Peygamber'in hayatı soy itibarıyla Hz. Nuh'a dayandırılarak ele alınmıştır. Siyer kısmı Hz. Peygamber'in vefatı üzerine söylenen mersiyelelere yer verilerek son bulmuştur. *Ensâbü'l-Eşrâf*'in bu siyer kısmı Muhammed Hamidullah tarafından 1959'da Kahire'de neşredilmiştir. Siyerden sonra Hz. Peygamber'in nesebi ile devam eden eser, amcası Ebû Tâlib (ö. 620) ve onun çocukları ile başlayarak Muhammed b. Hanefiyye'nin ele alınması ile sona ermiştir. Eserin bu kısmı ise Muhammed Bâkır el-Mahmûdî tarafından 1974-1977 yılları arasında Beyrut'ta iki cilt olarak yayımlanmıştır.

³⁵ Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 26; Fayda “*Ensâbü'l-Eşrâf*”, *DİA*, XI, 249-251; Fayda, “*Belâzürî*” *DİA*, V, 392.

³⁶ Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 27-28; Fayda “*Ensâbü'l-Eşrâf*”, *DİA*, XI, 249-251.

Belâzürî, Abbasi döneminin parlak devirlerine çok kısa bir şekilde değinmiş, kendi döneminden ve sonraki dönemlerden de bahsetmemiştir. Eserin Abbasilere ait kısmı ise Abdülazîz ed-Dûrî tarafından 1978 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir. Eserde Emeviler dönemi detaylı bir şekilde ele alınırken Endülüs Emevileri konusunda hiç bilgi verilmemiştir.³⁷

Ensâbü'l-Eşrâf'ın bilinen eksiksiz tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nin Reîsülküttâb bölümünde bulunan nüshasıdır. Ayrıca Berlin'de Staatsbibliothek'te, San'a'da Mektebetü Celâleti'l-Melik'te, Paris'te Bibliothèque Nationale'de eksik nüshaları vardır. Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye'de de Süleymaniye nüshasının bir kopyası mevcuttur. Abdülazîz ed-Dûrî, haklarında fazla bilgi vermeden *Ensâbü'l-Eşrâf*'ın Fas'ta üç ayrı yeni nüshasının bulunduğunu zikreder. Ayrıca eserin neşrinin bölümlere göre farklı yayınevlerinde yapılması dolayısıyla da bir dağınıklık söz konusudur.³⁸

Çalışmamızda; Süleymaniye Kütüphanesi'nin Reisüküttâb Bölümü'nde yazma nüsha esas alınarak Süheyl Zekkâr ve Riyâd Ziriklî tarafından tahkik edilen ve 1996 yılında Beyrut'ta Darü'l-Fikr yayınevi tarafından tam bir kitap olarak yayımlanan neşri esas alınmıştır. Eser “Kitâbü Cümelin min Ensâbi'l-Eşrâf ” adıyla on üç cilt halinde neşredilmiştir.³⁹

³⁷ Fayda, Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, XVI-XVI; Fayda “Ensâbü'l-Eşrâf”, *DİA*, XI, 249-251.

³⁸ Fayda “Ensâbü'l-Eşrâf”, *DİA*, XI, 249-251.

³⁹ Akbaş-Yılmaz, Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz, 31.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ'NİN HİLÂFET ÖNCESİ İLK DÖNEM OLAYLARI KARŞISINDAKİ TUTUMU

1.1. HZ. PEYGAMBER'İN HASTALIK SÜRECİ

Müslümanlar arasında vuku bulan ilk dönem olaylarını Hz. Peygamber'in hastalık sürecinde gerçekleşen olaylarla başlatmak mümkündür. Bu bağlamda ele alınan ilk dönem olaylarının incelenmesinde Belâzürî'nin eserinde uyguladığı sistem esas alınmıştır. Hz. Peygamber'in hastalık süreci ile ilgili ana başlık altında Müslümanların ilk halifesi olan Hz. *Ebû Bekir'in Sahabe Arasındaki Konumu ve Fazileti*, Hz. Peygamber'in vasiyet yazma isteği ile açıklanan *Kırtas Olayı ve Yansımaları*, Hz. *Peygamber'in Vefatı ve Teçhizi* olmak üzere üç alt başlığa yer verilmiştir.

1.1.1. Hz. Ebû Bekir'in Sahabe Arasındaki Konumu ve Fazileti

Hiz. Ebû Bekir (ö. 13/634), Hz. Peygamber'e iman eden ilk kişilerden olması⁴⁰ ve hayatı boyunca Hz. Peygamber'in yanında yer alması sebebiyle sahabe arasında önemli bir konuma sahiptir. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'i kardeşi ve arkadaşı olarak nitelendirmesi, onun İslam'a maddi ve manevi desteğinden de bahsetmesi⁴¹ gibi durumlar onun Hz. Peygamber'in gözündeki kıymetini göstermektedir. Hz. Ebû Bekir, Mekke döneminde Kureyşli müşriklerin ağır işkencelerine mâruz kalan Müslüman kölelerle birlikte yabancı erkek, kadın, zayıf ve güçsüz pek çok kimseyi fidyelerini ödeyerek âzat etmiştir.⁴² Hz. Ebû Bekir'in eziyet gören Müslüman kölelerin kurtarıcısı olması da onun sahabe arasındaki konumunun şekillenmesinde etkili olmuştur.

Hiz. Ebû Bekir, Mekke'den Medine'ye hicret esnasında Hz. Peygamber'e yol arkadaşlığı yaparak mağaradaki iki kişiden ikincisi⁴³ olma vasfına sahiptir. Bu özellik onu

⁴⁰İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, 1421/2001, III, 157.

⁴¹Buhârî, Fezâ'ilü ashâbi'n-nebî: 5; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 198-200.

⁴²İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdikerîm b. 'Abdîlvâhid eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr el-Cezerî 'İzzuddîn, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407/1987, I, 588-591; Mustafa Fayda "Ebû Bekir", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1994, X, 101-108.

⁴³Tevbe: 9/40

sahabenin gözünde önemli bir noktaya yükselttiği için sahabe nazarında kıymetini etkileyen unsurlardan biri olmuştur.⁴⁴ Bu hicret arkadaşlığı, Türk ve İran edebiyatında Peygamberin mağarada ki dostu *yâr-ı gâr* lakabı ile ifade edilerek ön plana çıkarılmıştır.⁴⁵ Hac emirliği ve Hz. Peygamber'in son döneminde namaz imamlığı gibi görevleri⁴⁶ de yine bu anlamda önemlidir. Bunlara ek olarak Hz. Peygamber'in, "*Sen Allah'ın cehennemden âzat ettiği kimsesin*" şeklindeki iltifatına⁴⁷ mazhar olarak *atik*⁴⁸ lakabı ile anılması da Hz. Ebû Bekir'in fazileti ve konumunu önemli derece etkilemiştir. Hz. Peygamber'in vefatına yakın mescide açılan kapıların tamamının kapatılmasını ancak Hz. Ebû Bekir'in kapısının açık bırakılmasını istemesi⁴⁹ de yine Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e verdiği değerle ilişkilendirilmiştir.

Ensâbü'l-Eşraf, Hz. Nuh'un nesebinden başlayıp Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in soyundan gelen kişilerin, Hz. Peygamber ve onunla birlikte pek çok şahsın nesebine ve hayatına yer veren oldukça kapsamlı bir eserdir.⁵⁰ Hz. Peygamber'in hayatının yazıldığı bölümlerde Hz. Ebû Bekir hakkında başlıklara yer verilmekle birlikte, eserin yönteminden dolayı nesebi ele alınan şahıslar arasında Hz. Ebû Bekir de vardır. Müellif onun nesebinden başlayarak hayatını rivayetler ekseninde ele alarak temellendirmiştir. Hz. Ebû Bekir'e; Hz. Peygamber'in merkeze alındığı eserin I. ve II. cildinde; kendi nesebi ve hayatı ekseninde ise eserin X. cildinde müstakil olarak yer verilmiştir.

Eserde Hz. Ebû Bekir ile ilgili kısım onun hangi kabileye mensup olduğunu açıklayan bir rivayetle başlamıştır. Nesebi açıklığa kavuşturulduktan sonra *atik* lakabı ön plana çıkarılarak Hz. Peygamber'in bu konudaki rivayetleri sıralanmıştır.⁵¹ Hz. Ebû Bekir'in *Allah'ın ateşten azat ettiği kişi* olarak nitelendirildiği rivayetlerle eserin başlangıç yapması, zihinlerde Hz. Ebû Bekir ile ilgili belirgin bir otorite oluşturma çabasıdan kaynaklanıyor olabilir. Öyle ki *atik* lakabı sonrasında sıralanan özellikler;

⁴⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 158; İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995, IV, 147; Fayda, "Ebû Bekir" *DİA*, X, 101-108.

⁴⁵ Fayda, "Ebû Bekir" *DİA*, X, 101-108.

⁴⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 191-198; Fayda, "Ebû Bekir" *DİA*, X, 101-108.

⁴⁷ Tirmizî, Menâkıb: 16; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 156; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, IV, 146.

⁴⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 156; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, IV, 146.

⁴⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 198-202.

⁵⁰ Fayda "Ensâbü'l-Eşraf", *DİA*, XI, 249-251.

⁵¹ Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Kitâbu Cumel min Ensâbi'l-Eşraf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1417/1996, X, 51-52.

onun Müslümanların ilklerinden olması, *Sıddık* lakabı ve bu lakabın verililişiyle ilgili rivayetlerle birlikte, fiziki ve ahlaki yönünü de ön plana çıkaran vasıflarıdır.⁵² Söz konusu eserde Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'den sonra insanların en hayırlısı olarak nitelendirilmiş, özellikle Mekke'den Medine'ye hicrette Hz. Peygamber ile hicret arkadaşlığı ön plana çıkarılmıştır.⁵³

Rivayetlerinde yer yer İbn Sad'ın *Tabakat* kitabına başvurduğunu gördüğümüz Belâzürî, Hz. Ebû Bekir'in ticaretle uğraştığını ve tüm malını infak ederek Müslümanların güçlenmesine katkı sağladığını ifade etmiştir.⁵⁴ Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir ile ilgili sözlerine, söz konusu eserde Hz. Peygamber'in ele alındığı bölüm içerisinde de yer verildiği bilinmektedir. Bu kısımdaki rivayetlerde genellikle Hz. Peygamber'den sonra kime tabi olunması gerektiği ifade edilmiş ve başta Hz. Ebû Bekir'in ismine yer verilmiştir.⁵⁵ Eserde, Hz. Peygamber'in ona olan övgü ve dualarına da sıkça rastlamak mümkündür. Övgü ve dualara da yine onun fazileti ve konumunu yüceltmek için başvurulduğu düşünülmektedir. Ayrıca Müslümanların mücadele verdiği her durumda onların yanında bulunması, Müslümanların ilk hac ibadetini yerine getirdiği esnada hac emirliği ile görevlendirilmesi, Hz. Peygamber'in hastalığı sürecinde imamlık yapmış olması gibi durumlara da yer verilerek ona ayrıcalık kazandırılmıştır.⁵⁶ Belâzürî, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in vefatından önce Müslümanlara imamlık yapmasını çokça önemsemiş olacak ki; Hz. Ebû Bekir'in imamlığı konusunda oldukça fazla rivayette bulunmuştur.⁵⁷ Belâzürî, Hz. Peygamber'in din için (emrû'd-din) önder seçtiği kişiyi dünya işleri (emrû'd-dünya) için de önder seçmek gerektiğini ifade eden rivayetlere yer vererek Hz. Ebû Bekir'in faziletine ve hilafetine vurgu yapmıştır.⁵⁸

Belâzürî'nin Hz. Ebû Bekir hakkında ki görüşleri söz konusu eserde mevcut rivayetler ekseninde şekillenmiş olup müellifin zihniyetinin tezahürleri olarak değerlendirilebilir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in övgüleri merkeze alınarak Hz. Ebû Bekir'in fazileti ve sahabe arasındaki konumu temellendirilmiştir denilebilir. Rivayetler

⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 52-57.

⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 60-61.

⁵⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 158; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 62.

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 207-208.

⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 67.

⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 227-235.

⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 66-67; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 231.

dikkate alındığında Hz. Ebû Bekir'in yaşadığı dönemde dini otorite olarak kabul gördüğünü ifade etmek yanlış olmayacaktır.

1.1.2. Kırtas Olayı ve Yansımaları

Hz. Peygamber'in vefatından bir müddet önce birçok olay vuku bulmuştur. Bu olaylardan birisi de *kırtas olayı*⁵⁹ olarak isimlendirilen hadisedir. Bu olay rivayetlere göre Hz. Peygamber'in hastalığının şiddetlendiği günlerde meydana gelmiştir. Hz. Peygamber'in hasta yatağında kendinden sonra ümmetinin sapıklığa düşmesini engellemek ve bu konuda vasiyette bulunmak için yazı malzemesi istemesine dayandırılmıştır.⁶⁰ Bu olay temelde Hz. Peygamber'in son tavsiyelerini yazmak için yazı malzemesi istemesinden öte hiçbir siyasi nitelik taşımamaktadır. Ancak Şii-İmami kaynaklarda bulunan tarafgirlik ifade eden rivayetler ve Sünni kaynaklarda bu rivayetler çerçevesinde şekillenen yorumların varlığı, bu olayı siyasi nitelikli bir olay olarak gösterebilmektedir.⁶¹

Söz konusu olayla ilgili rivayetler birçok kaynakta ele alınmış ve Hz. Peygamber ile orada bulunan sahabenin diyaloglarına yer verilmiştir. Kaynaklardaki rivayetler incelendiğinde bu olayın farklı varyantlarının mevcudiyeti dikkat çekmiştir. Rivayetlerin bir kısmında Hz. Ömer (ö. 23/644)'den bahsedilirken bir kısmında bahsedilmemiştir. Bazı rivayetler de ise Hz. Peygamber'in üç şey vasiyet ettiği ve üçüncü vasiyete gelince sükût ettiği nakledilmiştir.⁶² Hz. Ömer'den bahsedilen rivayetlerde Hz. Peygamber kâğıt kalem isteyerek vasiyette bulunmak istemiş ancak Hz. Ömer, onun içinde bulunduğu hastalık ve orada bulunan sahabenin çıkardığı tartışmadan dolayı buna izin vermemiştir. Hz. Ömer'in bu tutumu tepki çekmiş, Hz. Ömer bu tutumundan dolayı tenkit edilmiştir. Rivayetlerde İbn Abbas (ö. 68/687-688)'ın Hz. Ömer hakkındaki sözlerine yer verilmiş,

⁵⁹ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014, 74.

⁶⁰ Buhâri, İlim: 39; Müslim, Vasiyye: 21; Abdürrezak, Ebû Bekir b. Hemmam b. Nafi' el-Himyari es-San'ani, *el-Musannef*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut, 1403/1983, VI, 56; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 213-215; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, 1387/1967, III, 192-193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 183; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr Kureşiyî ed-Dimaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dar'ul-hicr, y.y, 1418/1997, VIII, 34-35.

⁶¹ Cem Zorlu, *İslâm Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014, 44.

⁶² Müslim, Vasiyye: 20; Abdürrezak, *el-Musannef*, VI, 56; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 213-215; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 192-193; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 183; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 34-35.

Hız. Ömer'in tepki çeken tutumu İbn Abbas tarafından "musibet" olarak nitelendirilmiştir.⁶³ Bununla birlikte İbn Abbas'ın Hız. Ömer konusundaki tavrı ve sözlerinin gerçekliği de eleştirilmiştir. İbn Abbas'ın yaş itibarıyla oldukça genç olması ve söz konusu rivayetlerin merkezinde yer alması onunla ilgili rivayetler hakkında akıllarda soru işareti bırakmıştır. Hız. Ömer ve İbn Abbas'ın odak noktada yer alması da söz konusu rivayetlerin doğruluğunun tartışıldığı diğer bir kısım olmuştur.⁶⁴

Kırtas Olayı, pek çok Sünni ve Şii-İmamiyye kaynakta ele alınmış bir hadisedir. Sünni kaynaklarda detaya inilmeden ve benzer formatta rivayet edilen bu olay, Şii kaynaklarda oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu detaylı anlatımların temelinde Hız. Ali (ö. 40/ 661)'nin imametinde yapılan vurgu dikkat çekmiştir. Nitekim Hız. Peygamber ile aralarında geçen diyalogların ele alındığı rivayetler ve Hız. Ali hakkında söylenen övgü dolu sözler ön plana çıkarılmıştır. Hız. Peygamber'in *dostum* dediği ve onu çağırarak ilmin kapısı olabilecek seviyeye gelmesini sağlayan ilmi birikimi vasiyet ettiği ifade edilmiştir.⁶⁵ Hız. Peygamber'in hayatından örnek olaylar ve rivayetlerle oluşturulan Hız. Ali'nin imameti fikri, yer yer ayetlere de başvurularak temellendirilmiştir. Böylece ayetlerle birlikte Hız. Peygamber'in vasiyeti merkeze alınarak Hız. Ali'nin imametinin belirlenme süreci nass ve tayin ile meşru bir zemine dayandırılmıştır.⁶⁶ Kırtas olayı, bu fikri yapının güçlendirilmesi amacıyla başvuruhan hadiselerden biri olması sebebiyle Şii kaynaklarda önemli bir yere sahiptir.

Şiilere göre; bu olay esnasında Hız. Peygamber kendisinden sonra Hız. Ali'yi görevlendireceğini açık bir şekilde yazacaktı. Ancak Hız. Ömer'in bunu engellenmesinden dolayı yazamamıştır.⁶⁷ Hız. Ömer, Hız. Ali'nin vasî ilan edilmesini engellediği için suçlu ilan edilerek değersizleştirilmiştir. Öyle ki rivayetlerde Hız. Ömer

⁶³ Müslim, Vasiyye: 22; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 213-215; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 35-36.

⁶⁴ Şaban Öz, "Kırtas Hadisesi ile İlgili Rivayetlerin Tenkidi(İbn-i Sad Özelinde)" *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3, 2009, 278; Harun Reşit Demirel, "Hadis Edebiyatında Peygamber(s.a.v)'in Son Günleri ve Kırtas Olayı", *International Balkan University*, 13/25, 2018, 169-171; Mehmet Salih Arı, "Sünni ve Şii Kaynaklarına Göre Hız. Ömer ve Kırtas Olayı", *Uluslararası Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas 2018, 329-330.

⁶⁵ Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, Matbaatü'l-Hayderiyyetü, Necef, 1391/1971, 639-649; Muhammed Bakır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envarî'l-Camia li Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athar*, Dar'ut-tearif lil Matbuati, Beyrut/ Lübnan, 1421/2001, IX, 911-914.

⁶⁶ Meclisî, *Bihâru'l-Envar*, IX, 509-513.

⁶⁷ Öz, "Kırtas Hadisesi ile İlgili Rivayetlerin Tenkidi(İbn-i Sad Özelinde)", 275-276; Mehmet Salih Arı, "Sünni ve Şii Kaynaklarına Göre Hız. Ömer ve Kırtas Olayı", 328.

ümmetin firavunu olarak telakki edilmiştir. Çünkü O, Hz. Ali'nin hilafetinin açıkça vasiyet edileceği esnada Hz. Peygamber'e bilerek ve isteyerek engel olmuştur.⁶⁸ Ayrıca Şii kaynaklarda Hz. Ömer, Hz. Ali'nin hilafeti konusunda potansiyel suçlu olarak görülmüştür. Kırtas olayının yaşandığı esnada Hz. Peygamber'in sayıkladığı dile getirilmiş, bundan dolayı Hz. Peygamber'in vasiyet yazdırma emrine uyulmadığı ifade edilmiştir. Bu durumun sorumlusu olarak da Hz. Ömer hedef gösterilmiştir.⁶⁹ İmameti nassa dayandırmaya çalışan Şia, Hz. Ömer'in söz konusu vasiyeti yazdırmaması durumunu da ayetlere dayandırarak Hz. Ömer'in bu tutumunu Kur'an'a aykırı olduğu iddiasıyla tenkide tabi tutmuştur.⁷⁰

Şia, Hz. Peygamber ile ilgili her olayda Hz. Ali'nin hilafeti için temellendirme yaparak bu durumu meşrulaştırma çabası içerisinde olmuştur. Kırtas olayı da bu zihniyet çerçevesinde yorumlanarak delil niteliğine getirilmek istenen meşrulaştırma işlemi olarak görülebilir.

Şii kaynaklarda detaylı olarak, Sünni kaynaklarda detaya inilmeden farklı varyantlarla nakledilen Kırtas olayı, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde oldukça kısıtlı bir şekilde ele alınmıştır. Eserde olaylar aktarılırken ilgili rivayetler peş peşe sıralanmıştır. Ancak söz konusu olayla ilgili aynı minvalde olan iki rivayete yer vermiş olması da dikkat çekici bir durumdur. İbn Abbas ve Câbir (ö. 78/697)'den nakledilen bu iki rivayette Kırtas hadisesi yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır.⁷¹ Her iki rivayette de Hz. Ömer'den bahsedilmemiştir. Ayrıca İbn Abbas'ın Hz. Ömer hakkında söylediği ifadeler de yer verilmemiştir. Şia'nın Hz. Ömer'i eleştirdiği "sayıklama (سَيِّئًا)" ifadesi Belâzürî'de Hz. Peygamber'in yanında bulunan sahabîler arasında konuşulan, Hz. Ömer'e hasredilmeyen bir tabir olarak ele alınmıştır. Ayrıca Câbir'in rivayetinde Hz. Peygamber'in hastalığının ağırlaştığına dair herhangi bir ifade bulunmayıp yalnızca Hz.

⁶⁸ Süleym b. Kays el-Hilali, *Kitabu Süleym b. Kays*, Matbaatü'l-Hadi, Kum, 1378/1420, 324.

⁶⁹ Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *Kitabu'l-Emali*, el-Matbaatü'l-İslamiyyetü, Kum, 1403, 70-71; Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî, *I'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, Dar'ul-Marifeti, Beyrut/Lübnan, 1399/1979, 142; Meclisî, *Bihâru'l-Envar*, IX, 916.

⁷⁰ Meclisî, *Bihâru'l-Envar*, IX, 510-513; İsrail Balcı, *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016, 51; Abdulalim Demir, "İmamiyye Şiası Hadis Kaynaklarına Göre Hz. Ömer'in Kırtas Olayındaki Tavrı ve İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Temel İslam Bilimleri Araştırmaları*, İstanbul, 2018, 237.

⁷¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 236.

Peygamber'in yazı yazdırmak için yazı malzemesi istemesi ve o esnada oluşan gürültüden dolayı yazdırmaktan vazgeçtiği ifade edilmiştir.⁷²

Belâzürî'de dikkat çeken diğer bir husus ise Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'in hilafeti üzerine ihtilafa düşülmesini önlemek amacıyla vasiyette bulunmak istemesine dayanan rivayetlerdir.⁷³ Hz. Ebû Bekir'in hilafeti konusunda meşrulaştırıcı rivayetlere yer verilmiş olması akıllara Hz. Ali'nin hilafetini meşru bir temele oturtmaya çalışan Şii kaynakları getirmektedir. Öyle ki Belâzürî'nin Hz. Ebû Bekir'in hilafetini temellendirme çabası ile Şia'nın Hz. Ali'nin hilafetini temellendirme fikrinin benzeştiği ve her iki tarafın da birbirini etkilemiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca Şii kaynaklarda sayfalarca ele alınan hadisenin bu eserde bir kaç paragrafa karşılık geldiği ve nakledilen rivayetlerin bir kısmında Hz. Ebû Bekir'in hilafeti konusu ele alındığı düşünülürse bu hadise, iki uçta da ele alınabilme potansiyeline sahip bir olay olarak değerlendirilebilir.

1.1.3. Hz. Peygamber'in Vefatı ve Teçhizi

Hz. Peygamber Veda Haccını (10/632) tamamlayıp Medine'ye döndükten bir müddet sonra peygamberlik iddiası ile gündeme gelen kişilerle mücadele etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından önce ortaya çıkan bu mücadele Hz. Ebû Bekir'in hilafet yıllarında da devam ederek o dönemin önemli olayları arasında yer almıştır.⁷⁴ Hz. Peygamber, Mûte Savaşı (8/629)'nda şehit düşen sahabîlerin intikamını almak için Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674)'i ordunun başına geçirerek Bizans'a karşı sefer düzenleme kararı almıştır. Aynı zamanda hastalıkla mücadele eden Hz. Peygamber'in hastalığı ağırlaştığı için Üsâme'nin ordusu hareket etmemiştir.⁷⁵ Hz. Peygamber'in hastalığının ağırlaştığı süreçte Müslümanlara Hz. Ebû Bekir imamlık yapmıştır.⁷⁶ Bu hastalık sürecinde pek çok hadise gerçekleşmiş ve bu hadiseler Hz. Peygamber'in vefatından sonraki olayların şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Hz. Peygamber'in son günlerinde amcası Hz. Abbas (ö. 32/653) ile Hz. Ali arasında geçen diyalog dikkat çekmektedir. Hz. Abbas Hz. Peygamber'in yüzünde ölüm

⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 236.

⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 209-210.

⁷⁴ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 184-185; Mustafa Fayda "Muhammed", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 2020, XXX, 406-421.

⁷⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 170-172; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 194-196.

⁷⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 191-198; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, X, 67.

emaresi gördüğünü ifade etmiş, onun vefatından sonra halife olarak kimi bırakacağını sormak istemiştir. Söz konusu bu makama Hz. Ali'nin getirilmesi gerektiğini düşünmüş, bu düşüncesini Hz. Ali ile paylaşmıştır. Hz. Peygamber'den sonra halife olmayı ümit eden Hz. Ali, bu fikrin olası ihtimali de yok etmesinden korktuğu için onu Hz. Peygamber'e bu konuda soru sormaktan alıkoymuştur.⁷⁷ Böylece Hz. Ali'nin halife tayini meselesi Hz. Peygamber'in vefatından sonraki süreçlerde gün yüzüne çıkarılacak bir mesele olacaktır.

Dünya ve içerisinde bulunan varlıklarla süregelen hayat, geçici olma özelliği ile donatılmış bir hayattır.⁷⁸ Dünyada yaşamını sürdüren insanoğlu da diğer varlıklar gibi içinde bulunduğu düzenin gereği olarak özünde fânîlik vasfını taşımaktadır. Bu hayatın son bulması ise fânîlik özelliği taşıyan her canlının ölümü tatmasıyla olacaktır.⁷⁹ Hz. Peygamber de bu dünyaya elçilik vazifesiyle gönderilmiş, görevini kemâle erdirdikten⁸⁰ sonra beşer olması⁸¹ hasebiyle ölümü tadarak dünyasını değiştirmiştir. Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber risâlet görevini ifa ettikten sonra son günlerini Hz. Âişe (ö. 58/678)'nin yanında geçirmiş ve onun yanında vefat etmiştir.⁸² Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'nin yanında vefat ettiği konusunda ittifak yoktur. Nitekim Şîi kaynaklara bakıldığında Hz. Peygamber'in Hz. Ali'nin yanında vefat ettiğini ifade eden rivayetlerin varlığı dikkat çekmiştir.⁸³ Hz. Peygamber'in Rebiulevvel ayında ve pazartesi günü vefat ettiği konusunda ise ittifak vardır. Ancak Rebiulevvel ayının hangi pazartesi gününde vefat ettiği konusunda kesin bir bilgi yoktur.⁸⁴

Hz. Peygamber'in vefatı Müslümanları oldukça derinden etkilemiştir. Nitekim Hz. Ömer vefat haberini duyduğu esnada bu haberi kabullenmekte zorlanmış ve böyle bir şeyin mümkün olmadığını vurgulayarak karşı çıkmıştır. Münafıkların Hz. Peygamber'in vefat ettiğini söylediğini ancak Hz. Peygamber'in ölmediğini ve geri döneceğini iddia etmiştir. Hz. Peygamber'e öldü diyenlerin de el ve ayaklarını keseceğini bildirmiştir.

⁷⁷ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 215-217; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 193-194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 183; Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, 66.

⁷⁸ Mü'min: 40/39

⁷⁹ Ali imran: 3/185

⁸⁰ Maide: 5/3

⁸¹ Fussilet: 41/6

⁸² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 228-229; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 185; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 68-71.

⁸³ Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ*, 143-144; Meclisî, *Bihâru'l-Envar*, IX, 909.

⁸⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 237-239; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 199-200.

Ancak Hz. Ebû Bekir'in bu durum karşısındaki tavrı ve Hz. Peygamber'in vefat ettiğini Kur'an ayetlerini okuyarak Hz. Ömer'e hatırlatması ile Hz. Ömer, kendine gelmiş ve Hz. Peygamber'in vefatını kabullenmiştir.⁸⁵

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra yıkanıp kefenlenmesi, salı günü Abbas'ın oğulları Fazl ile Kusem ve Üsâme b. Zeyd'in yardımıyla Hz. Ali tarafından yapılmıştır.⁸⁶ Hz. Peygamber'i yıkama ve kefenleme işlemi bitince Müslümanlar cenaze namazını gruplar halinde Hz. Peygamber'in bulunduğu yerde münferit olarak kılmışlardır.⁸⁷ Ancak Hz. Peygamber'in nereye defnedileceği hususunda Müslümanlar ihtilafa düşmüştür. Hz. Ebû Bekir'in peygamberlerin vefat ettikleri yere defnedilmesi gerektiğini ifade etmesi üzerine Hz. Peygamber, vefat ettiği yere defnedilmiştir.⁸⁸

Müslümanları derinden etkileyen bu süreç Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde oldukça detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Hz. Peygamber'in hastalığının başlangıcından itibaren konuyu ele alan Belâzürî, Hz. Peygamber'in vefatıyla ilgili meydana gelen hadiselerle de önem vererek pek çok rivayete yer vermiştir. Hz. Peygamber'in hastalanmadan önce yaptığı kabir ziyareti ve kabirde bulunanlar için istiğfarda bulunduğu rivayet edilmiştir. Bu ziyaretin akabinde dünya ile ahiret arasında bir seçim yapmak konusunda muhayyer bırakıldığı ve ahireti yani Rabbine kavuşmayı tercih ettiği ifade edilmiş ve bu durumdan sonra onun hastalandığı nakledilmiştir.⁸⁹ Hz. Peygamber hastalığa eşi Meymune (ö. 51/671)'nin evinde yakalanmış, Hz. Âişe'nin yanına geçeceği gün ise hastalık sürecini Hz. Âişe'nin evinde geçirmek için eşlerinden izin istemiş ve orada vefat etmiştir.⁹⁰

Hz. Peygamber hastalığı sürecinde Hz. Ebû Bekir'in faziletine vurgu yapmış, Hz. Ebû Bekir'in kapısının dışında mescide açılan kapıların hepsini kapattırmıştır.⁹¹ Hz. Ebû Bekir'in fazileti konusuna önem veren Belâzürî, onun bu süreçte namaz imamlığı yapmış olmasını ön plana çıkararak bu konuda fazlaca rivayete yer vermiştir.⁹² Bu imamlık

⁸⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 233-237; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 200-202; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 185- 186; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 73-78.

⁸⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 241-245; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 211-212; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 193.

⁸⁷ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 251-254.

⁸⁸ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 254-256; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 213.

⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 213- 214.

⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 215-216.

⁹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 218.

⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 226-234.

mesesini Hz. Hasan (ö.49/669)'dan naklettiği ifadelerle Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin işareti olarak değerlendirmiştir.⁹³ Belâzürî'nin Hz. Peygamber'in hastalık sürecini ele aldığı bölümde, Hz. Ebû Bekir'i defaatle ön plana çıkaran rivayetlere yer verdiği görülmüştür. Belâzürî'nin naklettiği rivayetlerden hareketle ifade edilmelidir ki; Hz. Peygamber'in gerek odaların mescide açılan kapılarını kapattırması, gerek namaz imamlığı gibi Hz. Ebû Bekir lehine yapılan tüm işlemlerinde kendi tasarrufunu kullandığını, bu konuda başta eşi Aîşe olmak üzere etrafındaki herhangi bir kimsenin dahlinin olmadığını ifade etmek mümkündür.

Belâzürî, Hz. Abbas ile Hz. Ali arasında geçen halife tayini meselesiyle ilgili rivayete de yer vermiştir. Hz. Abbas, Hz. Peygamber'in yüzünde Abdülmuttaliboğullarının vefatlarından önce yüzlerinde zuhur eden ölüm nişanesini gördüğünü belirterek kendisinden sonra kimi halife tayin edeceği hususunda soru sormayı teklif etmiştir. Ancak Hz. Ali Hz. Peygamber'in bu görevi kendisine vermeme ihtimalinin de olduğunu ifade etmiştir. Eğer böyle bir durum söz konusu olursa olası ihtimalin de yok olacağını düşündüğü için Hz. Peygamber'e bu konuda soru sormamıştır.⁹⁴ Belâzürî, Hz. Peygamber'in hastalığının ele alındığı bölümde Hz. Ali ile ilgili pek az rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden birisi de diğer kaynaklarda da yer alan⁹⁵ Hz. Abbas ve Hz. Ali arasında geçen hilafet meselesiyle ilgili diyalogdur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ömer'in tavrı ve bu olayı algılayışı ile ilgili rivayetlere de yer veren Belâzürî, Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir tarafından yapılan uyarılar neticesinde Hz. Peygamber'in vefatını kabullendiğini nakletmiştir.⁹⁶ Eserde Hz. Ömer'in tepkisi karşısında Hz. Abbas'ın da Rasulullah'ın ölümünü ilan ederek Müslümanlara hitap ettiği ile ilgili rivayete de yer verilmiştir.⁹⁷ Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in vefatından bir müddet sonra İbn Abbas'a açıklama yapmış, Rasulullah'ın vefatı karşısında aşırı tepki verdiğini dile getirerek bu tepkisini Kur'an ayetleri gereğince verdiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber'in ümmetinin son ferdinin ameline şahit olana kadar yaşayacağını düşündüğünü söyleyen Hz. Ömer, onun vefatının kendisinde beklenmedik bir tepki

⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 235.

⁹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 239-240.

⁹⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 215-217; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 193-194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 183.

⁹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 240-242.

⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 243.

oluşturduğunu dile getirmiştir.⁹⁸ Belâzürî, Hz. Ömer'in Rasulullah'ın vefatına verdiği tepkiyle birlikte Hz. Osman (ö. 35/656)'ın Hz. Peygamber'in ölmediğini ifade ettiği rivayeti de naklederek düşünce tarihinde pek de üzerine gidilmeyen Hz. Osman'ın tepkisine yer vermiştir.⁹⁹ Eserde, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatına verdiği tepki veya bu olayı nasıl karşıladığı ile ilgili her hangi bir rivayetin mevcut olmaması ise dikkat çeken bir husustur.

Hz. Peygamber'i yıkayan kefenleyen kişilerle ilgili birçok rivayet nakleden Belâzürî, bu süreçte Hz. Ali'yi merkeze alarak rivayetlerini şekillendirmiştir. Yıkama ve kefenleme işini başta Hz. Ali olmak üzere Hz. Abbas, Fazl b. Abbas (ö. 13/634 [?]), Kusem b. Abbas (ö. 57/676), Üsâme b. Zeyd (ö. 54/674) ve Hz. Peygamber'in azatlısı Şukran'ın üstlendiğini bildirmiştir.¹⁰⁰ Rasulullah'ı nasıl yıkayacakları konusunda ihtilaf eden Müslümanlar, onu üstündeki gömleğinin üzerinden yıkamışlardır.¹⁰¹ Hz. Peygamber'in kefenlenmesi konusunda da farklı rivayetler nakledilmiştir. Bazı rivayetlerde üç, bazı rivayetlerde ise yedi elbise ile kefenlendiği belirtilmiştir.¹⁰²

Yıkama ve kefenlenme işi tamamlanınca Hz. Peygamber'in nereye defnedileceği meselesi gündeme gelmiştir. Bu konuda da ihtilaf eden Müslümanlar Hz. Peygamber'in mescide defnedilmesini teklif etmişlerdir. Ancak Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den peygamberlerin vefat ettikleri yere defnedilmesi gerektiğini ifade eden rivayeti nakletmesi üzerine Hz. Peygamber'in vefat ettiği yatak kaldırılarak kabir olarak kazılmıştır.¹⁰³

Hz. Ebû Bekir'in defin için naklettiği rivayetlere ek olarak Belâzürî, Hz. Âişe'nin rüyasını da aktararak yeryüzünün en hayırlı üç kişinin Hz. Âişe'nin odasına defnedileceğini ifade eden rivayete de yer vermiştir.¹⁰⁴ Hz. Peygamber'in cenaze namazı gruplar halinde ve imam olmaksızın (ولم يتقدمهم عليه إمام) münferit olarak kılınmıştır.¹⁰⁵

⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 243.

⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 242.

¹⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 245.

¹⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 246.

¹⁰² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 247-249.

¹⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 250-251.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 249-250.

¹⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 252-253.

Çarşamba günü¹⁰⁶ defnedilen Rasulullah, birçok farklı rivayetle birlikte Hz. Ali, Fazl b. Abbas ve Üsame b. Zeyd tarafından kabrine indirilmiştir. Rivayetlerde bu üç kişiye ek başka isimlere de yer verildiği görülmüştür. Ancak rivayetlerin ortak naklettiği isimler bu üç isimdir.¹⁰⁷

1.2. SAKÎFE OLAYI

Sakîfe olayı, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'in Müslümanların ilk halifesi olarak hilafet makamına getirilmesine dayanan bir hadisedir. *Sakîfe Olayı* olarak ele alınan ana başlık, Belâzürî'nin aktardığı rivayetler doğrultusunda üç alt başlıkta incelenmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Sakîfe olayına ilişkin tutum ve davranışları *Sakîfe Olayında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer* başlığı altında, Hz. Ebû Bekir'in Sakîfe'de ki meşhur konuşması "*İmamlar Kureyş'tendir.*" *Rivayeti ve Yansımaları* başlığı altında, Hz. Ali'nin Sakîfe'de yaşananlar karşısındaki tutumu ise *Hz. Ali'nin Hilâfet Konusundaki Tavrı* başlığı altında ele alınmıştır.

1.2.1. Sakîfe Olayında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer

Hz. Peygamber'in vefatı hilafet makamı ile ilgili ihtilafları da beraberinde getirmiştir. Bu ihtilaflar söz konusu makama kimin getirilmesi gerektiği hususunda zihinlerde soru işaretlerine sebep olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber kendisinden sonra yönetici tayin etmemiştir. Bu durum sahabenin karşılaştığı ilk siyasi sorun olarak değerlendirilmiştir.¹⁰⁸ Söz konusu siyasi ihtilaf ise Müslümanları hilafet makamında oluşan bu yeni duruma ilişkin çözüm arayışına sevk etmiştir. Öyle ki kendini bu makama layık gören gruplar arasında gören Ensar, halife belirlemek amacıyla Beni Sâide gölgeğinde toplanma kararı almıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 213, 251.

¹⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 254-255.

¹⁰⁸ Ebû Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Mektebetü'l-Asriyyetü, Beyrut, 1411/1990, I, 39; Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Siyasal Akli*, çev. Vecdi Akyüz, Mana Yayınları, İstanbul 2020, 159; Mehmet Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, 2004, 55; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Sakîfetü Benî Sâide", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2009, XXXVI, 11-12.

¹⁰⁹ Zorlu, *İlk İktidar Mücadelesi*, 101; Fıglalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 75-76; Küçükaşçı, "Sakîfetü Benî Sâide", *DİA*, XXXVI, 11-12.

Hilafet makamına kimin getirileceğini belirlemek amacıyla bir araya toplanan Ensar, kendi faziletlerinden bahsetmiş, Ensar'ın Muhacir'e verdiği desteği dile getirmiştir. Bu makama Ensar'dan birilerinin daha layık olduğunu düşündükleri için Hazrec kabilesinin lideri Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635 [?])'yi halife adayı olarak göstermişlerdir. Ensar'ın bu toplantısından haberdar olan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e bu durumu haber vermiştir. Beni Saide gölgeğine gitmek üzere yola çıkan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, yolda karşılaştıkları Ebû Ubeyde b. Cerrâh (ö. 18/639) ile olanları paylaşınca Ebû Ubeyde de onlara katılarak Ensar'ın halife belirleme amacıyla toplandığı Beni Saide gölgeğine gitmiştir.¹¹⁰

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde davetsiz misafir olarak Ensar'ın söz konusu toplantısına katılmış, alınacak kararın seyrini etkileyecek hamlelerle Ensar'ın halife belirleme eylemini geciktirmiştir. Öyle ki Ensar'ın halife adayı olarak ön plana çıkardığı Sa'd b. Ubâde'nin karşısında Muhacir'in önde gelenlerinden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer vardır. Bu iki sahabenin söz konusu bu meseleyi Ensar ile tartışma konusu haline getirmesi ise olayın seyrini değiştirmiştir. Nitekim bu tartışma Ensar'ın ileri sürdüğü güçlü adayın halifelik makamı için uygun olup olmadığı hususunda insanları tekrar düşünmeye sevk etmiştir. Hilafet makamını kaybetmek istemeyen Ensar, Hubâb b. Münzir (ö. 20/641 [?])'in bir tane Ensar'dan bir tane de Muhacir'den olmak üzere iki halife seçilmesi teklifini sahabeye sunmuş olsa da onlar bu teklife sıcak bakmamıştır.¹¹¹

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Sakîfe'de bulunan sahabeye hitabı Ensar'ın kararını büyük oranda etkilemiştir. Yıllar boyu süre gelen Evs-Hazrec münakaşası ise hilafet makamı söz konusu olunca tekrar gün yüzüne çıkarak hilafet hususunda alınacak kararda etkili olmuştur. Çünkü Evs kabilesi lideri Beşîr b. Sâd (ö. 12/633) hilafetin Hazrec kabilesine verilmesi ile üstünlüğün Hazrec kabilesine geçeceğini bildiği için Muhacirlerin halife adayını desteklemeyi tercih etmiştir.¹¹² Ensar'ı oluşturan Evs-Hazrec kabileleri

¹¹⁰ İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Dar'ul-Kitab'il-Arabiyyi, Beyrut, 1410/1990, IV, 308; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse el-Mâruf bi Tarihi'l-Hulefa*, Dar'ul-Edvai, Lübnan/ Beyrut, 1410/1990, I, 22-23; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 187; Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", 57.

¹¹¹ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 311; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 166-167; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 24-25; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 218-219; İbnü'l-Arabî, *el-'Avâsim mine'l-kavâsim*, 61-62; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 191; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 85; Nizamettin Parlak, "Sâkife'deki Halife Adayları", *İstem Dergisi*, 19, 2012, 124.

¹¹² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 29-30; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 191-192; Câbiri, *Arap Siyasal Akli*, 164.

arasında geçmişten gelen bu gerginlik ise Müslümanların halife belirleme sürecinde Muhacirleri denge konumuna getirmiştir.¹¹³ Ensar'ın halife belirleme çabası; öncelikle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde'nin çabaları ve bunlara ek olarak Evs kabilesi başta olmak üzere Ensar'ın karar değişimi yapmasından dolayı başarılı olamamıştır. Sonuç itibarıyla Müslümanların ilk halifesi olarak Hz. Ebû Bekir bu makama getirilmiştir.¹¹⁴

Kaynaklarda yer yer detaylandırılarak yer yer yüzeysel bir şekilde değerlendirilen Sakîfe olayı, Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde de müstakil bir başlık altında ele alınmıştır. İlk olarak Hz. Ebû Bekir'in faziletine dikkat çeken rivayetler sıralanmış, akabinde ise Sakîfe olayına yer verilmiştir.¹¹⁵ Söz konusu olayı anlatırken Belâzürî; Ensar'dan Sa'd b. Ubâde ve Hubâb b. Münzir, Muhacir'den ise Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in karşılıklı diyaloglarını ön plana çıkararak konuyu ele almıştır. Hubâb b. Münzir'in bir tane Ensar'dan bir tane de Muhacir'den olmak üzere iki emir belirleme teklifine dikkat çekmiştir. Bu teklif karşısında Hz. Ömer'in tepkisini de kaydetmiştir.¹¹⁶ Nitekim Ensar ile süren diyaloglar neticesinde Hz. Ebû Bekir'in fazileti ve üstünlüğü gibi özelliklere dikkat çeken Hz. Ömer, ani bir hareketle Hz. Ebû Bekir'e biat etmiştir. Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'e biat ettiğini gören sahabe de biat etmeye başlamıştır. Ensar'dan biat eden ilk kişi Hazrec kabilesinden Beşir b. Sâ'd olmuştur. Hz. Ömer'i Hz. Ebû Bekir'e halife olarak biat etmeye yönlendiren saik ise Hz. Peygamber'in hastalığı esnasında Hz. Ebû Bekir'in Müslümanlara namaz imamlığı yapmış olmasıdır. Hz. Ebû Bekir'in Rasulullah tarafından ön plana çıkarılarak imam tayin edilmesi onun Hz. Peygamber'den sonra da halife tayin edilmiş olduğunun işareti olarak değerlendirilmiştir.¹¹⁷

Belâzürî Hz. Ömer'in halifelik yıllarında tekrar gündeme gelen Hz. Ebû Bekir'e biat meselesini, Hz. Ömer'in hutbeye çıkarak açıklama yaptığını ifade eden rivayetleri aktararak Sakîfe olayını Hz. Ömer'in gözünden tekrar ele almıştır. Hz. Ebû Bekir'e biatin ansızın gerçekleştiğini dile getiren kişilere karşı Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'i bu

¹¹³ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 58; Atalan, "Hz. Muhammed'in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları", 58-59.

¹¹⁴ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 311; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 26; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 192; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 89.

¹¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 259-260.

¹¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 260-262.

¹¹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 263.

makama/namaz imamlığına Rasulullah'ın oturttuğuna ve Allah'ın bu biatle şerri engellediğine dikkat çekmiştir.¹¹⁸ Buna ek olarak Hz. Ömer, Ensar'ın halife adayı olan ve kendisi de halife olmak isteyen Sa'd b. Ubâde'yi fitne çıkarmakla suçlamıştır.¹¹⁹

Neticede Belâzürî'nin ele aldığı Sakîfe olayında Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Ensar'ın halife belirlemek için alelacele başvurduğu yöntem, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in devreye girmesiyle tersine işlemiştir. Hz. Ebû Bekir'in halife olması ile sonuçlanan toplantı, Müslümanlar arasında oluşacak tefrikayı engelleyici ve şerri def edici bir eylem olarak nitelendirilmiştir. Böylece Hz. Ebû Bekir'in hilafet kararında isabet edildiği mesajı verilmek istenmiştir. Hz. Ebû Bekir'e biatte ilk başta toplumun tamamından biat alınmamış olsa da zaman içerisinde bu mesele halledilmiştir. Hz. Ömer'in Ebû Bekir'e hilafet konusundaki desteği ise Hz. Ömer'i ön plana çıkarmıştır.

1.2.2. “İmamlar Kureys'tendir” Rivayeti ve Yansımaları

Hz. Peygamber, kendisinden sonra Müslümanların işlerini üstlenip devletin yönetimi ile ilgilenecek herhangi birini tayin etmiş değildir.¹²⁰ Onun vefatıyla oluşan siyasi boşluk ise sahabe arasında ilgili makama kimin getirilmesi gerektiği hususunda tartışmalara sebep olmuştur. Sahabenin siyasi anlamda ilk tartışması¹²¹ olarak bilinen hilafet meselesi, günümüze kadar süregelen bir ihtilaf olma özelliğini taşımaktadır.¹²²

Beni Sâide gölgeğinde bir araya gelen Ensar, kendi içerisinde halife belirlemeyi amaçlamış ve bu amaç doğrultusunda orada bulunan Ensar'ın konuşmacısı Sa'd b. Ubâde sahabeye hitap etmiştir. Sa'd b. Ubâde Ensar'ın İslam'a ilk girenlerden olduğunu, Hz. Peygamber'e yardım edip sığınma hakkı verdiğini, İslam'ın yayılmasının onlar sayesinde mümkün olduğunu hatırlatarak söz konusu hilafet makamına Ensar'ı daha layık gördüğünü ifade etmiştir. Muhacirden Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde ise Sa'd b. Ubâde'nin bu hitabına şahit olmuştur. Hz. Ömer bu hitaba karşılık vermek istese de

¹¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, II, 265-266.

¹¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, II, 263.

¹²⁰ Mehmed Said Hatipoğlu, *Hilafetin Kureysliliği İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Otto Yayınları, Ankara 2022, 66-67; Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 76.

¹²¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 39.

¹²² Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, çev. Ethem Ruhi Fırlalı, T.D.V. Yayınları, Ankara 2018, 16.

Hız. Ebû Bekir, Hız. Ömer'den önce sahabeye yönelerek konuşmaya başlamıştır. Öncelikle Muhacir'in İslam'a ilk girenlerden olduğunu, Kureyş'in Rasulullah'ın aşireti ve Arap nesebinin orta noktası olduğunu (هم أوسط العرب داراً و نسباً), Arapların yalnızca Kureyş'in liderliğini kabul edeceğini ifade ederek sözlerine başlamıştır. Konuşmasında Ensar'ın İslam'a yardımı konusundaki erdemine de vurgu yapmıştır. Akabinde Ensar tarafından her iki gruptan da birer halife seçilip iki halifenin başa getirilmesi çözüm önerisi olarak teklif edilmiştir. Ancak bu teklif sahabe tarafından kabul edilmemiştir.¹²³

Hız. Ebû Bekir tekrar devreye girerek Rasulullah'ın davetinin ilk dönemlerine, Mekke'de İslam'ı kabul eden ilk Müslümanların Kureyş karşısındaki direnişine, Hız. Peygamber'e yakınlıkları ve aşiretinden olmalarına vurgu yaparak bu iş için ilk Muhacirlerin daha layık olduğunu defaatle vurgulamıştır. Bu konuşma esnasında Kureyş'ten olan ilk Muhacirleri emir, Ensar'ı ise vezir olarak nitelendirerek Ensar'ın görüşü olmaksızın iş yapılamayacağını da ifade ederek¹²⁴ Ensar ve Muhacir arasında denge kurma çabası içerisine girmiştir.

İlk Muhacirlerin hilafete getirilmesinin daha makul olacağını düşünen Hız. Ebû Bekir, Ensar ile sürdürdüğü konuşmaları esnasında Hız. Ömer veya Ebû Ubeyde'nin söz konusu makam için uygun aday olduğunu söyleyerek dikkatleri bu iki sahabe üzerine çekmiştir. Hız. Ebû Bekir'in bu iki sahabeyi önermesi tartışmaları devam ettirse de Hız. Ömer'in biat hamlesi ile Hız. Ebû Bekir'in bu makama getirilmesinin daha makul olacağı anlaşılmıştır. Hız. Ömer, Hız. Ebû Bekir'i bu makama kendinden daha layık gördüğü için ona biat etme hususunda tereddüt etmemiştir. Hız. Ömer'in Hız. Ebû Bekir'e biati Beni Sâide'de bulunan Ensar'ı da biat etmeye sevk etmiştir.¹²⁵ Böylece Ensar ve ilk Muhacirler adına halife belirleme işlemi kısmi olarak tamamlanmıştır. Toplantıya Ensar ve Muhacir'in büyük çoğunluğu katılamadığı için bu biat *el-bey'atü'l-hâssa* olarak isimlendirilmiştir.¹²⁶ Sakîfe günü yapılan sınırlı biati, ertesi gün Medine Mescidi'nde

¹²³ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 310-311; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 22-23; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 205-206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 189; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 83-84.

¹²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 167; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 23; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 190.

¹²⁵ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 310; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 23; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 205-206; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 191; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 84.

¹²⁶ Küçükaşçı, "Sakîfetü Benî Sâide", *DİA*, XXXVI, 11-12.

yapılan umumi biat takip etmiş, Hz. Ebû Bekir Müslümanların büyük çoğunluğunun biati ile ilk İslam halifesi olmuştur.¹²⁷ Hz. Ebû Bekir'in hilafet makamına getirilmesi çeşitli dengelere dayalı bir uzlaşma olarak kabul edilebilir. Çünkü sahabe arasında yaşanan ihtilaflara rağmen Hz. Ebû Bekir'in halife olmasıyla siyasi birlik sağlanmıştır.¹²⁸

Ensar ve Muhacir'in temsilcileri arasında vuku bulan tartışmada dikkat edilmesi gereken nokta Muhacir'in hilafet makamına bakış tarzıdır. Nitekim Ensar İslam'a hizmeti ve liyakati ön plana çıkararak hususileştirdiği bu makama talip olsa da, Muhacirler adına hitapta bulunan Hz. Ebû Bekir'in olayı geniş çerçeveden değerlendirdiğini söylemek mümkündür. Halifenin Medine dışında tüm Müslümanların halifesi olacağı bilinciyle hareket eden Hz. Ebû Bekir, Ensar'ın Medine ile sınırlandığı hilafet anlayışına karşı üstünlük kurmuştur.¹²⁹ Böylece Ensar halifenin Kureyş'ten olması gerektiği fikrine sıcak bakmaya başlamıştır.

Hz. Ebû Bekir'in Ensar'a hitabında sarf ettiği sözler, Müslümanlar tarafından uzun değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Hz. Ebû Bekir Ensar'a hitap ederken yöneticilerin Kureyş kabilesinden olması gerektiğini; Muhacir'in emirler, Ensar'ın vezirler olduğunu ifade etmesi, içinde bulundukları durum itibariyle sarf edilmiş sözler olsa da Araplar arasında geçmişten gelen ve cahiliye zihniyetinin bir yansıması olan kabileciğin tekrar gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur.¹³⁰ Hz. Ebû Bekir'in yöneticilerin Kureyş'ten olması gerektiğini ifade eden sözleri; yer yer Hz. Peygamber'e nispet edilmiş ve böylece elde edilen siyasi konum meşru zemine dayandırılmak istenmiştir.¹³¹ Hz. Peygamber'e nispet edilerek aktarılan sözler Müslümanlar nazarındaki konumu itibariyle dini otorite olarak görülmektedir. Bu bağlamda ele alınan her bir rivayetin yaptırım gücü oldukça kuvvetlidir. Halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini ifade eden rivayetler bu bağlamda değerlendirilince Araplar, Araplar içerisinde de Kureyş kabilesi diğer tüm kabileler

¹²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 192; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 89; Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 71.

¹²⁸ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 89.

¹²⁹ Şaban Öz, "İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şâz –Şii-Sünni Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-" *İstem Dergisi*, 11, 2008, 86.

¹³⁰ Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 65, Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 69-70.

¹³¹ Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 114-116.

nazarında üstünlük sağlayacaktır.¹³² Oysaki İslam, insanların arasında dil, ırk, renk vs. ayrımı yapmayan, üstünlüğün ancak takvada olduğunu vurgulayan bir dindir.¹³³

Belâzürî; Hz. Ebû Bekir'in Beni Sâide gölgeğinde bulunan sahabeye hitabını ele alırken ilk Muhacirler'in nesep itibariyle seçkin olmaları ve akrabalık itibariyle Rasulullah'a yakın olmaları hususunda sarf ettiği ifadeleri de aktarmıştır. Arapların Kureş'ten olan ilk Muhacirlerden başkasına boyun eğmeyeceklerini söyleyen Hz. Ebû Bekir, Ensar'ın erdeminden bahsettikten sonra Hz. Peygamber'den aktarılan “*İmamlar Kureyş'tendir*” rivayetinin Ensar tarafından bilindiğine dikkat çekmiştir. Halifelik konusunda ise Muhacir ile rekabete girilmemesi gerektiğini hatırlatmıştır.¹³⁴ Belâzürî Hz. Ebû Bekir'in konuşmasından aktarılan “*İmamlar Kureyş'tendir*” rivayetini iki yerde nakletmiştir. Rivayetlerden ilki¹³⁵ ele alınan olayın doğal seyri çerçevesinde anlatıldığı esnada, diğeri¹³⁶ ise Hz. Ömer'in hilafet yıllarında hutbeye çıkarak Sakîfe olayını anlattığı esnada sarf ettiği sözlere dayandırılarak aktarılmıştır. Bu aktarımlara ek olarak, “*İmamlar Kureyş'tendir*” rivayeti ile aynı anlama gelen ancak Hz. Ebû Bekir tarafından farklı kelimelerle ifade edilen rivayetin de varlığından bahsetmek mümkündür.¹³⁷ Bu rivayette Hz. Peygamber'in hadisi olarak kabul edilen meşhur ibarenin lafzi olarak değil de Hz. Ebû Bekir'den vârid olan kelimelerle mana olarak aktarımı söz konusudur. Ancak “*İmamlar Kureyş'tendir.*” ibaresinin açıkça kullanıldığı iki rivayette de bu ifade Hz. Peygamber'e nispet edilip Ensar'ın da bildiği farz edilen bir hadis olarak kabul edilmiştir.

Belâzürî'nin naklettiği rivayetlere bütüncül bakıldığında; Hz. Ebû Bekir'in hilafet konusunda çözüm önerisi olarak ilk Muhacirlerin hilafete getirilmesi gerektiğini düşündüğü için hitabını bu bağlamda şekillendirdiği söylenebilir. İçerisinde bulunduğu toplumun fikri yapısını da göz önünde bulundurarak nesep ve asabiyete dikkat çeken Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in hadisi olarak aktarılan bu rivayeti -Belâzürî'nin de aktardığı rivayeti- referans olarak göstermiştir. Merkeze alınan rivayetlerde Hz. Peygamber'den nesep ve kabileciliği içeren ifadelerin nakledilmesi ise üzerine düşünülmesi gereken bir husustur. İslam toplumunu ele alan ayetlere bakılınca nesep,

¹³² Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 112-114; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 75.

¹³³ Hucurât: 49/13

¹³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 262-263; 265-266.

¹³⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 262-263.

¹³⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 265-266.

¹³⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 264.

kavim, ırk vb. özelliklerin herhangi bir kıymetinin olmadığı görülmektedir.¹³⁸ Hâl böyle iken Hz. Peygamber'e nispet edilen bir rivayette kavmiyetçilik ifade eden ibarelerin yer alması zihinlerde çelişki oluşturmıştır. Ayrıca Ensar'dan bir grubun da bu hadisin varlığından haberdar olduğunun belirtilmesi ve Ensar'ın bu rivayetten haberdar olduğu halde kendi içerisinde hâlife belirleme çabasına içerisine girmesi de yine üzerinde düşünülmesi gereken ayrı bir çelişki sebebi olarak görülmektedir.

Kaynaklarda Beni Saide Sâkîfesinde olanları aktaran rivayetler genel olarak ele alındığında bu rivayetlerin tamamıyla aynı rivayetler olmadığı görülmüştür. Ensar ve Muhacir arasındaki konuşmalarda farklı lafızların varlığı söz konusudur. Rivayetlerdeki bu farklılıklar nakledilen haberlerin birbirine tanıklığını göstereceği için aktarılan rivayetlere birbirini tamamlayıcı olarak bakılırsa ortaya çıkan çelişkilerin bertaraf edilmesi mümkün olabilecektir.¹³⁹

1.2.3. Hz. Ali'nin Hilâfet Konusundaki Tavrı

Hz. Peygamber'in hastalık sürecinde Hz. Ali ve Hz. Abbas arasında geçen hilafet meselesiyle ilgili konuşmalar, daha önce işaret edildiği üzere kaynaklarda yer almıştır. Bu süreçte Hz. Ali'yi hilafet makamına layık gören Hz. Abbas, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra vasi tayin edip etmeyeceğini merak etmiştir. Hz. Ali'ye Hz. Peygamber'in hilafet makamına kimi tayin edileceğini sormayı teklif etmiştir. Ancak Hz. Ali, Hz. Peygamber'in hilafeti kendisinden başkasına vasiyet etme ihtimalini göz önünde bulundurduğu için bu konuda çekimser kalmıştır.¹⁴⁰ Hz. Peygamber'in vefatıyla tekrar gün yüzüne çıkan hilafet meselesinde Hz. Abbas aynı durumu Hz. Ali'ye hatırlatmış ve ona biat etmek istemiştir. Ancak Hz. Ali bu işi Haşimoğullarından başkasının istemeyeceğini düşündüğü için bu konuda acele etmemiştir.¹⁴¹ Hâl böyleyken sahabe Hz. Peygamber'in vefatının hemen ardından halife belirleme çabası içerisine girmiş, oluşan siyasi boşluğu doldurma gayreti ile Hz. Peygamber'in defnedilmesini beklemeden bu sorunu çözüme kavuşturmak istemiştir. Ensar Beni Sâide'de toplanmış, Muhacir ise Ebû

¹³⁸ Hûd: 11/45-46; Âl-i İmrân: 3/68; Bakara: 2/124; Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği*, 24-25; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 71.

¹³⁹ Câbiri, *Arap Siyasal Aklı*, 166.

¹⁴⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 215-217; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 193-194; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 183.

¹⁴¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 21; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 63.

Bekir, Ömer ve Ebû Ubeyde'nin bu toplantıdan haberdar olmasıyla orada temsil edilmiştir. Ancak başta Hz. Ali olmak üzere Haşimoğulları, Hz. Peygamber'in tekfin ve teşhiz işlemleri ile meşgul olduğu için Sakîfe'de gerçekleşen halife belirleme toplantısına katılamamıştır.¹⁴²

Hz. Ebû Bekir, Sakîfe'de aldığı kısmi biati ertesi gün sahabenin genelinden alarak Müslümanların halifesi olduğunu ilan etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in biat çağrısından haberdar olan Hz. Ali'nin bu konuda verdiği tepki dikkat çekicidir. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in hilafeti karşısındaki tutumu rivayetler ekseninde incelendiğinde iki tavrın ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı rivayetlerde Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in hilafeti karşısında aşırı tepki göstermediği, Hz. Ebû Bekir'in hilafet haberini alır almaz onun öne çıkan vasıflarından bahsettiği ve ona biate koştuğu aktarılmaktadır.¹⁴³ Hz. Ali'nin olumsuz tavır takındığına dair nakledilen bir rivayet de vardır. Kaynaklarca yaygın olarak görülen bu rivayete göre Hz. Ali, hilafete kendini layık gördüğü gerekçesiyle Hz. Ebû Bekir'e biattını geciktirmiştir. Hz. Ali bu işe Ehl-i Beyt'in daha layık olduğunu ifade etmiş, ashabın da Ehl-i Beyt'in hakkını korumadığını imâ ederek bu konuda sitem içeren ifadeler kullanmıştır.¹⁴⁴ Özellikle Hz. Ebû Bekir'in Sakîfe'deki konuşmalarında ilk Muhacirlerin Hz. Peygamber'e yakınlık ve Kureys'ten olma özelliğini vurguladığını öğrenen Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e aynı sebepleri ileri sürerek hilafet makamına Beni Haşim'in daha layık olduğunu söylemiştir. Hz. Ebû Bekir'in fazilet ve özelliklerini de göz ardı etmeden bu durumu dillendiren Hz. Ali, rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir'e altı ay sonra biat etmiştir.¹⁴⁵

Şia, Sakîfe olayını ele alırken sahabe tarafından hilafet makamına getirilen Hz. Ebû Bekir'in hilafetini eleştirmiştir. Çünkü Şia'ya göre imamet, nass ve tayin ile belirlenmesi gereken bir kurumdur.¹⁴⁶ Hz. Ali, Hz. Peygamber tarafından bu makama tayin edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ise Hz. Ali'nin imametine işaret eden ayetler mevcuttur.¹⁴⁷ Hal böyleyken Hz. Ali yerine Hz. Ebû Bekir'in bu makama getirilmesinden dolayı Hz. Ali'nin

¹⁴² Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 81.

¹⁴³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 167; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 207; Câbiri, *Arap Siyasal Akli*, 168.

¹⁴⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 28-29; Câbiri, *Arap Siyasal Akli*, 169; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 64-65.

¹⁴⁵ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 208; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 192; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 66.

¹⁴⁶ Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk, *el-Kâfi*, Dâru'l-Kütübi'l-İslamiyye, Tahran/İran, 1363, I, 286; Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 26; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 92.

¹⁴⁷ Küleynî, *el-Kâfi*, I, 292; Meclisî, *Bihâru'l-Envar*, IX, 509, 923.

hakkı olan imametin kendisine verilmediği kanaati oluşmuştur.¹⁴⁸ Sakîfe olayı nakledilirken merkeze alınan husus ise Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in hilafetine gösterdiği tepkidir. Bu anlayışa göre Hz. Ali, bu süreçte halifeye karşı cephe almış ve ona biat etmemiştir. Bunun üzerine halife Ebû Bekir Hz. Ali'yi biata zorlamıştır.¹⁴⁹

Eserinde Sakîfe olayını müstakil bir başlık altında ele alan Belâzürî, Hz. Ali'nin bu mesele karşısındaki tutum ve davranışlarının aktarıldığı rivayetlere yer vermiştir. Naklettiği bu rivayetleri eserinde bazen peş peşe zikretmiş bazen de söz konusu olayın anlatıldığı diğer rivayetlerin aralarına serpiştirmiştir. Buna göre Rasulullah'ın cenazesini yıkama işlemiyle meşgul olan Hz. Ali, bu esnada Mescit'ten yükselen seslerden halife seçiminin tamamlandığını anlamış, bunun üzerine Hz. Ebû Bekir'in yanına giderek onunla sitemkâr bir dille konuşmuştur. Hz. Ali hilafette hakkının olup olmadığını Hz. Ebû Bekir'e sormuş, O da bu soruya müsbet cevap vermiştir. Hz. Ebû Bekir, hilafette Hz. Ali'nin de hakkı olduğunu onaylamakla birlikte hilafeti üstlenme sebebini sahabe arasında olası fitneyi engelleme amacına matuf olduğunu söylemiştir. Hz. Ali ise bu durum karşısında Hz. Ebû Bekir'in faziletlerini zikrederek ona biat etmiştir.¹⁵⁰ Belâzürî'nin aktardığı bu rivayete göre Hz. Ali, sahabenin Hz. Ebû Bekir tercihinine tavırlı olsa da ona biatte gecikmemiştir.

Belâzürî, Hz. Ali ile Hz. Abbas arasında hilafet meselesi ile ilgili geçen konuşmaya yer vermiştir. Hz. Abbas, Rasulullah vefat ettiği zaman hilafet makamı için Hz. Ali'ye biat etmek istemişse de o, bunu kabul etmemiştir. Çünkü hilafeti kendi hakkı olarak gördüğü için bu makamın kendisinden zorla alınmayacağı kanaatindedir. Ancak Hz. Abbas bu konuda onu uyarmış, Hz. Ebû Bekir'e biat edilince önceden yaptığı bu uyarısını hatırlatmıştır.¹⁵¹ Belâzürî Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve Hz. Abbas arasında geçen hilafet meselesi ile ilgili diyalogun farklı bir varyantını da nakletmiştir. Bu iki rivayet arasındaki fark ise ikinci rivayetin Hz. Osman'ın hilafeti sürecine denk gelmesidir.¹⁵² Yani Hz. Abbas Hz. Ali'nin halifete getirilmesini Hz. Ebubekir döneminde gündeme getirdikten sonra Hz. Osman'ın hilafeti sürecinde de dillendirmiştir. Bu

¹⁴⁸ Süleym b. Kays, *Kitab*, 153-154; Öz, "İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şâz –Şii-Sünni Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-", 80.

¹⁴⁹ Süleym b. Kays, *Kitab*, 151.

¹⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 263.

¹⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 265.

¹⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 268.

rivayetten Hz. Ali'nin halife olmayı istediği ve bu konuda Müslümanların da onu destekleyeceği kanısında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak işler onun istediği gibi ilerlememiştir.

Belâzürî'nin naklettiği Hz. Ali'nin biati ile ilgili bir diğer rivayette Hz. Ali ile birlikte biat etmeyen Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656)'dan bahsedilmiştir. Hz. Ebû Bekir halife olunca Ali ve Zübeyr biat etmeyince halife Hz. Ömer ile birlikte Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?])'i Hz. Ali'nin evine göndermiş ve kendisine biate davet etmiştir. Ali ve Zübeyr halifenin davetine icabet etmiştir. Hz. Ebû Bekir söz konusu hilafet makamına Hz. Ali'den daha layık olduğunu söylemiş, Hz. Ali bu konuyu uzatmadan ona biat etmiştir. Zübeyr de Hz. Ali'den sonra halifeye biat etmiştir.¹⁵³ Belâzürî bu rivayetin farklı varyantını da akabinde nakletmiştir. Ancak bu rivayette Ali'yi biate davet için kapısına giden Hz. Ömer, yanında bir kor parçası bulunduğu için Hz. Fatma (ö. 11/632)'nın tepkisiyle karşılaşmıştır. Hz. Ömer, Fatıma ile aralarında geçen bu diyalogta hilafet meselesini Rasulullah'ın getirdiği, Rasulullah'tan sonrasına taşınan “en güçlü mesele” olarak takdim etmiştir. Sonrasında ise Hz. Ali halifeye biat etmiştir.¹⁵⁴ Nakledilen bu rivayetler genel olarak Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'in hilafetini kabul ettiğini göstermekle birlikte Hz. Ali'nin bu süreçte istişareye dahil edilmemekten kaynaklı bir sitemini de barındırdığı söylenebilir.

Belâzürî eserinde Hz. Ali ve Ebû Süfyân (ö. 31/651-52) arasında geçen konuşmaları aktarırken bu konudaki rivayetleri peş peşe sıralamıştır. Söz konusu rivayetler Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'ye Hz. Ebû Bekir'in hilafetine rıza gösterip göstermediğini sorması ve Hz. Ali'nin sert tepkisi ile karşılaşmasına dayanmaktadır. Ebû Süfyân Hz. Ebû Bekir'in nesep itibarıyla hilafete layık olmadığını düşündüğü için Hz. Ali'ye bunu söylemiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir Kureyş'in en zayıf kabilelerinden birine mensuptur. Ondan daha soylu birileri varken Hz. Ebû Bekir'e biat edilmesi Ebû Süfyân'a mantıklı gelmemiştir. Öyle ki, onunla savaşmayı bile göze almıştır. Ancak Hz. Ali, Ebû Süfyân'ın bu düşüncesinde beliren cahiliyeden kalma kavmiyetçi zihniyetin farkına vardığı için ona sert tepki göstermiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'den razı olduğunu ve ona biat ettiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

¹⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 267-268.

¹⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 268.

¹⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 271.

Belâzürî Sakîfe olayını ele alırken Hz. Ebû Bekir'in hilafetini Allah'ın takdiri ile irtibatlandıran rivayetlere yer vermiştir.¹⁵⁶ Hz. Ebû Bekir'in hilafet haberini aldığı anda babası Ebû Kuhâfe (ö. 14/635)'den nakledilen sözlere bakıldığında onun da bu makamın oğlu Ebû Bekir'e verilmesini Allah'ın takdiri olarak değerlendirdiğini göstermektedir.¹⁵⁷

Belâzürî Hz. Ebû Bekir'in halife olduktan sonra irad ettiği hutbeye de yer vermiştir. Konuşmasında hilafetinin ansızın gerçekleştiğini belirten Hz. Ebû Bekir, bu durumu fitneden korkma gerekçesi ile yani halife seçimi nedeniyle Müslümanlar arasında çıkacak tartışmaların toplumsal bütünlüğü bozmasından korktuğu için, fitne ve fesadın çıkmasına engel olmak adına hemen karara bağlandığını açıklamıştır. Ayrıca hilafet makamını istemediğini ve bu makamı elde etmek için çaba sarf etmediğini dile getirmiştir. Kendisini bu makam için yeterli görmediğini de ifade ederek orada bulunan sahabeye nasihatlerde bulunmuştur.¹⁵⁸

Beni Sakîfe'de yapılan toplantı ile Hz. Ebû Bekir'in hilafet makamına getirilmesi sahabenin Peygambersiz hayata intibak ederken karşılaştığı ilk siyasi sınav olarak görülmüştür.¹⁵⁹ Hz. Peygamber'in halife belirlememiş olması Müslümanları telaşa sürüklerken, içerisinde bulundukları problemi bir şekilde halletmeye sevk etmiştir. Hz. Ebû Bekir'in hilafete getirilmesi bu siyasi problemi anlık olarak çözse de ilerleyen süreçlerde problem olarak tekrar gün yüzüne çıkacaktır. Hz. Ali'nin hilafet hakkı ile ilgili tartışmaların dayandırıldığı nass ve tayin meselesi Hz. Ebû Bekir'i halife olarak belirleyen sahabenin bilgisi dâhilinde değildir. Ancak Hz. Ali ve Hz. Abbas arasında geçen konuşmalara dayanarak Hz. Ali'nin hilafeti Haşimoğullarının iç meselesi olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür.¹⁶⁰ Bu süreç kaynaklarda aktarılırken farklı varyantlarla anlatılsa da gerçek olan bir durum var ki, o da sahabenin Hz. Ebû Bekir'i hilafete getirdiği ve bu kararın kısa süreli de olsa Müslümanlar arasında birliği sağladığıdır.

¹⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 270.

¹⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 272-273.

¹⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 273-275.

¹⁵⁹ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 78.

¹⁶⁰ Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 150.

1.3. HZ. OSMAN'IN ŞEHÂDETİ VE HZ. ALİ'NİN HİLÂFETİ

Hiz. Ali'nin hilafetinden önce meydana gelen ilk dönem olayları ele alınırken Belâzürî'nin eserinde izlediği sistem esas alınmış ve elde edilen malzeme dört alt başlık altında incelenmiştir. Hiz. Ali'nin hilafetini ele almadan önce onun fazilet ve konumu *Hiz. Ali'nin Fazileti ve Hiz. Peygamber'in Hayatındaki Konumu* başlığı altında, Sünni kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamasına rağmen Şia'nın Hiz. Ali'nin hilafetini temellendirmek amacıyla gündeme getirdiği Gadîr-i Hum olayı *Gadîr-i Hum Olayı* başlığı altında, Hiz. Osman'ın hilafeti sürecinde yaşananlar ve hilafetinin son zamanlarında çıkan olaylarla birlikte öldürülmesi *Hiz. Osman'ın Hilâfeti Dönemindeki Kargaşa ve Şehadeti* başlığı altında, Hiz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hiz. Ali'nin hilafete getirilişi ise *Hiz. Ali'ye Biat* başlığı altında ele alınmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, kronolojik olarak Hiz. Peygamber'in hastalığından önce gerçekleşen Gadîr-i Hum olayının Belâzürî'nin esas aldığı sistem bağlamında incelenmesi hasebiyle Hiz. Ali ile ilgili kısımda yer almasıdır.

1.3.1. Hiz. Ali'nin Fazileti ve Hiz. Peygamber'in Hayatındaki Konumu

Hiz. Muhammed'in peygamberliğine iman edenlerin ilklerinden olan Hiz. Ali, çocuk yaşta iman ettiği için kendi yaş grubunun ilk inananı olarak görülmüş, Hiz. Peygamber ile birlikte namaz kılanların da ilki kabul edilmiştir.¹⁶¹ *Ebû turab*¹⁶² ve *el-Murtaza* gibi lakaplar ile bilinen Hiz. Ali, çocukluğunda putlara tapmamasından dolayı sonraki süreçlerde *Kerremallahu vecheh* duası ile anılmıştır.¹⁶³ Hiz. Ali hayatını Hiz. Peygamber'in himayesinde geçirmiş, onun sıkıntılı günlerinde yanında bulunmuştur. Hicret esnasında Mekke'de yapılması gereken işleri halletmesi için görevlendirilmiştir. Hiz. Peygamber hicretten sonra Muhacir ile Ensar arasında yaptığı *muahatta* Hiz. Ali'yi kardeş olarak seçmiştir.¹⁶⁴ Muahatta kardeşlik bağı kurulan Hiz. Ali, Hiz. Peygamber'in amcasının oğlu olması hasebiyle onunla akrabalık bağına da sahiptir. Bu akrabalık bağına hicretten sonra Hiz. Peygamber'in kızı Hiz. Fatma ile evlenerek damat olma özelliğini de

¹⁶¹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 19-20; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, II, 309-310.

¹⁶² İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 141-142; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 9; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, II, 407-408; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 8.

¹⁶³ Ethem Ruhi Fırlalı, "Ali", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1989, II, 371-374.

¹⁶⁴ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, II, 146; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, I, 204-205.

eklemiştir.¹⁶⁵ Hz. Ali ilk çocuğu Hasan (ö. 49/669)'a nisbeten *Ebû'l-Hasan* künyesi ile de anılmıştır.¹⁶⁶

Hz. Peygamber'in sancaktarlığı ile görevlendirilen Hz. Ali, Müslümanların yaptığı savaşların hemen hemen hepsine katılmıştır. Ancak Tebük Gazvesi (8/630)'ne Medine'de kalıp Hz. Peygamber'in ailesi ile ilgilenmesi gerektiği için katılamamıştır. Savaşa katılamadığı için bazı söylentilere maruz kalmıştır. Bu durumu Hz. Peygamber ile paylaşınca Hz. Peygamber ona övgü de bulunarak kendisi ile Hz. Ali arasındaki yakınlığı Hârûn'un Mûsâ'ya olan yakınlığına benzetmiştir.¹⁶⁷ Hz. Peygamber'in bu benzetmesi Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in gözündeki kıymetini göstermektedir.

Hz. Peygamber'e kâtiplik yapmış¹⁶⁸ olan Hz. Ali, ilim donanımına sahip bir şahsiyettir. İlim konusunda sahabenin önde gelenlerindendir. Ayrıca Hz. Peygamber onu Yemen'e kadı olarak görevlendirmiştir. Ancak Hz. Ali, kadılık görevi konusunda tereddüt etmiştir. Hz. Peygamber onu bu konuda cesaretlendirmiş, Allah'ın kendisine hakkı söyleteceğini belirterek nasıl hükmetmesi gerektiğini ona öğretmiştir.¹⁶⁹ İlmi donanımıyla kendisini kanıtlamış olan Hz. Ali, kendinden önceki üç halifenin de istişare meclisinde bulunmuştur.

Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*'ta Hz. Ali ile ilgili bölümü kaleme alırken oldukça detay bilgileri kaydetmiş ve onun pek çok özelliğine dikkat çekmiştir. İlgili bölüme Hz Ali'nin künye ve lakaplarını zikrederek başlamıştır. *Ebû'l-Hasaneyn* künyesi ile anılan Hz. Ali'ye *Haydar* lakabı takıldığı rivayetine yer vermiştir. Eserde bu iki isimlendirmeden kısaca bahsedilmiş olsa da Rasûlullah tarafından takılan *Ebû Turâb* künyesi, verilmiş sebebinin de belirtildiği detaylarla nakledilmiştir.¹⁷⁰

Belâzürî rivayetlerinde Hz. Ali'nin, babası Ebû Tâlib'in yaşadığı maddi sıkıntıdan dolayı Hz. Peygamber'in himayesinde yetiştiğini, Rasulullah ile birlikte namaz kılan ilk

¹⁶⁵ Fığlalı, "Ali", *DİA*, II, 371-374.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 17.

¹⁶⁷ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, IV, 159; İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 21-23; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 103-104; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 146-147; M. Yaşar Kandemir, "Ali", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1989, II, 375-378.

¹⁶⁸ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, III, 263-264; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, II, 634; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 85.

¹⁶⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, II, 291-293; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 131-132; Kandemir, "Ali", *DİA*, II, 375-378.

¹⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 345-346.

kişi olduğunu kaydetmiştir.¹⁷¹ Hz. Ali hicret esnasında Hz. Peygamber'in emri ile Mekke'de kalarak Rasulullah'a bırakılan emanetleri sahiplerine teslim etmiştir. Hz. Peygamber ile birlikte Tebük Gazvesi dışında tüm savaşlara katılan Hz. Ali, Bedir Gazvesi (2/624) ve Hayber'in fethinde Hz. Peygamber'in görevlendirmesi ile sancaktar olmuştur. Rasulullah bu görevi 'Allah ve Rasulü'nü seven, Allah ve Rasulü'nün de kendisini sevdiği kişiye verilen bir görev' olarak nitelendirmiştir.¹⁷² Hz. Peygamber nazarında kıymetli olan bu görevin Hz. Ali'ye verilmesi Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği değeri göstermektedir.

Belâzürî'ye göre Hz. Peygamber Tebük Gazvesi'nden önceki tüm savaşlara katılan Hz. Ali'yi bu savaş esnasında Medine'de bırakmıştır. Hz. Ali'nin bu savaşa katılamama durumu insanlar arasında çeşitli söylentilere sebep olmuştur. Bu söylentilerden rahatsız olan Hz. Ali, durumu Hz. Peygamber ile paylaşmıştır. Hz. Peygamber ise "*İstemez misin senin bana olan konumun Hârûn'un Mûsâ'ya olan konumu gibi olsun?*" diyerek Hz. Ali'yi teskin etmiş ve onun kıymetine vurgu yapmıştır. Belâzürî, bu konuda ki rivayetleri peş peşe sıralarken Hz. Peygamber'in sözünü içeren rivayetleri farklı varyantlarıyla nakletmiştir. Bazı rivayetler o meşhur söze ek olarak "*Ancak benden sonra peygamber gelmez.*" ibaresi ile aktarılmıştır.¹⁷³ Belâzürî Hz. Ali ile ilgili bu rivayetleri sıralayarak onun fazileti ve konumunu, Hz. Peygamber'in sözleriyle temellendirmiştir.

Hz. Ali'nin ilmi yönüne de dikkat çeken Belâzürî, bu konuda birçok rivayet nakletmiştir. Rivayetlere göre erken yaştan itibaren Hz. Peygamber ile hayatını sürdüren Hz. Ali, Kur'an-ı Kerim hususunda ki ilmi derinliği ile dikkatleri üzerine toplamıştır. Hz. Ali, indirilen her ayetle ilgili detaylı bilgiye sahip olması ve karşısına çıkan problemleri çözerken gösterdiği mahareti ile ön plana çıkmıştır. Hz. Ali'nin bu ilmi derinliği onun sahabe arasında işaret edilen en iyi kadı olmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi Yemen'e kadı olarak görevlendirdiğinde Hz. Ali'nin bu konuda tedirginlik yaşadığı ancak Hz. Peygamber'in onu teskin ederek duada bulunduğu nakledilmiştir.¹⁷⁴ Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye güvenerek onu kadılık makamı ile görevlendirmesi ve ona bu

¹⁷¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 346- 347.

¹⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 346-348.

¹⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 348-349.

¹⁷⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 350-352.

konu hakkında dua ile destek olması, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği değerin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Belâzürî, sahabenin Hz. Ali'ye bakışını yansıtan bir rivayete de yer vermiştir. Bu rivayette Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra yaratılanların en hayırlısı olarak nitelendirilmiştir.¹⁷⁵

Hz. Ali'nin fazileti ve Hz. Peygamber'in nazarında ki konumuna rivayetlerle vurgu yapan Belâzürî, Hz. Ali'yi seven veya nefret eden insanların aşırıya kaçmaması gerektiğine dikkat çeken rivayetlere de yer vermiştir. Nakledilen rivayetlerin tamamı Hz. Ali'ye nispet edilmiştir. Hz. Ali kendisini aşırı derecede seven ve aşırı derecede nefret eden iki grup insanın helak olacağını bildirmiştir. Bu konuda nakledilen rivayetler farklılık gösterse de ana fikirleri aynıdır. Bu rivayetler arasında dikkat çeken varyant ise Rasulullah'ın, Hz. Ali'nin durumunu Hz. İsa'nın durumuna benzettiğini nakleden rivayettir.¹⁷⁶ Belâzürî, Hz. Ali'nin fazileti ve Rasulullah nazarındaki konumunu detaylı bir şekilde ele almasının akabinde ona karşı beslenen sevginin itidalli olması gerektiğini vurgulayan rivayetlere yer vermiştir. Sevgi ve nefret hususunda itidalli olmayı tavsiye eden rivayetler ise Hz. Ali'ye nispet edilerek nakledilmiştir. Böylece Belâzürî'nin itidali tavsiye eden rivayetleri hem Şia'nın Hz. Ali'yi sevme konusundaki aşırılıklarına bir cevap hem de toplumda bu konudaki rahatsızlığı gösteren bir durum olarak değerlendirmek mümkündür.

Belâzürî, Hz. Peygamber'in ashabı arasında kardeşlik tesis ettiği, Muahat olarak da bilinen anlaşma ile Hz. Ali ile kardeş olduğu konuya atıf yapmış, bunu Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye verdiği kıymetin bir göstergesi olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁷

1.3.2. Gadîr-i Hum Olayı

Gadîr-i Hum Olayı, Hz. Peygamber'in veda haccı dönüşünde Mekke ile Medine arasında Cuhfe yakınlarındaki Gadîr-i Hum¹⁷⁸ mevkiinde konaklaması ve yanında

¹⁷⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 358.

¹⁷⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 362-363.

¹⁷⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 378.

¹⁷⁸ Hamevî, Şihabuddin Yakut b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Büldân*, Dar Sader, Beyrut, 1397/1993, IV, 188; Cemal Sofuoğlu, "Gadîr-i Hum Meselesi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, 461; Ethem Ruhi Fırlalı, *Türkiye'de Alevilik Bekâşılık*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2006, 203; Ethem Ruhi Fırlalı, "Gadîr-i Hum", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1996, XIII, 279-280.

bulunan sahabeye hitabı ile şekillenen olaydır. Hz. Peygamber ve beraberindeki sahabîler burada konakladığı esnada “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.*”¹⁷⁹ ayeti nazil olunca Hz. Peygamber ashabının bir araya toplanmasını istemiştir. Bu emir üzerine bir araya toplanan ashaba hitapta bulunan Hz. Peygamber, onlara nazil olan yeni ayeti aktarmış, risâlet görevinin tamamlandığına işaret etmiştir. Kendisinden sonra ümmetinin dalalete düşmemesi için Allah’ın kitabı ve Ehl-i Beyti olmak üzere bu iki şeye sıkıca tutunmalarını tavsiye ettiği *Sekaleyn Hadisi* olarak da bilinen, o meşhur sözünü söylemiştir.¹⁸⁰ Müslümanlara hitabına devam eden Hz. Peygamber, yanında bulunan Hz. Ali’nin elinden tutarak yukarı kaldırıp “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.*”¹⁸¹ diyerek Hz. Ali’nin faziletine dikkat çekmiştir. Rasulullah’ın bu açıklamasından sonra orada bulunan sahabe Hz. Ali’yi tebrik etmiştir.¹⁸² Hz. Peygamber ve beraberindeki sahabîler Gadîr-i Hum’dan Medine’ye doğru yola çıkınca da “*...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım, din olarak siin için İslam’ı beğendim...*”¹⁸³ ayeti nazil olmuştur.¹⁸⁴

Hz. Peygamber’in Hz. Ali hakkında övgü dolu sözlerle hutbe irâd etmesinin arka planındaki sebep, Hz. Ali’nin Yemen seferi esnasında elde edilen ganimetlerin dağıtılması hususunda katı davranması ve sahabenin de onu Hz. Peygamber’e şikâyet etmesine dayandırılmıştır. Rivayetlere göre sahabe, Hz. Ali’yi Hz. Peygamber’e şikâyet edince Hz. Peygamber onun faziletinden, güvenilirliğinden, adaletinden ve kendisine yakınlığından bahsetmiştir.¹⁸⁵

Kaynaklarda birbirinden farklı varyantları ile nakledilen bu olay, Sünni kaynaklarda detaya inilmeden kısaca aktarılmış, bazen de hiç ele alınmamıştır. Şîî

¹⁷⁹ Maide: 5/67

¹⁸⁰ Müslim, Fezâ’ilü’s-Sahabe: 36; İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû’l-Fidâ İsmail, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, Dâru’l-Mârifet, Beyrut/Lübnan, 1395/1976, IV, 416; Fığlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bekâşîlik*, 204; Adnan Demircan, *Hz. Ali’nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, Beyan Yayınları, Ankara 2022, 58-60.

¹⁸¹ Tirmizi, Menâkıb: 20; İbn Kesîr, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, IV, 417; Fığlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bekâşîlik*, 204.

¹⁸² İbn Kesîr, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, IV, 417; Fığlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bekâşîlik*, 205.

¹⁸³ Maide: 5/3

¹⁸⁴ Fığlalı, *Türkiye’de Alevîlik Bekâşîlik*, 205.

¹⁸⁵ İbn Kesîr, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, IV, 414-415; Demircan, *Gadîr-i Hum Olayı*, 65-68; Fığlalı, “Gadîr-i Hum”, *DİA*, XIII, 279-280.

kaynaklarda ise oldukça teferruatlı bir şekilde işlenmiştir.¹⁸⁶ Nitekim Şîa, hilafetin nass ve tayin ile olacağı kanaatindedir.¹⁸⁷ Bu nedenle onlara göre Gadîr-i Hum mevkiinde gerçekleşen bu konuşma ile Hz. Ali vasî tayin edilmiş, ayet ve hadislerde Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra onun yerine gelecek olan kişi olarak belirlenmiştir.¹⁸⁸ Şîu-İmâmî çizgide yazılan birçok eser çoğunlukla imamet düşüncesinin bu yönünü temellendirme amacıyla yazılmıştır.

Belâzürî ise Gadîr-i Hum olayını müstakil bir başlıkla ele almaktan ziyade Hz. Ali hakkında bilgilendirme yaptığı bölümde ilgili rivayetleri aktarmakla yetinmiştir. Konu ile ilgili rivayetler incelendiğinde nakledilen bilgilerin oldukça kısıtlı olduğu görülmüştür. Öyle ki, kaynaklarda konuyla ilgili zikredilen ayetlere bu eserde yer verilmemiştir. Kronolojik olarak Hz. Peygamber'in vefatından önce yaşanan bu olayı Belâzürî'nin Hz. Ali ile ilgili kısımda aktarması, olayın temelde Hz. Ali'nin hilafetiyle ilgili olması sebebiyle bu başlık altında ele alınmıştır.

Gadîr-i Hum mevkiinden bahsederek mevzuyu nakletmeye başlayan Belâzürî, bazı rivayetlerde olayın Veda Haccı dönüşü gerçekleştiğini ifade ederken bazı rivayetlerde olayın Veda Haccı dönüşünde gerçekleştiğine dair bu bilgiyi aktarmamıştır.¹⁸⁹ Belâzürî, konuyu az sayıda rivayet ile ele alsa da Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Müslümanlara sıkıca sarılmayı tavsiye ettiği, Allah'ın kitabı ve Ehl-i Beyti'nden bahsettiği *Sekaleyn Hadisi* olarak da bilinen rivayete yer vermiştir.¹⁹⁰ Naklettiği rivayetler arasında kısmi farklılıklar söz konusu olsa da Hz. Peygamber'in “*Ben kimin mevlâsı isem Ali de onun mevlâsıdır.*” sözü tüm rivayetlerinde mevcuttur.¹⁹¹ Belâzürî, bu olaya ilişkin Hz. Ali'nin kendi ifadelerinin yer aldığı bir rivayeti de nakletmiştir. Buna göre Hz. Ali Hz. Peygamber'in “*Allah'ım! Onu dost edinene dost, onu düşman edinene düşman ol.*” diyerek kendisine dua ettiğini hatırlatmış, Hz. Peygamber'in bu sözünü işittiği halde kendisi lehinde şahitlik yapmayan kişilere de sitem etmiştir.¹⁹²

¹⁸⁶ Hayati Aydın, *Gadîr-i Hum Olayı*, Fecr Yayınları, Ankara 2017, 19.

¹⁸⁷ Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri*, 26; Demircan, *Gadîr-i Hum Olayı*, 45.

¹⁸⁸ Süleym b. Kays, *Kitab*, 198-202; Küleynî, *el-Kâfî*, I, 286; Tabersî, *İ'lâmu'l-Verâ*, 139-141; Meclisî, *Bihâru'l-Envar*, IX, 510-511.

¹⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 356.

¹⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 357.

¹⁹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 356-357.

¹⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 386.

1.3.3. Hz. Osman'ın Hilâfeti Dönemindeki Kargaşa ve Şehâdeti

Hz. Ebû Bekir'in kendisinden sonra hilafet makamına tayin ettiği¹⁹³ Hz. Ömer, Mescid-i Nebevi'de uğradığı saldırı sebebiyle ağır bir şekilde yaralanınca, kendisinden sonra hilafete birisini tayin etmesi istenmiştir. Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in halife tayini yapmaksızın bu işi ümmetine bıraktığını, Hz. Ebû Bekir'in ise halife tayini yaptığını dile getirerek bu işi kendisinden önce uygulanan iki yöntemden farklı bir metot ile çözmeyi düşünmüştür. Ona göre bu iki metotta kendisinden daha hayırlı olan iki kişi tarafından kullanılmıştır. Bu nedenle belirli bir aday göstermeksizin aşere-i mübeşşere içerisinde seçtiği altı kişilik şûrâ heyetinin, kendi üyelerinden birini üç gün içerisinde hilafete getirmesini istemiştir.¹⁹⁴ Heyetin kararıyla belirlenen halifeye biat etmeyen kişiler olursa boynunun vurulmasını emretmiştir.¹⁹⁵

Belirlenen altı kişilik şûrâ heyeti Hz. Ömer hayattayken görüşmelere başlamıştır. Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652)'in hakemliği ile gerçekleşen görüşmeler, uzun müzakereler sonucunda Hz. Osman'ın hilafet kararıyla neticelenmiştir. Hz. Ali'nin de aday gösterildiği bu görüşmelerde, Allah'ın kitabına, Rasulullah'ın sünnetine uyarak kendisinden önceki iki halifenin siyasetini takip etme şartı ileri sürülmüştür. Hz. Ali'nin bu şarta kendi gücü nispetinde uyacağını ifade etmesinin karşısında Hz. Osman tereddüt etmeden belirlenen şarta uyacağını söylemesi üzerine görüşme, heyet hakemi Abdurrahman b. Avf'ın kararı doğrultusunda Hz. Osman'ın lehine sonuçlanmıştır. Başta Abdurrahman b. Avf olmak üzere mescittekiler Hz. Osman'a biat ederek onu hilafete getirmişlerdir.¹⁹⁶

Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılı sükûnet içerisinde geçse de ikinci altı yılı Müslümanlar arasında ortaya çıkan karışıklıklardan dolayı sıkıntılı bir dönem olmuştur.¹⁹⁷ Hz. Osman'ın uyguladığı politikalar kapsamında başlayan bu süreç, Hz.

¹⁹³ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 254; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 38; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, III, 428; Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 82.

¹⁹⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 57-58; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 227; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 134-139; İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, XXXIII, 438-443.

¹⁹⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 57-58; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 43; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 135.

¹⁹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 58; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 238; İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-kavâsım*, 68-69; Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 82.

¹⁹⁷ Fırlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 82; İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*, XXXIII, 438-443.

Osman'ın öldürülmesi ile zuhur eden fitne hareketlerini alevlendirerek Müslümanlar arasında vuku bulacak savaşların zeminini oluşturmuştur.

Belâzürî, Hz. Osman'ın hilafete getirilişi, yönetimi esnasında ortaya çıkan kargaşa ve şehadeti ile ilgili bölümleri *Ensâbü'l-Eşraf*'ın VI. cildinde ele almıştır. Öncelikle Hz. Osman hakkında ön bilgiler vererek konuya başlamış, akabinde onun fazileti, sîreti ve katledilmesi ile ilgili rivayetleri aktarmıştır. Eserde yer verilen Hz. Osman kısmı, daha çok onun hilafete getiriliş süreci ve sonrasında yaşananların detaylı anlatımı ile şekillenmiştir. Hz. Osman'ın hilafete getirilişini müstakil bir başlıkla ele alan Belâzürî, ilk olarak Hz. Ömer'in son dönemlerinde kendisinden sonraki halifeyi belirlemek amacıyla oluşturduğu şûrâ ile ilgili rivayetleri aktarmıştır.

Belâzürî'nin yer verdiği rivayetlere göre Hz. Ömer hançerle yaralandıktan sonra Müslümanlar ona gelerek kendisinden sonra hilafet makamına birisini tayin etmesini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer, halife olabilecek kişiler üzerinde düşünmeye başlamıştır. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in hilafetinin aniden gerçekleştiğini ve Allah'ın onun hilafetiyle ümmeti şerden koruduğunu, kendi hilafetinin de meşveret olmaksızın Hz. Ebû Bekir'in tayini ile gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ancak kendisinden sonra hilafet işinin şûrâ ile olacağını bildirmiştir. Bu nedenle yer yer yaptığı istişareler neticesinde aşere-i mübeşşereden oluşan altı kişilik bir şûrâ heyeti oluşturmuştur. Şûrâ üyelerinin her biri için açıklama yapan Hz. Ömer, üyeler hakkında tespitlerini dile getirerek herhangi birini hilafet makamına tayin etmekten geri durmuştur. Bu durumu da hem dünyada hem de ahirette hilafetin vebalini üstlenmek istemediğini ifade ederek açıklamıştır.¹⁹⁸

Belâzürî'ye göre Hz. Ömer şûrâ heyetinin üyeleri Hz. Ali, Hz. Osman, Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656), Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) ve Abdurrahman b. Avf'ı yanına çağırarak aldığı kararı onlarla paylaşmıştır. Hz. Ömer, bu altı kişiyi Rasulullah'ın kendilerinden razı olması ve ilk muhacirlerden olmaları gibi sebeplerden dolayı şûrâ üyesi olarak seçmiştir. Oğlu Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)'in de şûrâ üyeleri arasında bulunmasını isterken hilafetle ilgisi olmadığını da vurgulamıştır. Amr b. Âs (ö. 43/664)'ın şûrâ üyesi olma isteğini de Amr b. Âs'ın Rasulullah'a silah doğrultan biri olması sebebiyle reddetmiştir. Hz. Ömer belirlediği şûrâ heyetine tavsiyelerde bulunmuş ve özellikle şûrâ üyelerinin kendi akrabalarına gösterebileceği

¹⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, VI, 119-121.

zaafiyetler hususunda dikkat çekmiştir. Şûrâ'nın üç gün içerisinde müzakerelerini bitirerek halifeyi belirlemesi gerektiğini ifade etmiş, istişarelerin yapılacağı süreç boyunca namaz imamlığı için Suheyb isimli kişiyi görevlendirmiştir. Şûrânın belirlediği halifeye biat etmeyerek muhalefet eden her kim olursa boynunun vurulmasını emretmiştir. Eğer eşit şartlarda iki kişi arasında karar vermek gerekirse Abdurrahman b. Avf'ın kararı esas alınacaktır.¹⁹⁹

Belâzürî'ye göre Abdurrahman b. Avf hakem olarak belirlenince Hz. Ali bu durumu Hz. Abbas ile paylaşarak hilafet meselesinin kendilerinden tamamen uzaklaştığını ifade etmiştir. Çünkü Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ın arkadaşı hem de yakın akrabasıdır. Bu nedenle arkadaşına muhalefet etmeyeceğini düşünmüştür. Belâzürî, şûrâ üyeleri arasında geçen konuşmalara da yer vererek bu süreci detaylarıyla gözler önüne sermiştir. Hz. Ömer'in şûra heyeti içinde zikrettiği Talha b. Ubeydullah, heyetin toplanacağı esnada şehir dışında bulunduğu için halifenin kim olacağı konusunda gerçekleşen konuşmalara katılamamış ve bu konuda fikir beyan edememiştir. Hz. Osman halife seçildikten sonra Talha b. Ubeydullah ile iletişime geçerek onun rızasını almak istemiştir. Belâzürî ise Hz. Osman'ın Talha b. Ubeydullah ile olan diyaloglarına yer vererek şûra heyetinin aldığı karar karşısında Talha b. Ubeydullah'ın tavrına dikkat çekmiştir. Talha b. Ubeydullah Hz. Osman'a sitem ettikten sonra “ Şayet senin hilafetini reddedersem sen de reddeder misin?” diyerek Hz. Osman'ın tepkisi ölçülmüştür. Hz. Osman bu soruya “evet” yanıtını verince Talha b. Ubeydullah Hz. Osman'a biat etmiştir.²⁰⁰

Belâzürî'nin aktardığı rivayetlere göre Hz. Ali ile Hz. Osman arasında kalan Abdurrahman b. Avf, her iki adaya da halife olunca akrabalarına ayrıcalık sağlamayıp, Rasulullah'ın yolunda yürüyeceğine, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in siyaseti üzere olacağına ve bunlardan sapmayacağına dair söz vermelerini istemiştir. Hz. Ali elinden geldiği kadar uyacağını söylerken Hz. Osman tereddütsüz bir şekilde kabul etmiştir. Abdurrahman b. Avf ise bu durum karşısında Hz. Osman'a biat edince şûrâ üyeleri de Hz. Osman'a biat etmiştir. Rivayetlerin bir kısmı Abdurrahman b. Avf'tan sonra ilk biat edenin Hz. Ali olduğunu kaydederken bir kısmı da Hz. Ali'nin biat konusunda direndiğini ancak boynunun vurulacağı tehdidinden dolayı biat ettiğini aktarmıştır. Hz. Ali'nin Hz. Osman'a biati ile ilgili aktarılan bu iki kısım rivayet dışında Hz. Abbas'ın Hz. Ali'nin

¹⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 121-124.

²⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 124-127.

hilafeti ile ilgili tutumu dikkat çekmiştir. Hz. Ali'yi Rasulullah'ın hastalığından itibaren hilafet için öne çıkarmaya çalışan Hz. Abbas, Hz. Osman hilafete getirildiği süreçte Hz. Ali ile ilgili düşüncelerini tekrar dile getirmiştir. Hz. Ali'nin hilafet konusunda girişken bir tavır sergilememesine ise sitem etmiştir. Hz. Ömer'in şûrâ heyeti oluşturup halife belirleme yetkisini heyete devrettiğini öğrenen Hz. Abbas, Hz. Ali'ye gelerek şûrâya dâhil olmaması gerektiğini söylemişse de Hz. Ali şûrâya dâhil olmuştur.²⁰¹

Şûrâ ile hilafete getirilen Hz. Osman, 12 yıl boyunca hilafet makamında kalmıştır. Hilafetinin ilk altı yılında insanlar tarafından tenkide tabi tutulmamıştır. Öncesinde hilafette bulunan Hz. Ömer, sert ve taviz vermeyen bir politika izlemişken Hz. Osman'ın yumuşak huylu olması Kureyş'e Hz. Ömer'den daha sevimli görünmüştür. Ancak Hz. Osman'ın bu yumuşak huyu ve uyguladığı siyaset bir müddet sonra insanlar nazarında hoş karşılanmamış ve çeşitli itirazları beraberinde getirmiştir. Çünkü Hz. Osman'ın zaaf noktasında akrabalarına olan düşkünlüğü vardır. Kabilesini gereğinden fazla ön plana çıkarması, onlara ayrıcalıklar sağlaması hilafetinin ikinci altı yılından itibaren karışıklıklara sebep olmuştur.²⁰²

Belâzürî Hz. Osman'ın hilafeti süresince uyguladığı siyaseti ve vuku bulan olayları detaylı bir şekilde işlerken yer yer başlıklandırmalar yaparak bu kargaşa dönemini incelemiştir. Hz. Osman'ın hac emirliğine hilafeti boyunca kendi kabilesinden birilerini görevlendirmesi Rasulullah'ın ashâbı tarafından hoş karşılanmamıştır. Valileri hususunda kınamalar vuku bulsa da onları azletmemesi, hilafetinin son altı yılında idari makamlara ailesinden birilerini görevlendirmesi ise büyük tepkilere neden olmuştur. Sahabeden bazı kişilerle olan sözlü ve fiili sürtüşmeleri Hz. Osman'ın halk nezdinde itibar kaybına sebep olmuştur. Çıkılan gazvelerden elde edilen ganimetin beşte birini akrabalarına aktarması ciddi manada sıkıntı oluşturan bir diğer durumdur. Hz. Osman bu durumu sıla-i rahimi koruma amacıyla yaptığını ifade ederek tepkileri azaltmaya çalışmıştır. Hz. Osman'ın akraba sevgisi her anlamda tepki çeken bir husus olmuştur. Özellikle Hz. Peygamber hayattayken Hz. Osman'ın amcası Hakem b. Ebû'l-As (ö. 31/651)'ı yaptıklarından dolayı Tâif'e sürgün etmişti. Hz. Osman hilafete gelince sürgün edilen amcasını Medine'ye geri getirince Müslümanlar bu durumu hoş karşılamamış ve bunu, Hz. Peygamber'in tasarrufuna yapılan bir saygısızlık olarak görmüşlerdir. Hz.

²⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 127-129.

²⁰² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 133.

Osman'ın Müslümanlardan toplanan zekât vergileri ve bu konuyla ilgili uygulamaları da tepki çeken meseleler arasındadır.²⁰³

Belâzürî'nin aktardığı rivayetlerde Hz. Ömer, kendisinden sonra halife olacak kişiye valilerin bir yıl değiştirilmemesini, Sa'd b. Ebû Vakkas'ın Kûfe valiliğine atanmasını ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/ 662-663)'nin de Basra valiliğinde bırakılmasını vasiyet etmiştir. Bu vasiyete bir yıl boyunca itibar eden Hz. Osman, Kûfe valisi Sa'd b. Ebû Vakkas'ı azlederek yerine üvey kardeşi Velîd b. Ukbe (ö. 61/ 680-81)'yi görevlendirmiştir. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi de Basra valiliğinden azlederek yerine dayısının oğlu Abdullah b. Âmir b. Küreyz (ö. 59/679)'i görevlendirmiştir. Hz. Osman'ın bu vali değişiklikleri tepkiye neden olmuştur. Valiler bu durumu eleştiren sahabîleri Hz. Osman'a şikâyet ederek engellemeye çalışmışlardır. Özellikle Kûfe valiliğine getirilen Velîd, uygulamalarıyla insanların dikkatini üzerine toplamıştır. Beytül-mal'dan keyfi anlamda istifade etmesi ve sürekli sarhoş olması Müslümanların tepkisine sebep olurken sarhoş haldeyken namaz kıldırması ona dönük eleştirilerin zirvesini teşkil etmiş, bu nedenle de halifeye şikâyet edilmiştir. Müslümanlar yaşananları halifeye aktarınca ilk başta tereddüt yaşayan Hz. Osman, sürekli aynı şikâyetlerle karşılaşınca üvey kardeşi Velîd'i valilikten azletmiş, Hz. Ali'yi de Velîd'e had cezası uygulaması konusunda görevlendirmiştir.²⁰⁴

Velîd b. Ukbe, Kûfe valiliğinden azledilince yerine Saîd b. Âs (ö. 59/679) atanmıştır. Saîd ileri gelenlerle oturmuş ve onların gece sohbetlerine katılmıştır. Dağlar, ovalar ve yetiştirilen bitkiler konusunda gerçekleşen tartışma neticesinde Saîd'in "*Kûfe ancak Kureyş'in bostanı olabilir.*" demesi üzerine orada bulunanların büyük tepkisi ile karşılaşmıştır. Mâlik el-Eşter'in (ö. 37/657 [?]) ve beraberindekilerin valinin bu ifadelerini eleştiren konuşmaları valiye ulaşınca, vali bu insanların bu olumsuz tavrını halifeye şikâyet etmiştir. Halife ise Eşter ve beraberindekilerin Şam'a sürülmesini emretmiştir. Bu emir üzerine Kûfe'nin ileri gelenleri Hz. Osman'a mektup yazmışlar ve sürgün emrinin yanlış olduğunu ifade ederek Hz. Osman'ın bu yanlıştan dönmesini istemişlerdir. Kûfe'nin ileri gelenlerinin yazdığı mektupla birlikte Belâzürî'nin bahsettiği Ka'b b. Abde isimli şahıs adına da mektup yazılarak elçi ile gönderilmiştir. Hz. Osman kendisine ulaşan bu ikaz ve itiraz mektuplarından rahatsızlık duymuştur. Mervân b.

²⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 134-138.

²⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 138-146.

Hakem (ö. 65/685) ise insanların Hz. Osman'ın sürgün emri karşısında ikaz ve itirazını halifeye karşı isyan olarak değerlendirmiş, bu konuda halifeyi dolduruşa getirince halife, Ka'b'ın yanına gönderilmesini isteyerek onu kırbaçlatmıştır. Talha ve Zübeyr ise Hz. Osman'ın bu eylemini kınamıştır.²⁰⁵

Belâzürî'nin aktardığı rivayetlere göre Hz. Osman'ın emri ile Kûfe halkından Şam'a sürülenler Dimeşk'te toplanmıştır. Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680) onlara iyi muamelede bulunmuştur. Ancak Muâviye b. Ebû Süfyân ve Mâlik el-Eşter arasında çıkan tartışmalar neticesinde Muâviye, bu durumu halifeye bildirerek bu topluluğun karışıklık çıkartabilecek potansiyelde olduğunu bildirmiştir. Hz. Osman ise mektupta bahsedilen topluluğun Hıms'a sürülmesini emretmiştir. Valiler konusunda sıkıntı ve şikâyetler artınca Hz. Osman tüm valilerini çağırarak istişare toplantısı yapmıştır. Kûfeliler Hz. Osman'ın çağrısı üzerine Medine'ye giden Muâviye'nin Şam'da olmayışını fırsat bilerek Hıms'a sürülen arkadaşlarını geri çağırmıştır. Eşter ve arkadaşları Kûfe'ye gelerek Saîd b. Âs'ı vali olarak kabul etmeyecekleri hususunda ortak bir karar almışlardır. Eşter, Kûfe'ye girince Ebû Mûsâ'yı namaz kıldırması, Huzeyfe b. Yemân (ö. 36/656)'ı de mali işlere bakması için görevlendirmiştir. Yaşanan bu ayaklanma karşısında Hz. Osman ve Eşter arasında mektuplaşmalar olmuş ancak Eşter ikna edilememiştir. Bunun üzerine Hz. Osman Ebû Mûsâ ve Huzeyfe'ye mektup yazarak onları görevlendirmiştir.²⁰⁶

Belâzürî valiler konusunda aktardığı rivayetlere ek olarak Hz. Osman'ın ashtan Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53), Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ve Ebû Zer el-Gifârî (ö. 32/653) ile iletişimi hususunda müstakil başlıklandırmalar yaparak rivayetler nakletmiştir. Abdullah b. Mes'ud, Velîd b. Ukbe'nin valiliği döneminde Kûfe beytü'l-mal görevlisidir. Velîd b. Ukbe'nin devlet malını keyfi harcamalarına kullanması ve Hz. Osman'ın bu duruma sessiz kalması Abdullah b. Mes'ud'un tepkisine sebep olmuş, Abdullah b. Mesud bu görevinden istifa etmiştir. Abdullah b. Mesud, Hz. Osman'ın uygulamaları hususunda eleştiriler de bulunmuş, sonradan ihdas edilen şeyleri bidat olarak isimlendirmiştir. Abdullah b. Mesud'un halifeyi eleştirileri ve karşılaştığı yeni şeyleri *bidat* olarak görmesi Velîd b. Ukbe'nin halifeye onun hakkında şikâyet mektubu yazmasına sebep olmuştur. Hz. Osman, Velîd b. Ukbe'ye cevap mektubu yazarak

²⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 151-155.

²⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 155-160.

Abdullah b. Mes'ud'u yanına göndermesini emretmiştir. Halifenin emriyle Medine'ye gelen Abdullah b. Mes'ud, Hz. Osman'ın sert sözlerine maruz kalmıştır. Bazı rivayetlere göre de kaburgası kırılana kadar dövülmüştür. Hz. Osman'ın Abdullah b. Mesud'a yaptıkları sahabenin önde gelenleri arasında kınanmış ve büyük tepkilere sebep olmuştur. Hz. Osman, Velîd ve Muâviye'nin Abdullah b. Mes'ud hakkındaki sözlerine itimat ederek onu vefat edinceye kadar Medine'de yaşamaya mecbur etmiştir. Hastalanan Abdullah b. Mes'ud, öldüğü zaman Hz. Osman'a haber verilmemesini ve cenaze namazını onun kıldırılmamasını vasiyet etmiştir. Vefat ettiğinde cenaze namazını Ammâr b. Yâsir kıldırması, halifenin bu durumdan haberi olmamıştır.²⁰⁷

Belâzürî'nin Ammâr b. Yâsir hakkında aktardığı rivayetlere göre Ammâr, Medine beytü'l-mal görevlisidir. Hz. Osman'ın beytü'l-malden ailesi için ziynet eşyası alması, ganimetten ihtiyaçlarını gidermesi halkın tepkisine sebep olmuştur. Ammâr, Hz. Osman'ın yaptığı bu uygulamanın yanlışlığını dile getirerek onun karşısında durmuştur. Hz. Osman ise onu bayılincaya kadar dövdürtmüştür. Bazı rivayetlerde de ona çok kızdığı ve dışarı çıkarttığı nakledilmiştir. Hz. Osman'ın bu tavrı başta Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Seleme (ö. 62/681) olmak üzere sahabenin önde gelenlerinin büyük tepkisine sebep olmuştur. Ayrıca halifenin bu yaptıkları insanların ona karşı tutumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Mısır valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh (ö. 36/656-657) Medine'ye geldiğinde Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 38/658) ve Muhammed b. Ebû Huzeyfe (ö. 36/657) Mısır'dadır. Bu süreçte Hz. Osman aleyhtarlığı yaparak halkı kışkırtmışlardır. Validen memnun olmayan halk ise onun Medine'de olmasını fırsat bilerek İbn Ebû Huzeyfe'yi reis olarak belirlemiştir. Mısır'da yaşanan bu durumdan sonra halife Osman, daha önce kötü muamele ettiği Ammâr'dan özür dileyip af isteyerek onu Mısır konusunda yardıma çağırmış, Ammâr halifenin isteği üzerine Mısır'a gitmiştir. Ammâr Mısır'da olanları yatıştırmak yerine insanları Hz. Osman'a karşı kışkırtmıştır. Mısır valisi durumu Hz. Osman'a bildirince Hz. Osman Ammâr'ın Medine'ye gönderilmesini istemiştir. Ancak Mısır halkı Ammâr'ın sürüldüğünü düşünmüş ve galeyana gelerek Hz. Osman'ın üzerine gitme kararı almıştır.²⁰⁸

Belâzürî'nin naklettiği rivayetlere göre Şam'da yaşayan Ebû Zer, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın bazı uygulamalarını yadırgadığı için ona tepki göstermiş, Muâviye'nin

²⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 146-149.

²⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 161-165.

yaptırdığı konağı devlet malından yapıldıysa ihanet, kendi malından yapıldıysa israf olarak görmüştür. Züht hayatı ile bilinen Ebû Zer, Allah'ın kitabında ve Rasulullah'ın sünnetinde olmayan şeylerle karşılaştığını ifade ederek sonradan ihdas edilen şeylere karşı bir tutum sergilemiştir. Ebû Zer'in valiye karşı eleştirileri Şam'ı ifsat etme gerekçesiyle halifeye bildirilmiş ve halife Osman, Ebû Zer'in Medine'ye gönderilmesini istemiştir. Hz. Osman'ın yanına gelen Ebû Zer ona da nasihatte bulunmuştur. Ancak Hz. Osman onun bu nasihatlerinden hoşlanmamış ve onu Rebeze'ye sürgün etmiştir. Ebû Zer'in sürgün edilmesi de yine sahabe arasında tepkilere neden olmuştur. Sürgün edildiği yerde vefat eden Ebû Zer, kendisini yıkayıp kefenleyecek ve cenaze namazını kıldırarak kimsenin bulunmamasından dolayı öldüğü gün defnedilmemiştir. Bulunduğu bölgeden geçen bir grubun yardımıyla tekfin ve teçhiz işlemleri yapılarak defnedilmiştir. Belâzürî, Ebû Zer'in vefatıyla ilgili aktardığı rivayetlerden birisinde Rasulullah'ın Ebû Zer'e garip bir yerde öleceğini ve salih kimselerden oluşan bir grubun onu defnedeceğini haber verdiği rivayete de eserinde yer vermiştir.²⁰⁹

Belâzürî, Hz. Osman'ın yaptığı yeni şeylerin Allah'ın kitabında ve Rasullulah'ın sünnetinde bulunmadığı gerekçesiyle ashap tarafından bidat olarak değerlendirildiğini; bu durumların Müslümanlar arasında tepkilere sebep olduğunu belirtmekte; örnek olarak da Hz. Osman'ın Rasulullah'ın mescidini genişletmesi, Rasulullah zamanında Mina'da iki rekât olarak kılınan namazı dört rekât kılması, Cuma günleri mescid içerisinde iç ezan okutması, devletin deve ve atlarının otlatıldığı koruluklar ihdas etmesi gibi bidat olarak görülüp eleştirilen uygulamalarına yer vermiştir.²¹⁰

Hz. Osman'ın uyguladığı siyaset karşısında Abdurrahman b. Avf ile Hz. Ali tartışınca Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ın Şûrâ heyetine verdiği söze ihanet ettiğini ifade ederek yönetimde inatlaşmaya gidilmeden onun acilen görevden alınmasını tavsiye etmiştir. Bu konuşmalardan haberdar olan halife Osman, kendisine ait kuyudan istifade eden Abdurrahman b. Avf'ı bu kuyudan men etmiştir. Abdurrahman b. Avf ise Hz. Osman ile konuşmayacağına dair yemin etmiş, öldüğü zaman cenaze namazını halifenin kıldırmasını vasiyet etmiştir.²¹¹

²⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 166-171.

²¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 149-151.

²¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 171-172.

Belâzürî'nin aktardığı rivayetlere göre valiler konusunda yaşananlar, halifenin kendi kabilesine uyguladığı ayrıcalık, bidat olarak nitelendirilen yeni gelişmeler ve daha nice sebepten dolayı Basra, Kûfe ve Mısır halkı ayaklanarak Medine'ye gelip halife ile konuşma kararı almıştır. Hz. Osman'dan şikâyetçi olan bu grup, Medine'de bulunan halk ile bir araya gelmiş, Hz. Ali'nin bu konuda halife Osman ile konuşarak ona nasihatte bulunmasını istemiştir. Hz. Ali halife ile konuştuğundan sonra halife ayaklanan bu gruba hitap ederek onları ikna etmiş ve onlardan kendi şehirlerine dönmelerini istemiştir. Bu süreçte Mervân b. Hakem'in halifeyi Hz. Ali aleyhinde kışkırtma çabaları dikkat çekmiştir. Nitekim Hz. Ali'nin ilk Müslümanlardan olması, fazileti ve Rasulullah'a yakınlığından dolayı yanına gelen insanlardan rahatsızlık duyan Mervân, bu durumu Hz. Ali'nin aleyhine kullanarak insanları kışkırttığını iddia etmiştir. Ayrıca problemi çözme yolunda adım atan halifenin olumlu tutumu Mervân'ın kalabalığa karşı olumsuz tavırlarından dolayı akim/sonuçsuz kalmıştır. Hz. Ali ve Hz. Osman'ın sakinleştirmeye çalıştığı işgalci halk, Mervân'ın yaptıklarıyla tekrar sinirlenmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, Mervân konusunda Hz. Osman'ı uyarmış ve ona sitem etmiştir. Çünkü Hz. Ali Mervân'ın halifenin uygulamalarını olumsuz şekilde etkilediği kanaatindedir.²¹²

Hz. Ali'nin çabalarıyla isyancı grup halife ile anlaşmaya varmış ve şehirlerine geri dönme kararı almıştır. Mısırlılar yolda halifenin kölesini görünce durdurarak üzerini aramışlar ve su matarasının içerisinde valiye iletmek üzere gönderilen mektupla karşılaşmışlardır. Halifenin mührünün bulunduğu mektubu okuyarak ilgili grubu cezalandırma emri ile karşılaşınca sinirlenen grup Medine'ye geri dönmüştür. Bu durumu sahabenin önde gelenleri ile paylaşmış ve halifenin tutarsızlığını öfkeyle dile getirmişlerdir. Durumdan haberdar olan halife, mektubu kendisinin yazdığını iddia edince mührünün kendisinde bulunduğu Mervân'dan şüphelenmişlerdir. Halifeden Mervân'ı cezalandırma talepleri olumsuz karşılık bulan isyancı grup iyice sinirlenmiştir. Belâzürî, Hz. Osman'ın mührünün bulunduğu mektupla ilgili pek çok rivayet nakletmiştir. İnsanların nazarında giderek itibar kaybına uğrayan halifenin makamı, söz konusu mektup olayından sonra daha çok eleştiriye maruz kalmıştır. Nitekim halifenin izni olmadan mührünün kullanılması halifenin acziyetini gösteren bir husus iken, mektubun halifenin bilgisi dâhilinde yazılmış olması ihtimali düşünüldüğünde bu

²¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 173-180.

durumda insanlara vaatlerde bulunduktan sonra onların cezalandırılmalarını emreden halifenin tavrını izah etmek oldukça zor olacaktır. İsyancılar nazarında her iki durumda da Hz. Osman'ın hilafet makamından azledilmesi gerekmektedir. Bu nedenle insanlar Mervân'ı cezalandırmak ve Hz. Osman'ı hilafet makamından azletmek amacıyla evini kuşatmışlardır.²¹³

Hz. Osman valilerine kuşatmayı haber veren mektup göndermiş, valiler ise halifeyi korumak için Medine'ye süvari birlikleri yönlendirmiştir. Bu haberi alan isyancılar ise kuşatmayı sıkılaştırarak bu işi bitirme hususunda iyice hırslanmışlardır. Oysaki halife Müslüman kanı dökülmesini istemediği için adamlarının bu konuya dâhil olmamasını emretmiştir. Halife isyancıları Allah'a havale ettiğini dile getirerek onlarla savaşmayacağını ilan etmiştir.²¹⁴

Halifenin evi kuşatılınca Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (ö. 61/680)'i halifeyi korumaları için görevlendirmiştir. Zübeyr ve Talha da oğullarını göndermiştir. Muhammed b. Ebû Bekir ise isyancı grup arasındadır. Muhammed b. Ebû Bekir kapıda Hasan ve Hüseyin'i görünce Haşimoğullarını bu işe karıştırmamak için muhasara altındaki halifenin evine gizli bir şekilde girmeyi teklif etmiştir. Yanında bulunan iki kişiyle eve gizlice girmiş ve Hz. Osman'a karşı sert bir tavırla sakalını tutmuştur. Hz. Osman, Muhammed b. Ebû Bekir'in bu tavrına sitem etmiş ve "Senin bu yaptığını baban görmüş olsaydı seni bu yaptığından dolayı yadırgardı." demiştir. Bunun üzerine Muhammed b. Ebû Bekir geri çekilse de yanında getirdiği iki kişi Hz. Osman'ı öldürmüştür.²¹⁵

Hz. Osman hilafeti Allah'ın kendisine giydirdiği gömlek olarak gördüğü için hilafet makamını ölünceye kadar terk etmemiştir. Kendisini öldürmek isteyen isyancı gruba karşı şiddet kullanılmasının karşısında olmuş, onlara nasihat ederek uyarılarda bulunmuştur. Şayet kendisini öldürürlerse bu durumun Müslümanlar arasında büyük ayrılıklara sebep olacağını ifade etmiştir.²¹⁶ Hz. Osman'ın katlinden sonra gelişen olaylar da Hz. Osman'ın bu uyarısının haklılığını göstermiştir.

²¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 181-184.

²¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 188-191.

²¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 185-186.

²¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 194-195.

Belâzürî Hz. Osman'ın katledilmeden önce gördüğü rüya ile ilgili rivayetlere de detaylı bir şekilde yer vermiştir. Kuşatma altındayken oruçlu olan Hz. Osman, gece Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü ve onun kendisini iftara davet ettiğini ifade ederek bu durumu öldürüleceğine işaret olarak yorumlamıştır. Nitekim rivayetlere göre Hz. Osman, o gün içerisinde öldürülmüştür.²¹⁷

Belâzürî'nin naklettiği rivayetlerde Hz. Osman katledildikten sonra Amr b. Âs'ın verdiği tepkiye yer verilmiştir. Amr b. Âs, halife tarafından Mısır'dan azledilince insanları ona karşı kızdırmıştır. Hz. Osman'ın ölüm haberi Amr b. Âs'a ulaşınca bu durumdan memnun olduğunu dile getirerek bir yarayı kaşırsa kanatacağını yani bir olaya karışması halinde sonuç alacağını ifade etmiştir. Öte yandan Hz. Osman'a karşı isyancı grupların tepkilerinin şiddetli bir hal aldığı durumda Hz. Âişe'den insanları sakinleştirmesi istenince Hz. Âişe hac yolculuğuna çıktığını ifade ederek bu sakinleştirme işlemine dâhil olmamıştır.²¹⁸

Belâzürî'nin Hz. Osman ile ilgili bölümde naklettiği rivayetler değerlendirilecek olursa öncelikle ilk Müslümanlardan olan Hz. Osman, Hz. Peygamberin damadı ve sahabenin de önde gelenlerinden biri olması gibi özelliklerinden dolayı oldukça değerli ve faziletli bir kişi olarak ele alınmıştır. Belâzürî her ne kadar bu özelliklerle onu ön plana çıkarsa da eserde, Hz. Osman'ın yönetim ve siyaset konusundaki konulara daha çok yer vererek meydana gelen olaylar neticesinde şekillenen hilafet döneminin kargaşasından teferruatlı bir şekilde bahsetmiştir. Halifenin hilafet sürecinde izlediği siyasi politikalar ve sahip olduğu kabile zafiyeti onun dönemini olumsuz etkileyen faktörler arasında yer almıştır. Halifenin sahabeye karşı tutumu ile sahabenin halifeye karşı tutumu karşılıklı şekillenen ve giderek zıtlıkları beraberinde getiren bir süreç olmuştur. Halkın halifenin yaptıklarına karşı tepki göstermesini destekleyen sahabe, halifenin katledilmesi ile derin üzüntü duymuştur. Hz. Osman dönemindeki kargaşa ortamını, Hz. Osman'ın hatalı davranışlarını, bu davranışlar karşısında zuhur eden karşıt tutumlar, Hz. Osman'ın kuşatıldığı süreçte sahabenin tavrı, isyancı grup içerisinde bulunan kişiler, Hz. Osman'ın katledilmesi ve katli sonrasında yaşananlar hususunda Belâzürî, Hz. Osman'ın siyasi anlamda başarısız olduğu hilafet dönemini de tüm olumsuzlukları ile ele alarak süreci her açıdan yansıtmaya çalışmıştır. Ayrıca eserde halifenin kuşatma sonrasında yaşananları

²¹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 201-202.

²¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 192-193.

kader olarak telakki ettiği, hilafeti de bu şekilde anlamlandırdığını ifade eden rivayetlerin mevcudiyeti ve halifenin karşısında bulunan isyancı grubun onun kanı ile Allah'a yaklaşacağını iddia ettiği rivayetler yine insanların yaşanan olayları zihinlerinde nasıl anlamlandırdıklarını göstermektedir. Sonuç olarak; Hz. Osman'ın şehadetinden sonra ümmetin bir kısmı Hz. Ali'ye biat ederek onu halife tayin etmiştir. Hz. Ali'nin karşısında bulunanlar ise Hz. Osman'ın şehadetinden onu sorumlu tutarak karışıklık ve fitne ateşini iyice alevlendirme çabası göstermiştir.

1.3.4. Hz. Ali'ye Biat

Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların yönetimine gelen halifelerin dördüncüsü Hz. Ali'dir. Kendisinden önce hilafet makamında bulunan Hz. Osman siyasi, ekonomik ve dini pek çok sebep nedeniyle yönetime isyan eden gruplar tarafından evinde öldürülmüştür. Hz. Osman'ın vefat haberi insanlar arasında yayılınca yeni halifenin kim olacağı hususunda tartışmalar başlamıştır. Medine'de bulunan insanların bir kısmı Hz. Osman'dan sonra halifelğe layık gördükleri Hz. Ali'ye biat ederek onu hilafet makamına getirmişlerdir.²¹⁹

Hz. Ali'ye biat konusunu müstakil bir başlık altında ele alan Belâzürî, Hz. Osman'ın şehadeti ile ilgili kısımda da Hz. Ali'ye yapılan biat ile ilgili rivayetleri nakletmiştir. Ancak bu konudaki rivayetlerin büyük çoğunluğu eserin III. cildinde bulunan “*Ali b. Ebî Tâlib'e Biat*” başlığı altında bir araya getirilmiştir.

Belâzürî'nin Hz. Osman'ın anlatıldığı kısımda ele aldığı rivayete göre Hz. Osman'ın ölüm haberinden sonra insanlar Hz. Ali'ye gelerek Müslümanların yönetimi için bir emire ihtiyaç olduğunu dile getirmişlerdir. Bu doğrultuda söz konusu makama Hz. Ali'yi layık gördükleri için ona biat etmek istemişlerdir. Hz. Ali bu teklifi kabul ederek insanlardan biat almaya başlamıştır. Hz. Ali'ye ilk biat eden kişi ise Talha b. Ubeydullah olmuştur. Hz. Ali, Mervân ve Ebû Muayt ailesini de kendisine biate çağırmışsa da onlar biat etmemişlerdir.²²⁰

²¹⁹ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 29-30; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 327; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 554; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 168.

²²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 186-187.

Belâzürî'nin naklettiği rivayetlerin bir kısmında Hz. Ali insanları kendine biate davet ederken²²¹ bir kısmında insanların Hz. Ali'ye gelerek ona biat etmek istemesi üzerine Hz. Ali'nin; “*Hayır, benim size vezir olmam emir olmamdan daha hayırlıdır.*” dediği aktarılmıştır.²²² Ancak her iki durumda da Hz. Ali'ye biat edilmiştir. Sahabeden Hz. Ali'ye ilk biat eden kişi ise Talha b. Ubeydullah'tır. Rivayetlerde Talha'nın çolak olduğu nakledilmiş ve insanların çolak bir elin biatiyle başlanan işin tamamlanacağını düşünmedikleri ifade edilmiştir.²²³ Yani Talha'nın çolak eli uğursuzluk olarak telakki edilmiştir.

Belâzürî, Talha ve Zübeyr'in, Hz. Ali'ye biatlerinin Eşter'in zorlamasıyla olduğuna, ilerleyen süreçte biatlerini devam ettirmediklerine değinmiştir.²²⁴ Potansiyel olarak hilafet makamına gelebilecek kabiliyette olduklarını düşünen Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'den kendilerini Kûfe ve Basra valisi olarak atamasını istemişlerdir. Ancak Hz. Ali'nin onları yanında görmek istediğini söyleyerek taleplerine olumsuz cevap vermesi²²⁵ onları Hz. Ali'den uzaklaştırmıştır. Hz. Âişe'nin, Hz. Ali'nin hilafetini değil de Talha'nın hilafetini istediğine dair rivayetler,²²⁶ insanların Talha'ya biat edeceği esnada Hz. Ali'nin devreye girmesiyle Talha'ya değil de Hz. Ali'ye biat ettiğini aktaran rivayetler²²⁷ Talha ve Zübeyr'in Hz. Ali'nin hilafetinin kabullenmeme sebebi olarak görülebilir. Hac için Mekke'de bulunan Hz. Âişe, Talha'ya biat edilmesi gerektiğini düşünmüş ancak Hz. Ali'ye biat edildiğini duyunca Medine'ye dönmemiştir. Hal böyleyken Hz. Ali'ye zoraki biat eden Talha ve Zübeyr de Mekke'ye Hz. Âişe'nin yanına gitmişlerdir.²²⁸

Belâzürî, Hz. Ali'nin hilafeti karşısında Abdullah b. Ömer'in tavrı ile ilgili rivayetlere de yer vermiştir. Ali'nin hilafetine sıcak bakmayan ve kılıç zoruyla biate çağırılan Abdullah b. Ömer, insanlar hilafeti üzerinde icma etmediği takdirde Hz. Ali'ye biat etmeyeceğini ifade etmiştir.²²⁹ İbn Ömer, Hz. Ali'nin hilafeti hususunda eleştiriler yöneltmiş, ümmetin işlerini üstlenirken meşveretsiz hareket etmemesi gerektiği

²²¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 7.

²²² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 11.

²²³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 7-8.

²²⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 8, 16.

²²⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 18.

²²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 18.

²²⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 12, 15-16.

²²⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 13.

²²⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 8.

konusunda Hz. Ali'yi uyarmıştır.²³⁰ Hz. Ali'nin Şam halkından biat almak için Abdullah b. Ömer'i görevlendirmek istemesi ise İbn Ömer'in tepkisine sebep olmuştur. İbn Ömer, Şam halkının istediği takdirde Hz. Ali'ye biat edeceğini dile getirmiş, şayet biat etmeyi istemezlerse bu konuda onları halifeye karşı engelleyemeyeceğini de söylemiştir. İbn Ömer halifenin bu isteğini reddettikten sonra Mekke'ye gitmiştir.²³¹ Sa'd b. Ebû Vakkas ve Üsame b. Zeyd gibi sahabiler halifenin karşısında yer almasalar bile ona biat etmeyi insanların icmasına bağlamışlardır. Şayet insanların hepsi Hz. Ali'ye biat ederse onlar da biat edeceklerini söylemişlerdir.²³² Huzeyfe ise Hz. Ali'ye biat ederken ondan sonra Kureyş'ten hiç kimseye biat etmeyeceğini özellikle vurgulamıştır.²³³

Belâzürî'nin aktardığı bilgilere göre Kûfe valisi Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ali'ye biate çağırıldığı zaman hemen biat etmiştir. Ancak onun bu biati Ammâr b. Yâsir tarafından sahte bir biat olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Ebû Mûsâ emirliği, emir kılınmak; mülkü ise ele geçirmek olarak gördüğü için yönetimi ele geçiren her kim olursa olsun ona biat etme potansiyelindedir. Öyle ki ilerleyen zamanda Hz. Ali'nin Kûfelileri orduya davet ettiği mektup Ebû Mûsâ'ya ulaşınca bu durumu fitne olarak görmüş, insanların orduya katılmasını engellemiştir.²³⁴

Belâzürî, bu bölümde Muğire b. Şu'be (ö. 50/670)'nin Hz. Ali'ye uyarılarını içeren rivayete de yer vermiştir. Muğire, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Şam valililiğinde kalmasını, Talha ile Zübeyr'in de Kûfe ve Basra valiliğine atanmalarını tavsiye etmiştir. Muğire, Talha ve Zübeyr bu valiliklere atanırsa Hz. Ali ile birlikte hareket ederler, Muâviye b. Ebû Süfyân Şam valiliğinden azledilirse Ali ile savaşabilir diyerek Ali'ye ikazda bulunmuştur. Abdullah b. Abbas ise Kûfe ve Basra'nın hazine kaynağı olduğunu ileri sürerek Talha ve Zübeyr'in buraların valiliğine getirilmemesi gerektiğini ifade etmiş, Muâviye'nin Şam valiliğinde kalmasının da bir faydası olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, İbn Abbas'ın görüşü ile hareket etmiş, Muğire'nin görüşlerini reddetmiştir.²³⁵ Ayrıca Belâzürî, Hz. Ali'nin Muâviye'yi biate çağırdığına dair bir mektup yazdığını ve Muâviye'nin bu mektuba olumsuz cevap verdiğini ifade eden rivayete de yer

²³⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 9.

²³¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 10.

²³² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 9.

²³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 17.

²³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 14.

²³⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 10-11.

vermiştir.²³⁶ Bunlara ek olarak Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ı Şam valisi olarak atamak isteyince İbn Abbas, Muâviye tarafından öldürülmekten korktuğu için Hz. Ali'den Muâviye'ye güzel vaatler içeren mektup yazmasını istemiştir.²³⁷

Belâzürî'nin yer verdiği rivayetlere bakıldığında Hz. Ali'nin hilafetini kabulde ortak bir tutum olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim tam anlamıyla ona biat eden, biat ettiği halde karşısında cephe alan ve biat etmemekte ısrarcı olan kişilerin varlığı toplumda beklenen veya umulan birliğin oluşturulamadığını gösterir. Hz. Osman'ın hilafetinde ona karşı olanların önemli bir kısmının, Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra onun katillerinin cezalandırılması gerektiğini ileri sürerek yeni halife Hz. Ali'ye karşıt tavır sergiledikleri malumdur. Bu kişiler arasında bazı önde gelen sahabenin bulunduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber ile arkadaşlık yapmış, nebevi terbiyeden geçmiş, fazilet, ilim vb. özelliklere sahip bu kişilerin siyasi anlamda sergiledikleri tutumların nedenlerini, ancak onların da insan oldukları, çeşitli zaaflarının olabileceği, içerisinde bulundukları sosyopolitik süreçler dikkatlice okunduğunda anlaşılabilir hususlardır. Aksi takdirde kendilerine değer verilen, görüşlerine önem atfedilen bu insanların eylemlerini anlamak zorlaşacaktır.

²³⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 12-13.

²³⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 10.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ALİ VE EVLADI'NIN HİLÂFET SONRASI İLK DÖNEM OLAYLARI KARŞISINDAKİ TUTUMU

2.1. CEMEL VAK'ASI

Hiz. Osman'ın ölümünden sonra hilafet makamına uygun görülen ve Müslümanların halifesi olarak belirlenen kişi Hiz. Ali'dir. Halife olarak karşılaştığı ilk problem ise kendinden önce hilafet makamında olan ve isyancı gruplar tarafından katledilen Hiz. Osman'ın katillerinin bulunarak cezalandırılması meselesidir.²³⁸ Ne var ki, cezaya tabi tutulacak belirli bir katilin olmayışı, isyancı grubun Medine'de çoğunlukta olması ve Hiz. Ali'nin Medine dışında fiili biat almamış olması gibi nedenlerden dolayı halifeden istenilen cezalandırma işlemi gerçekleşmemiştir. Hiz. Ali'nin şartlar olgunlaşmadan cezalandırma işlemine kalkışması Müslümanların içinde bulunduğu sıkıntılı durumu olumsuz yönde etkileyecektir. Bu nedenle Hiz. Ali ortamın yatışmasını beklemiştir.²³⁹

Biat konusunda birlik sağlayamayan Hiz. Ali, öncelikle Medine dışındaki diğer vilayetlerde bulunan Hiz. Osman'ın valilerini biate çağırarak birlik oluşturmaya amaçlamıştır. Valilerinden Ebû Mûsâ el-Eş'arî Hiz. Ali'ye biat etmiş; ancak halifeye biat etmek istemeyen valiler söz konusu olunca halife valileri değıştirme kararı almıştır.²⁴⁰ Bu karar doğrultusunda Talha b. Ubeydullah Basra, Zübeyr b. Avvâm ise Kûfe valiliğine talip olmuşsa da halife onların bu isteklerini kabul etmemiştir.²⁴¹ Talha ve Zübeyr bu gelişmeden dört ay sonra umre yapmak amacıyla Mekke'ye gitmek istemiş, bunun için halifeden izin almışlardır.²⁴² Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyân ise halifeye biat etmemekle birlikte Hiz. Osman'ın katilleri konusunda propaganda yapmaya başlamıştır.

²³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 65-67; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 557-558; Yaşar Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2019, 59; Ethem Ruhi Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983, 40; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 169; Ethem Ruhi Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayinevi, İstanbul 1993, VII, 320-321.

²³⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 558; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, 61; Fığlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 40; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 91.

²⁴⁰ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 442; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 565-566.

²⁴¹ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 429; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 558; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 170.

²⁴² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 71; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 444-445; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320-321.

Hız. Ali'nin hilafetini kabul etmeyerek Hız. Osman üzerinden siyaset yürütmüştür. Öyle ki Hız. Ali'yi Hız. Osman'ın katillerinin sorumlusu olarak göstermekten de geri durmamıştır.²⁴³

Hız Osman kuşatma altındayken hac için Mekke'ye giden Hız. Âişe ise Hız. Osman'ın öldürölmesinden sonra Hız. Ali'nin halife olduğunu öğrenince Medine'ye dönmemiştir. Hız. Osman'ı katledenlerin cezalarını çekmesi gerektiği düşüncesi ile hareket ederek insanları etrafında toplamıştır. Halifeden umre yapmak için izin alan Talha ve Zübeyr ise Mekke'ye gelerek Hız. Âişe'ye destek vermişlerdir. Ümeyyeoğullarından Mekke'de bulunanlar da Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılması isteği ile Hız. Âişe'nin yanında yer almıştır. Böylece Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılması meselesi hali hazırda halifenin karşısında yer alan insanları bir araya getirmiştir.²⁴⁴

Hız. Âişe önderliğinde Hız. Osman'ın katillerini cezalandırmak isteyen grup, Mekke'de yaptıkları istişareler neticesinde Basra'ya doğru yola çıkmıştır. Bu durumdan haberdar olan Hız. Ali, taraftarları ile birlikte onlara doğru hareket etmiştir. Hız. Âişe ve beraberindekiler Basra'ya gelince Hız. Ali'nin Basra valisi ile çekişme yaşamış ve valiyi hapsedmiştir. Hız. Ali taraftarlarıyla Basra'ya yaklaşınca bu iki grubun önde gelenleri toplantı düzenlemiş, içerisinde bulundukları durumu analiz etmişlerdir. Bu toplantı sonunda iki grubun da asıl amacının Hız. Osman'ın katillerini cezalandırmak olduğu anlaşılmıştır. Savaş amacı olmaksızın ilerleyen görüşmeler, gruplar içerisinde Hız. Osman'ın asıl katillerinden olan kişilerin çabaları neticesinde çatışmaya dönüşmüştür. İnsanlar olup biteni anlamaksızın Hız. Osman'ın katillerine lanet okuyarak çatışmaya başlamıştır.²⁴⁵ İki Müslüman grup arasında çıkan çatışma, içerisinde Talha ve Zübeyr'in de bulunduğu pek çok sahabînin öldürölmesine sebep olmuştur. Aslında kazananı bulunmayan bu savaş, Hız. Ali'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Hız. Ali'nin çabalarıyla savaş ortamından uzaklaştırılan Hız. Âişe ise insanları etrafında toplayarak böyle bir olayın yaşanmasına sebep olduğu için büyük pişmanlık yaşamıştır.²⁴⁶

²⁴³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 444; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 566-567; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 174-175; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 91-92.

²⁴⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 71-72; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 449-450; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 555-556; Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320-321.

²⁴⁵ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 506-507; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, 64-65.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 610-611; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 190.

Bu olay Hz. Âişe'nin merkezde bulunması ve onun devesi etrafında cereyan etmesinden dolayı *Cemel Vak'ası* (36/656) olarak isimlendirilirken²⁴⁷ Müslümanları düşman iki grup olarak karşı karşıya getiren ilk çatışma olma özelliğini de taşımaktadır.²⁴⁸ Bu nedenle kaynaklarda oldukça detaylı bir şekilde ve tüm yönleriyle ele alınmıştır. Belâzürî ise bu konuyu ele alırken yer yer detay bilgi nakletse de daha çok olayın merkezinde bulunan şahısları odak noktasına alan rivayetlere yer vermiştir.

2.1.1. Ali b. Ebî Tâlib Karşısında Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm

Hz. Ali'ye biat konusundan sonra Cemel Vak'ası'nı ele alan Belâzürî, bu olay hakkında naklettiği rivayetleri genel anlamda Talha ve Zübeyr'i merkeze alarak aktarmıştır. Halifeden Basra ve Kûfe valiliğini isteyen Talha ve Zübeyr, olumsuz cevapla karşılaşınca Mekke'ye gitme kararı almışlardır. Halifeden izin almış ve ona zoraki biat ettiklerini de dile getirdikten sonra Mekke'de Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü iddia eden Hz. Âişe'nin yanına gelmişlerdir. Hz. Âişe'nin öldürülen Hz. Osman'ın kanını talebi doğrultusunda gerçekleştirdiği toplantılara katılmışlardır. Basra'dan gelen Abdullah b. Âmir (ö. 59/679) ve Yemen'den gelen Ya'lâ b. Ümeyye (ö. 60/679-80 [?]) de Hz. Âişe'ye maddi destek sağlayarak onunla birlikte hareket etmişlerdir. Hz. Âişe ve beraberindekiler İbn Âmir'in tavsiyeleri doğrultusunda yaptıkları istişareler neticesinde Hz. Osman'ın kanını talep etmek için Basra'ya gitmeye karar vermişlerdir.²⁴⁹

Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü iddia eden ve bu nedenden dolayı kanının talep edildiği rivayetleri de nakleden Belâzürî, bu rivayetlerde Âişe, Talha ve Zübeyr'i merkeze almıştır. Nitekim katledilen halifenin katillerinin cezalandırılmasını isteyen kişiler, hilafetini kabullenmedikleri için hilafet işinin şûra ile yapılması gerektiği kanaatinde olmaları sebebiyle Hz. Ali'nin karşısında yer almışlardır. Âişe, Talha ve Zübeyr'in de bu düşüncede olması ise insanları etkilemiş, Hz. Osman'ın intikamının alınması talebi onları bir araya toplamıştır.²⁵⁰ Bu insanlar Âişe, Talha ve Zübeyr'e itaat ederek onlarla birlikte Basra'ya gelmişlerdir. Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf (ö. 41/661 [?]) bu haberi alır almaz Basra halkına çağrıda bulununca insanlar

²⁴⁷ Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, VII, 320-321.

²⁴⁸ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 93.

²⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 21-22.

²⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 23-24.

silahlanmıştır. Basra'ya gelen grubun başında bulunan Âişe, Talha ve Zübeyr sırayla Basra halkına seslenerek onları da Hz. Osman'ın kanını almaya davet etmiştir. Bu hitaplar neticesinde Basra halkından bir grup Hz. Âişe ve beraberindekilerle hareket ederken diğer grup Basra valisi İbn Huneyf ile hareket etmiştir. Hz. Âişe ve taraftarları halife gelmeden önce Basra valisi ile çatışmaya girmiştir. Vali ile ateşkes anlaşması yapan Talha ve Zübeyr, bu anlaşmayı uygulamaktan vazgeçerek valiyi hapsedip Basra'ya hakimiyet sağlamak istemiştir. İbn Huneyf'in askerlerinin başında bulunan Hukeym b. Cebele (ö. 36/656) valinin hapsedildiğini duyunca onu kurtarmak için Hz. Âişe ve taraftarlarıyla çatışmaya girmiş, yanındaki kişilerle birlikte öldürülmüştür.²⁵¹ Belâzürî, Hz. Osman'ın öldürülmesi ve hali hazırdaki halife için de şûra teklifiyle insanları isyana teşvik eden rivayetlerle Hz. Peygamber'in bir diğer hanımı Ümmü Seleme'den de nakilde bulunmuştur. Bu rivayete göre; Ümmü Seleme, insanlara tavsiyelerde bulunmuş ve Hz. Ali'nin hilafetinin isabetli olduğunu söyleyerek ortamı sakinleştirmeye çalışmıştır. Özellikle Ümmü Seleme, Hz. Ali'nin hilafet için zamanının en hayırlısı olduğunu ifade ederek onun hilafetine razı olmalarını tavsiye etmiştir.²⁵² Ümmü Seleme'nin bu tavrından hareketle, Hz. Ali'nin hilafeti konusunun Hz. Peygamber'in akrabaları arasında farklı değerlendirmelere yol açtığı söylenebilir. Hz. Âişe Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin karşısında savaş konumunu alırken, Ümmü Seleme Hz. Ali'nin ideal halife olduğuna vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu iki farklı tutum alışı izah edilmesi için dönemin şartlarının ve bu insanların olaya bakışının iyi bilinmesi gerekir.

Belâzürî, insanları Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmaya davet eden Talha ve Zübeyr'in yer yer sert tepkilerle karşılaştığını nakletmiştir. Talha ve Zübeyr'in Hz. Osman'ın hilafeti sürecinde onun karşısında yer aldığını ve halkı ona karşı ayaklanmaya davet ettiğini ileri sürmüştür. Hal böyleyken Hz. Osman'ın kanının yine Talha ve Zübeyr tarafından talep edilmesi insanlar tarafından eleştirilmiştir.²⁵³

Belâzürî, Ebû Mûsâ ile ilgili rivayetlerin bir kısmını Hz. Ali'ye biat konusu altında aktarmışken diğer bir kısmını Cemel Vak'ası'nın ele alındığı bölümde nakletmiştir. Hz. Ali'ye biat ile ilgili bölümde Ebû Mûsâ'nın Hz. Ali'ye biatinin samimiyeti eleştirilmiştir. Cemel Vak'ası ile ilgili bölümde ise Hz. Ali'nin savaş emrinin karşısında durarak

²⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 25-27.

²⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 23.

²⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 28-29.

insanları silahlandırmaktan alıkoyduğu ve bu durumu fitne olarak nitelendirdiği nakledilmiştir. Ebû Mûsâ, Kûfe valisi olduğu için insanlar nazarında otorite sahibi birisidir. Hz. Ali'nin isteğinin aksine valilik sıfatıyla halka hitap etmiş ve onlara insanlar birlik oluncaya kadar beklemeyi tavsiye etmiştir. Bu durumdan haberdar olan Hz. Ali onu emre itaatsizlikten dolayı görevinden azletmiştir.²⁵⁴

Belâzürî, Hz. Âişe'nin hilafet makamına Talha'yı uygun gördüğünü ve Zübeyr'e yalnızca savaşta biat edilmesini, eğer hilafet söz konusu olursa Zübeyr'e biat edilmemesi gerektiğini ifade eden rivayetlere de yer vermiştir.²⁵⁵ Ayrıca Talha ve Zübeyr'in Basra valisi İbn Huneyf'i hapsedtikleri süreçte namaz imamlığı için aralarında çekişme yaşadığını da nakletmiştir.²⁵⁶ Buna ek olarak Muaviye'nin Zübeyr'i yanına davet ederek kendisine biat edeceklerini bildirdiği mektubu Zübeyr'in Âişe ve Talha'dan gizlediğine dair olan rivayeti de aktarmıştır.²⁵⁷ Bu rivayetlere bakıldığında Âişe, Talha ve Zübeyr üçlüsünün halife Ali karşısında birlik içinde gözükseler de aslında kendi içlerinde birliği sağlayamadıklarını ifade etmek mümkündür.

İki grup arasındaki çatışma sürecini ele alırken Belâzürî, Hz. Âişe ve Hz. Ali taraftarlarının arasında gerçekleşen toplantıdan bahsetmiş, toplantı neticesinde iki grubun da Hz. Osman'ın asıl katillerini cezalandırma konusunda hem fikir olduklarını ifade eden rivayetlere yer vermemiştir. Bu iki grup arasında yer alan Hz. Osman'ın katillerinin bu cezalandırma kararından haberdar olunca fitne oluşturarak insanları ansızın savaşa sürüklediklerine dair herhangi bir rivayet de nakletmemiştir. Bu fitne hareketinden bahsedilen kaynaklarda baş sorumlu olarak Abdullah b. Se'be isimli şahsa dikkat çekilmiş²⁵⁸ olsa da Belâzürî, böyle bir eylemden ve herhangi bir şahıstan bahsetmemiştir.²⁵⁹ Hz. Ali'nin insanları savaştan vazgeçirmek için gösterdiği çabayı aktaran rivayetlere yer vermiştir. Hz. Ali insanlara Kur'an'ı işaret ederek onları birlik olmaya çağırmış, insanlara Allah'ı hatırlatarak onları içerisinde bulundukları yanıştan dönmeye davet etmiştir. Hz. Ali'nin bu çabaları insanlar üzerinde etkili olmayınca

²⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 29,31.

²⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 28.

²⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 26-27.

²⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 53.

²⁵⁸ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 493-494; Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, 64-66.

²⁵⁹ Fıglalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 43.

çatışma başlamıştır. Savaşan iki grup da Hz. Osman'ın katillerine beddua ve lanet ederek çatışmayı sürdürmüştür.²⁶⁰

Cemel Vak'ası'nı çok fazla teferruata girmeden ele alan Belâzürî, Talha ve Zübeyr'in öldürülmesi ile ilgili rivayetleri müstakil başlıklar altında nakletmiştir. İlk olarak Talha b. Ubeydullah'ın Mervân b. Hakem tarafından öldürüldüğünü ifade eden rivayetleri aktarmıştır. Bu rivayetlere göre Hz. Osman konusunda pişmanlık yaşayan Talha, Hz. Osman taraftarı Mervân tarafından atılan ok ile öldürülmüştür. Ayrıca Talha'nın pişmanlığının yanı sıra Mervân'ın attığı okun Allah tarafından gönderildiğinin ifade edildiği bir rivayete de yer verilmiştir. Böylece Talha, Mervân tarafından atılan oku Hz. Osman'ın hakkının kendisinden alınışı olarak görmektedir.²⁶¹ Zübeyr b. Avvâm'ın öldürülmesi ile ilgili bölümde Ali-Zübeyr diyaloguna yer veren Belâzürî, bu konuda birçok rivayet nakletmiştir. Özellikle Zübeyr'in savaştan geri çekilmek istediğine dair rivayetlere yer vermiştir. Savaş esnasında Ali ve Zübeyr karşılaşmış, Hz. Ali Hz. Peygamber'in yıllar öncesinden bu olayı kendilerine haber verdiğini hatırlatınca Zübeyr, onunla savaşmaktan vazgeçmiştir. Bu rivayetlerde genel olarak Zübeyr'in yaşadığı pişmanlık ve savaştan ayrılmak istemesine dikkat çekilmiştir. Zübeyr'in Ali karşısındaki tutumunun değişmesi, onun savaş ortamından uzaklaşmasına sebep olsa da öldürülmesine engel olamamıştır. Çünkü Amr b. Cürmûz (ö.38/659[?]) ve arkadaşları düşman olarak gördükleri Zübeyr'i öldürmüşlerdir. Rivayetlere göre öldürülen Zübeyr'in başı kesilerek Hz. Ali'ye getirilince Hz. Ali, Zübeyr'i öldüren kişiye aşırı tepki göstermiştir. Zübeyr'in katili İbn Cürmûz ise Zübeyr ile Hz. Ali'nin düşman olduğunu düşündüğünü ifade ederek Hz. Ali'nin verdiği tepki karşısında şaşkınlığını dile getirmiştir.²⁶²

Belâzürî, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692)'in babasını savaşa geri döndürme çabasına da yer vermiştir. İbn Zübeyr, babasının Hz. Ali ile olan diyalogundan sonra savaştan çekilme isteğine tepki göstermiş ve Zübeyr'in Hz. Ali'den korktuğunu iddia ederek onu bu isteğinden vazgeçirmeye çabalamıştır.²⁶³ İbn Zübeyr'in babasına gösterdiği tepki, Zübeyr'in savaştan ayrılmasını engelleme amacı ile açıklanmıştır. Zübeyr, Hz. Ali ile arasında geçen konuşmadan sonra Ammâr'ın Hz. Ali'nin saflarında

²⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 36-37.

²⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 43-44.

²⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 49-51.

²⁶³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 51-52.

savaşa katıldığı haberi ile savaştan tamamen uzaklaşmak istemiştir. Belâzürî'nin naklettiği rivayetlerde Ammâr'ın savaşa katıldığı haberini alan Zübeyr'in tepkisine de yer verilmiştir.²⁶⁴ Zübeyr'in Ammâr konusundaki tepkisi ise Rasullullah'ın süvarisi ile savaşmamak gerektiğini bildiren rivayetlerden hareketle oluşmuştur.

2.1.2. Sürecin Otorite İsmi: Hz. Âişe

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde siyasi olaylara dahil olmayan Hz. Âişe, Hz. Osman'ın hilafetinin ikinci altı yılından itibaren gerçekleşen olaylar karşısındaki duruşu ile yavaş yavaş siyasete dahil edilmiştir. İnsanların yönetim konusunda yaşadıkları sıkıntıları dinlemekten geri durmayan Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in eşi ve ilk halife Hz. Ebû Bekir'in kızı olması hasebiyle siyasi anlamda faaliyetler göstermeye başlamıştır.²⁶⁵ Hz. Ali'nin hilafeti sürecinde meydana gelen Cemel Vak'ası'nda ise olayın merkezinde yer almıştır.

Hz. Osman'ın öldürüldüğü esnada Mekke'de bulunan Hz. Âişe, Hz. Ali'nin halife olduğu haberini alınca Medine'ye dönmekten vazgeçerek Mekke'de kalmaya devam etmiştir. Hz. Âişe'nin bu kararı onu yavaş yavaş siyasetin merkezine doğru konumlandırırken insanların Hz. Osman'ın kanını talebi doğrultusunda bir araya gelerek hareket etmeleri ise Hz. Âişe'yi bu sürecin otorite ismi haline getirmiştir. Hz. Âişe ile ilgili pek çok rivayet nakleden Belâzürî, öncelikle Hz. Âişe'nin Mekke'de Hz. Osman'ın kanını talep etmek için hareket ettiğine dair rivayetleri aktarmıştır.²⁶⁶ Cemel Vak'ası ile ilgili rivayetlerin genelinde Hz. Âişe'nin yer alması ve insanları etrafında toplaması onun insanlar nazarındaki konumunu göstermektedir. Basra'ya doğru yola çıkan Hz. Âişe ve beraberindekiler köpek sesleri işitince Hz. Âişe bulundukları yerin ismini sormuş, Hz. Peygamber'in Hav'eb kuyusu hakkında söylediklerini hatırlayarak oradan uzaklaşmak istemiştir. Ancak beraberindekiler Hz. Âişe'yi ikna etmek için şahitler getirip yemin ettirmişlerdir.²⁶⁷ Şayet Hz. Âişe Basra'ya gitmekten vazgeçerse beraberindekilerin çoğu onunla geri dönecektir. Hz. Âişe'nin bu otoritesinin farkında olan kişiler onun geri dönmesini engellemek için ciddi çaba sarf etmişlerdir.

²⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 52-53.

²⁶⁵ Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 181.

²⁶⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 21.

²⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 24.

Belâzürî, Hz. Âişe'nin insanlara hitabını içeren ve insanlar üzerinde etkili olduğunu gösteren rivayetler de aktarmıştır. Hz. Âişe, insanlar nazarında müminlerin annesi vasfıyla nitelendirilmiş, onun hak yol üzere hareket ettiği düşünülmüştür. Bu nedenden dolayı insanlar ondan ayrılmak istememiş, Hz. Osman'ın kanını talep etmekten de vazgeçmemişlerdir.²⁶⁸ İnsanlara hitap ederken her seferinde Hz. Osman'ın masumiyetini ve değerini hatırlatan Hz. Âişe, Hz. Osman öldürülmeden önce ona karşı öfke duymasının sebeplerini de açıklamıştır. Hz. Osman'ın hilafeti sürecinde yaptıklarından dolayı insanların onu öldürmesini kınamış ve onun haksız yere öldürüldüğünü söylemiştir.²⁶⁹ Yani Hz. Âişe Hz. Osman'a yönelik eleştirinin onun öldürülmesini haklılaştırmadığı kanaatindedir. Belâzürî, taraflar arasında çatışma başlamadan önce Hz. Ali'nin Talha ve Zübeyr'e sitem ettiği, Hz. Âişe'yi ise evinde oturmaya davet ettiği rivayetleri de aktarmıştır. Müslümanlar arasında çıkacak savaşı önlemeye çalışan Hz. Ali, Hz. Âişe'yi geri dönmesi için ikna etmeye çalışmış, Talha ve Zübeyr'i ise Rasulullah'ın zevcesi Hz. Âişe'yi kandırmak ve kışkırtmakla itham etmiştir.²⁷⁰

Belâzürî, Talha ve Zübeyr'in öldürüldüğü Hz. Âişe'nin ise saldırıya uğradığı rivayetleri de nakletmiştir. Savaşı devesinin üzerinden yöneten Hz. Âişe, Talha'nın öldürülmesinden sonra yoğun saldırıya maruz kalmıştır. Devesinin yularını tutan kişiler anında öldürülmüş ve hevdeci ok yağmuruna tutulmuştur. Bu durumu fark eden Hz. Ali, devenin öldürülmesini emrederek Hz. Âişe'nin etrafında cereyan eden çatışmayı bitirmek istemiştir. Çatışmayı durduran Hz. Ali, Hz. Âişe ile konuşmuş, Müslümanlar arasında yaşanan bu savaştan Hz. Âişe'yi sorumlu tutmuştur. İnsanların onun teşviklerinden dolayı birbirlerini öldürdüğünü iddia etmiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe girdiği savaşı kaybettiğini dile getirerek Hz. Ali'den affedici olmasını talep etmiştir. Hz. Ali tayin ettiği bazı kişiler nezaretinde onu Medine'ye göndermiştir.²⁷¹ Hz. Âişe'nin devesinin etkisiz hale gelmesiyle savaş Hz. Ali'nin lehine sonuçlanmıştır. Hz. Ali, Basra halkına yaptıklarından dolayı sitem etse de onlara karşı affedici bir tavır sergilemiştir. Cemel ehlinin mallarından ganimet almamış, insanları serbest bırakmıştır. Mervân'ın da serbest bırakıldığı, bazı rivayetlere göre Hz. Ali'ye biat ettiği, bazılarına göre ise biat etmeksizin Muaviye'nin yanına gittiği ifade edilmiştir. Sergilediği affedici tavırdan sonra Hz. Ali, Basra halkından

²⁶⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 34-35.

²⁶⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 36.

²⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 35.

²⁷¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 44-46.

biat alarak Kûfe'ye dönmek istemiştir.²⁷² Dönmeden önce Abdullah b. Abbas'ı Basra valisi olarak görevlendirmiştir.²⁷³

Belâzürî, Hz. Âişe'nin Cemel Vak'ası'nda yaşananlar hususunda dile getirdiği pişmanlıklarını içeren pek çok rivayet nakletmiştir. Hz. Âişe ne zaman bu olayla ilgili konuşmaya başlasa pişmanlığını ifade ederek ağlamıştır. Yaşadıklarını hatırladıkça evinde oturmayı dilemiş ve bu olaylara hiç karışmaması gerektiğini söylemiştir. Yaşananları hiç yaşamamış olmayı dileyen Hz. Âişe, gerçekleşen olayların tümünü Allah'ın kaderine dayandırmaktan da geri durmamıştır.²⁷⁴ Olayları kadere dayandıran yalnızca Hz. Âişe değildir. Rivayetlere göre Hz. Ali de bu yaşananları Allah'ın bir kaderi olarak görmüş ve imtihan olarak nitelendirmiştir.²⁷⁵

2.2. SİFFÎN SAVAŞI

Hz. Ali hilâfet makamına gelince Hz. Osman'ın valilerini görevlerinden azlederek onların yerine kendi valilerini atamıştır. Valilerden bir kısmı bu karara boyun eğerken bir kısmı ise bu kararı tanımayarak yeni halifenin karşısında yer almıştır. Hz. Ali'nin kararını göz ardı eden ve ona biat etmeyen valilerden birisi de Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyân'dır. Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Osman'ın öldürülmesi üzerine hilafete getirilen Hz. Ali'ye biat etmeyerek Hz. Osman'ın kanını talep için isyankâr bir tavır sergilemiştir. Hz. Ali'nin biate çağırın mektuplarını, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmadığı sürece biat etmeyeceğini ifade ederek olumsuz bir dille cevaplandırmıştır.²⁷⁶ Hz. Osman'ın kanını talep adına hareket eden Muâviye, kendisiyle aynı amaç uğruna Mekke'de bir araya gelen Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'in başında bulunduğu Cemel topluluğu ile de ittifak kurmaksızın kendi bölgesinde eylemlerini sürdürmüştür.²⁷⁷ Cemel Vak'asın'da Hz. Ali ile Hz. Osman'ın kanını talep eden topluluk çarpışmış, bu çarpışma

²⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 56-58.

²⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 62.

²⁷⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 59-60.

²⁷⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 34.

²⁷⁶ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 442-444; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 565-566; İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014, 96-99; Adnan Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, Beyan Yayınları, Ankara 2021, 70.

²⁷⁷ Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 102.

Hız. Ali'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Hız. Ali Basra'dan biat alarak²⁷⁸ Kûfe'ye geçmiştir. Böylece Şam bölgesi hariç tüm bölgeleri hâkimiyeti altına almıştır.

Hız. Ali, Cemel Vak'ası'ndan sonra halifeye biat etmeyen Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyân ile yarım kalan biat meselesini tekrar gündeme getirmiştir. Hilafete geldiğinde valilikten azlettiği Hız. Osman'ın Hemedan valisi Cerîr b. Abdullah (ö. 51/671)'ı elçi tayin ederek Muâviye'ye göndermiştir. Cerîr, Muâviye'ye mektup getirerek onu Hız. Ali'ye itaate davet etmiştir.²⁷⁹ Cerîr'in Muâviye'yi Hız. Ali'ye biat konusunda ikna etmeye çalışması üzerine Muâviye, Amr b. Âs ile iletişime geçerek onu Şam'a davet etmiştir. Cerîr'i yanında oyalamaya çalışan Muâviye, bir yandan da savaş hazırlığı yapmaya başlamıştır. Muâviye'yi Hız. Ali'ye biat konusunda ikna edemeyen Cerîr, Hız. Ali'nin yanına dönünce Muâviye'nin yanında yaşanan gelişmelerden Hız. Ali'yi haberdar etmiştir. Ancak Cerîr'in Muâviye'yi ikna edememiş olması Hız. Ali'nin hilafete geldiği zaman onu valilikten azletmesinin bir geri dönüşü olarak algılanmıştır. Valilikten azli sebebiyle Muâviye'yi kasıtlı olarak ikna etmediği ithamlarından sonra Cerîr, bulunduğu yeri terk etmiştir. Muâviye, Amr b. Âs'ı Mısır valiliği vaadi ile ikna ederek onunla süreç planlaması yapmıştır. Hilafet konusunda Hız. Ali ile denk olmadığını anlayan Muâviye, Amr b. Âs ile yaptığı istişareler neticesinde Hız. Osman'ın katillerinin cezalandırılma meselesini merkeze alarak Hız. Ali'yi bu konudan sorumlu tutmuştur.²⁸⁰ Kaynakların bir kısmında Cerîr'in elçiliği ile birlikte Muâviye'nin Amr b. Âs'ı davet ederek Hız. Ali ile mücadele sürecinde onun desteğini istediği aktarılırken,²⁸¹ bir kısmında ise Amr b. Âs'ın kendi isteği ile Muâviye b. Ebû Süfyân'a gelerek ona destek olduğunu nakledilmiştir. Mısır'ın fethedilmesinde büyük çaba gösteren Amr b. Âs, Hız. Ömer döneminde Mısır valisi iken Hız. Osman döneminde Mısır valiliğinden azledilmiştir. Bu durum onu halife karşısında yer almaya sevk ederken insanları da bu konuda kışkırtmasına sebep olmuştur. Amr b. Âs, Hız. Osman'ın katlinden sonra siyasi çıkarları doğrultusunda stratejik adımlar atarak katilleri cezalandırmak isteyen Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yanında yer almış,

²⁷⁸ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 541; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 612.

²⁷⁹ Minkarî, Nasr b. Müzâhim, *Vak'atu Sıffîn*, Mektebetu'r-Ravdati'l-Haydariyyeti, Kum, 1418, 15-20; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 114; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 561-562; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 628-630.

²⁸⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 34-40; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 117-118; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 74.

²⁸¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 34; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 114-118.

Muâviye ile Mısır valiliği karşılığında anlaşmıştır.²⁸² Hz. Ali'nin hilafetini onaylamayan Muâviye, Amr b. Âs ile güç birliği yapmış, Hz. Ali karşısında var olma mücadelesini Amr b. Âs'ın desteği ile planlayarak hayata aktarmıştır.

Hz. Ali karşısında propaganda yapacağı malzemenin varlığı, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın işini kolaylaştırmıştır. Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra eşi Naile (ö. 35/656'dan sonra), Hz. Osman'ın kanlı gömleği ve kendisinin kesilen parmakları ile birlikte yazdığı mektubu Şam valisi Muâviye'ye göndermiştir. Mektubunda Hz. Osman'ın katlinden Hz. Ali'yi sorumlu tutarak Hz. Osman'ın haksızlığa uğradığını dile getirmiştir. Muâviye ise bu durumu minbere çıkarak tebaası ile paylaşmış, onlardan Hz. Osman'ın kanını talep etmek üzere biat almıştır. Halkı Hz. Osman'ın intikamını almak için galeyana getiren Muâviye, hilafete getirilen Hz. Ali'yi de bu durumdan sorumlu tutarak hedef göstermiştir. Muâviye ile irtibat halinde olan Hz. Ali, mektuplarında onu *tulekâ*²⁸³ olarak isimlendirmiş;²⁸⁴ Muâviye ise onu Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırmaktan kaçmakla suçlamıştır. Hz. Ali'nin mektuplarda Hz. Osman'ın katillerini cezalandıracağına dair ikna edici cevaplar vermemesi Şam halkını iyice galeyana getirmiştir.²⁸⁵ İnsanların Hz. Osman hakkındaki ısrarları karşısında Muâviye, Amr b. Âs'ın ittifakıyla yetinmeyerek Mekke ve Medine'de bulunan sahabenin de desteğini almak istemiştir. Bu nedenle onlara mektuplar göndererek Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması için kendi yanında bulunmalarını istemiştir. Ancak umduğuna nail olamamıştır. Mekke ve Medine'de bulunan sahabenin desteğini alamayan Muâviye, yalnızca Ubeydullah b. Ömer (ö. 37/657)'den olumlu cevap almıştır. Ubeydullah ise Hüzmüzân'ı öldürmesi sebebiyle Hz. Ali'nin kedisine uygulayacağı kısıstan korktuğu için Muâviye'nin yanında yer almıştır.²⁸⁶

Hz. Ali'nin hilafeti döneminde atamasını yaptığı valilerden birisi de Mısır valisi Kays b. Sa'd (ö. 60/680)'dır. O, Mısır'da sükûneti sağlamayı başarmış, onun sayesinde Mısır'ın büyük çoğunluğu Ali'ye biat etmiştir. İyi bir yönetici olan Kays b. Sa'd, Muâviye

²⁸² Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 558-561; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 627-628; Adem Apak, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. Âs*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, 148-154.

²⁸³ Tulekâ: Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan Kureyşliler'i ifade eden bir terim. Detay için bkz. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ", DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XL, 361-362.

²⁸⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 29.

²⁸⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 127-128; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 562; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 629; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 105.

²⁸⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 63; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 118-121; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 108-109.

b. Ebû Süfyân'ın dikkatini de çekmiştir. Olası Ali-Muâviye çatışmasında Muâviye'ye sıkıntı oluşturabilecek potansiyelde olması hasebiyle Muâviye, Kays üzerinden Hz. Ali'yi zayıflatmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda adım atan Muâviye, ilk olarak Kays'ı kendi yanına çekmeye çalışmış ancak bu hamle işe yaramamıştır. Hz. Ali'nin Kays'tan şüphelenmesini sağlayarak valilikten azlettirme amacıyla yaptığı hamle ise başarılı olmuştur. Böylece muhtemel bir çatışmada Hz. Ali'nin arkasından destek olabilecek Mısır valisi artık saf dışı bırakılmıştır.²⁸⁷

Hz. Ali, Muâviye'nin Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma konusunda ısrarcı olması ve bu durumu kullanarak insanlara karşı yaptığı propagandaları çözüme kavuşturmak amacıyla sefere çıkma kararı almıştır. Muâviye'den gelen mektupları ve onun yaptıklarını yanında bulunan insanlarla paylaşarak onları Muâviye'ye karşı sefere çıkmaya davet etmiştir. Hz. Ali'nin bu davetine sıcak bakmayan kişiler Basra halkı ile yapılan savaştan dolayı verilen kayıpları dile getirmiş, Müslümanların tekrar birbiriyle savaşmaması gerektiğini söyleyerek Hz. Ali'nin kararını eleştirmişlerdir. Ancak bu eleştirilerin karşısında olup Hz. Ali ile sefere çıkmak isteyen ve onu destekleyen kişiler ise Hz. Ali'nin yanında yer almışlardır.²⁸⁸ Muâviye'nin Hz. Osman'ın kanlı gömleğini sergileme eylemi ve provokatif söylemleri ile Hz. Ali'ye karşı öfkeleri diri tutulan ve savaşa hazır durumda bulunan Şam halkı karşısında, Muaviye ve ordusuna karşı savaşılmasını isteyen Hz. Ali'nin talebini eleştiren taraftaralarının varlığı Hz. Ali için dezavantaj olarak görülebilir.

Hz. Ali'nin Muâviye b. Ebû Süfyân karşısındaki kararlılığı ve Muâviye'nin de bu kararlılık karşısında geri adım atmadan hamlelerini güçlendirerek ilerlemesi taraflar arasında vuku bulacak savaş kaçınılmaz hale getirmiştir. Taraflar harekete geçerek Fırat nehri kenarında Rakka ile Balis arasında bulunan *Sıffîn* mevkiinde²⁸⁹ karşı karşıya gelmişlerdir. Muâviye ve beraberindekiler Hz. Ali ve ordusundan önce gelerek su kaynaklarını kontrol edebilecekleri yere karargâh kurmuşlardır.²⁹⁰ Kontrol oluşturdukları bölgede Hz. Ali ve ordusunun su ihtiyaçlarını gidermelerine engel olmuşlardır. Bu insanlara su vermeme gerekçelerini ise onların Hz. Osman'a su vermeyişinin intikamı

²⁸⁷ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 553-555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 623-626; Apak, *Amr b. Âs*, 157-160.

²⁸⁸ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 92.

²⁸⁹ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, III, 414-145.

²⁹⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 157.

olarak açıklamışlardır. Su konusunda oluşan bu problem Ali- Muâviye taraftarları arasında yaşanan çatışma sonucunda Hz. Ali'nin galibiyeti ile çözüme kavuşmuştur. Muâviye'nin aksine Hz. Ali her iki tarafın da su ihtiyacını gidermesine fırsat tanımıştır.²⁹¹

Su kaynaklarını kontrol etme sorununu çözüme kavuşturan Hz. Ali, savaşı engellemek adına Muâviye ve beraberindekileri tekrar itaate davet etmiş ancak yaşanan olumsuzluklar neticesinde savaştan başka çözüm yolu kalmamıştır. Girişilen uzlaştırma faaliyetleri fayda vermeyince taraflar arasında uzun müddet devam eden Sıffın Savaşı (37/657) Hz. Ali ve ordusunun galibiyetiyle sonuçlanacakken Muâviye'nin Amr b. Âs tarafından tahkime başvurma teklifi üzerine mızrak uçlarına takılan Kur'an sayfaları, Hz. Ali taraftarlarının savaşı durdurmasına sebep olmuştur. Bu teklifin tuzak olduğunu anlayan Hz. Ali, savaşa devam etmek istese de beraberindekiler bunu kabul etmemiş, Hz. Ali'ye gözdağı vererek onu Muâviye ile anlaşmaya zorlamışlardır.²⁹²

İki Müslüman grup arasında vuku bulan savaş, Allah'ın kitabına başvurulmak üzere durdurulmuştur. Normal şartlarda Hz. Ali tarafının galibiyeti ile sonuçlanacak olmasına rağmen Amr b. Âs'ın teklifiyle hakemler belirlenecek, onların aldığı karar onaylanacaktır. Hz. Ali'nin istemediği halde zorunluluktan dolayı yaptığı bu anlaşma ile sahada elde edilen galibiyet masa da mağlubiyete dönüşmüştür. Böylece Sıffın Savaşı, Müslümanlar arasında Cemel Vak'ası ile başlayan ayrılığın büyümesine sebep olmuş, *tahkim* olayı ile de bu ayrılık daha belirgin hale gelmiştir.

2.2.1. Hz. Ali Karşısında Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs İttifakı

Cemel Vak'ası'ndan sonra Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılma meselesi Muâviye b. Ebû Süfyân'ın faaliyetleri sebebiyle gündemde kalmaya devam etmiştir. Bu mesele Müslüman gruplar arasında vuku bulan savaşların ikincisi olarak bilinen Sıffın Savaşı'nın da sebebi olarak görülmüştür. Sıffın Savaşı'nı müstakil başlık altında ele alan Belâzürî, bu konuda bazen detay bazen de yüzeysel olarak değerlendirilebilecek

²⁹¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 160-162; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 124-126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 634-636; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 118-119.

²⁹² Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 478-481; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 135; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 48-49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 667; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 116; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 131-132.

rivayetler aktarmıştır. Rivayetlerinin büyük bir kısmı olayın merkezinde yer alan Muâviye ve onunla ittifak kuran Amr b. Âs hakkındadır.

Meseleye Hz. Osman'ın Hemedan valisi Cerîr b. Abdullah hakkında bilgi vererek başlayan Belâzürî, Cerîr'in Hz. Ali tarafından görevinden azledilerek Muâviye b. Ebû Süfyân'a elçi olarak gönderildiğini nakletmiştir. Cerîr, Muâviye'yi Hz. Ali'ye itaate çağırınca Muâviye bu konuda tereddüt yaşamıştır. Yanında bulunan Şürahbîl (ö. 40/660 [?]) onun Hz. Ali'ye itaatini engelleyerek Hz. Osman'ın kanını talep etmek ve onun katillerini cezalandırmak konusunda hak sahibi olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Muâviye, Osman'ın katillerini cezalandırma talebinde kararlı bir duruş sergileyince Cerîr, Hz. Ali'nin yanına dönüp durumu haber vermiştir. Hz. Ali'nin yanında bulunan Eşter, Muâviye'nin olumsuz cevabından Cerîr'i sorumlu tutarak onun valilikten azledilmesi ile bağlantı kurmuştur. Eşter ile tartışma yaşayan Cerîr, bölgeyi terk etmiştir.²⁹³ Rivayetin odak noktası Muâviye'nin siyasi amacı olmaksızın Hz. Osman'ın kanını talep iddiasıyla Hz. Ali'ye itaati reddetmesidir. Belâzürî başka bir rivayette Muâviye'nin Hz. Ali'nin karşısında savaşacak vasfa sahip olmadığını dile getirmiş, Muâviye'nin asıl amacının Hz. Ali ile savaşmak değil, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmak olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ali ile arasında savaş çıkmamasını, Hz. Osman'ın katillerinin kendisine teslim edilmesi şartına bağlamıştır.²⁹⁴ Ancak rivayetlerde belirtilenin aksine Muâviye'nin asıl hedefinin Hz. Osman'ın katillerinin teslimi olmadığı süreç içerisinde ortaya çıkmıştır.

Belâzürî, Amr b. Âs ile ilgili birçok rivayet nakletmiştir. Öncelikle Hz. Osman ile aralarında geçen diyaloglara dayanan bir rivayeti aktarmıştır. Hz. Osman'ın Amr b. Âs'ı Mısır valiliğinden azletmesi, Amr b. Âs ile Hz. Osman'ın ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Amr b. Âs insanları Hz. Osman aleyhinde tahrik etmiş, her fırsatta onun karşısında yer almıştır. Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi kendisine ulaşınca bundan memnuniyet duyarcasına bir tavır sergilemiştir.²⁹⁵ Ancak ilerleyen süreçte Hz. Osman'ın kanını talep eden Muâviye b. Ebû Süfyân ile anlaşmanın kendisine fayda sağlayacağını görüp ona destek vermiştir. Belâzürî, Amr b. Âs'ın Muâviye ile ittifakı konusunda iki ayrı rivayet nakletmiştir. Rivayetlerin bir kısmına göre Amr b. Âs, kendi isteğiyle Muâviye'nin yanında yer almıştır. Öyle ki Cemel Vak'ası'ndan sonra sahalara dönmek

²⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 65.

²⁹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 66.

²⁹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 70.

isteyen Amr b. Âs, Ali-Muaviye arasında yaşanan gerginliği fark ettiği için taraf seçmek istemiştir. Oğulları Abdullah ile Muhammed'e bu konuda fikir danışmış, Abdullah Hz. Ali'nin yanında yer almasını tavsiye etse de Amr b. Âs Muâviye'nin safında yer almayı tercih etmiştir.²⁹⁶ Rivayetlerin diğer bir kısmında ise Muâviye'nin daveti üzerine Şam'a geldiği aktarılmıştır. Hz. Ali'nin davet mektubunu getiren Cerîr, Şam halkına etkileyici bir hitapta bulunarak onları Hz. Ali'ye itaate davet etmiştir. Onun bu konuşması Muâviye'yi etkileyince Muâviye, düşünmek için zaman istemiştir. Ancak bu esnada Amr b. Âs'ı durumdan haberdar ederek onu yanına çağırmıştır. Amr b. Âs, Muâviye'nin davetini oğulları ile istişare etmiş, Abdullah babasına Hz. Ali'nin yanında bulunmasını tavsiye ederken Muâviye ile ittifak kurmasına sıcak bakmamış, Muhammed ise babasının Muâviye ile anlaşma yapmasını istemiştir. Kararını verirken oğullarının fikirlerini de göz önünde bulunduran Amr b. Âs, Muâviye'nin davetine icabeten Şam'a gitmiştir.²⁹⁷ Her iki rivayet türünde de Amr b. Âs, Muâviye ile yapacağı ittifak karşılığında Mısır valiliğini istemiş, eğer Mısır valiliği verilmezse Hz. Ali karşısında Muâviye'ye destek olmayacağını dile getirmiştir. Amr b. Âs'ı kaybetmek istemeyen Muâviye ise onun bu isteğini kabul ederek onunla iş birliği yapmıştır.²⁹⁸

Belâzürî, Muâviye b. Ebû Süfyân ile Amr b. Âs arasında geçen konuşmayı içeren bir rivayeti de nakletmiştir. Muâviye-Amr diyalogunda dikkat çeken husus Hz. Ali konusundaki fikirleridir. Amr b. Âs, Hz. Ali'nin Araplar arasındaki konumuna vurgu yaparak onun hilafet konusunda haklı olduğunu dile getirmiştir. Muâviye ise Hz. Osman'ın katillerinden Hz. Ali'yi mesul tutarak onunla savaşılabilecekleri fikrini sunmuştur. Bunun üzerine Amr b. Âs, kendisi ile birlikte Muâviye'nin Hz. Osman hakkında taleplerde bulunma hakkı olmadığını söylemiştir. Çünkü Amr b. Âs, Hz. Osman'ın kuşatıldığı esnada onu Medine'de bırakarak Filistin'e gittiğini, Muâviye'nin ise ona yardım göndermeyip onu yüzüstü bıraktığını hatırlatmıştır.²⁹⁹ Bu rivayete bakıldığında Muâviye-Amr ikilisinin asıl amacının Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması değil, Hz. Ali'nin bulunduğu hilafet makamını ele geçirmek olduğu görülmektedir. Hz. Ali ile hilafet konusunda savaşmanın mümkün olmadığını bildikleri için Hz. Ali'yi Osman'ın katlinden mesul tutarak muhalefetlerini meşru bir zemine

²⁹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 71.

²⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 71-72.

²⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 70-72.

²⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 73-74.

oturtmaya çalışmışlardır. Hz. Ali karşısındaki duruşları başarılı olursa hilafete Muâviye b. Ebû Süfyân, Mısır valiliğine ise Amr b. Âs gelecektir.

Muâviye b. Ebû Süfyân, Hz. Ali'nin hilafetinin başından itibaren bir yandan Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını dillendirirken, öte yandan Hz. Osman'ın katlinden sonra eşi Naile'nin gönderdiği mektup ile Hz. Osman'ın kanlı gömleğini kullanmış ve insanları bu Hz. Ali'ye muhalefete teşvik etmiştir. Belâzürî de Hz. Osman'ın katlinden sonra Muâviye'ye gönderilen mektupla ilgili rivayetleri hem Hz. Osman'ın şehadetini anlattığı bölümde hem de Sıffîn Savaşı ile ilgili kısımda ele almıştır. Rivayetlere göre Hz. Osman'ın eşi Naile onun katlinden Hz. Ali'yi sorumlu tutmuş, halifenin kanlı gömleğini de mektupla birlikte Muâviye'ye göndermiştir.³⁰⁰ Naile'nin mektubu ve Hz. Osman'ın kanlı gömleği onun katillerinin cezalandırılması hususunda insanları galeyana getirmeyi kolaylaştırmış, Hz. Ali'nin hilafetini tartışılır hale getiren saikler arasında yer almıştır. Belâzürî'nin kanlı gömlekle ilgili aktardığı rivayetler incelendiğinde Muâviye'ye kanlı gömleği gönderen kişinin Naile olduğuna dair rivayetlerle birlikte, kanlı gömleği gönderen kişinin Hz. Peygamber'in eşi ve Ebû Süfyân'ın kızı Ümmü Habîbe (ö. 44/664)'nin olduğuna dair rivayetlerin varlığı dikkat çekmiştir. Ümmü Habîbe'nin Hz. Osman'ın kanlı gömleğini gönderdiğine dair görebildiğimiz kadarıyla iki rivayet aktarılmıştır.³⁰¹ Hz. Osman'ın kanlı gömleğini gönderen kişilerden ziyade gömlekle yapılmak istenen şeye odaklanmak daha önemlidir. Zira bu gömlek Muâviye'nin taraftar toplamasına yardımcı olmuş, insanları Hz. Osman'ın acısı etrafında birleştirerek intikam ateşini harlamıştır.

Belâzürî, savaş öncesinde Hz. Ali'nin kendisiyle birlikte hareket eden insanları Şam halkı ile savaşmaya teşvik ettiğine dair rivayete de yer vermiştir. Muâviye ile savaşma kararı alan Hz. Ali, Kûfe halkını Muâviye ve Şam halkı ile savaşa teşvik etmiştir. Ancak topluluk içinden biri Hz. Ali'nin savaşa teşvik ettiği konuşmayı eleştirmiş, daha önce Basra halkı ile yapılan Cemel Vak'asını hatırlatarak Müslümanları öldürmeye sevk ettiği için Hz. Ali'ye karşı çıkmıştır. Bu durum karşısında orada bulunanlar Hz. Ali'ye destek vererek adamı susturmuşlardır.³⁰² Belâzürî'nin aktardığı bu rivayetten hareketle Hz. Ali hilafet makamında bulunsa da hâkimiyetini tam olarak sağlayamadığını söylemek

³⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 221-222.

³⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 76; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, VI, 207-208.

³⁰² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 77.

mümkündür. Ayrıca Cemel'den sonra Müslümanlar arasında tekrar vuku bulacak olası bir savaş ihtimali insanlardaki tepkiselliğin bir diğer sebebi olabilir. Muâviye ise Hz. Osman'ın kanını talep etmek ve hilafet için şûra yapmak amacıyla Şam halkını savaşa davet etmiştir. Muâviye'nin davetine olumlu karşılık veren Şam halkı, ona halife olarak değil vali olarak biat etmiştir.³⁰³ Şam halkını Muâviye etrafında birleştiren en etkili unsur, Hz. Osman'ın intikamını almaya dönük taleptir. Şam halkını galeyana getiren bu istek aynı zamanda Muâviye'nin lehine işleyen sürecin de destekçisi olmuştur.

Belâzürî, Ubeydullah b. Ömer ile ilgili rivayetleri de aktarmıştır. Hz. Osman döneminde işlediği cinayetin cezası affedilen Ubeydullah, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde bu durumun değişeceğini ve Hz. Ali'nin kendisine kısas uygulayacağını düşünmüştür. Hz. Ali'ye gizlice adamlar göndererek ondan güvence istese de Hz. Ali ona güvence vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Ali'nin kendisini öldüreceğini anlayan Ubeydullah, Şam valisi Muâviye'nin yanına gitmiş,³⁰⁴ Ali-Muâviye karşılaşmasında Muâviye'nin saflarında yer almıştır. Savaşın kızıştığı esnada sahada çatışan Ubeydullah, savaş meydanında öldürülmüştür.³⁰⁵

Belâzürî, Kays b. Sa'd ile ilgili rivayetlere de yer vermiştir. Hz. Ali, Kays'ı Mısır valiliğinden azledince Kays, Mısır'dan Medine'ye dönmüş ve Hz. Ali'ye karşı bu konuda kırıngılık hissetmiştir. Medine'de bulunan Muâviye'nin iki yakın arkadaşı Kays'ı hoşlanmadığı şeylerle karşılaştırarak onu ölümle tehdit etmişlerdir. Bunun üzerine Kays, Hz. Ali'nin yanına gitmiştir. Kays'ın Hz. Ali'nin yanına gitme haberi Muâviye'ye ulaşınca bu duruma sebep olan arkadaşlarına sitem etmiştir. Çünkü Muâviye nazarında Kays, önemli bir yere sahiptir. Onun savaşçılık özelliği, akıllı ve kurnazlığı olası Ali-Muâviye çatışmasında Hz. Ali'nin elini güçlendirecek ve ona büyük destek sağlayacaktır. Kays Muâviye'nin tahmin ettiği gibi Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin yanında onun birliklerinin başında komutan olarak yer almış, savaştan sonra Hz. Ali tarafından Azerbaycan'a vali olarak görevlendirilmiştir.³⁰⁶

Belâzürî, Ali-Muâviye karşılaşmasında zuhur eden su sıkıntısı hakkında rivayetleri aktardıktan sonra savaş sürecini ele almıştır. Hz. Ali'den önce Fırat kenarına ulaşan

³⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 82-83.

³⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 78-79.

³⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 101-102.

³⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 83-84.

Muâviye, su kaynaklarının olduğu bölgeye karargâh kurmuş, Hz. Ali taraftarlarının sudan faydalanmasını engellemiştir. Muâviye, Hz. Ali ve ordusuna suyu yasaklama sebebini Hz. Osman kuşatma altındayken su içmekten mahrum bırakılmasına dayandırmıştır.³⁰⁷ Bu olay taraflar arasında savaş başlamadan hemen önce vuku bulmuş, Ali-Muâviye taraftarları arasında çatışmaya sebep olmuştur. Çatışma sonrasında su kaynaklarına hâkim olan Hz. Ali, taraftarlarına Muâviye ve beraberindekileri sudan mahrum bırakmamalarını emrederek su sorununu çözüme kavuşturmuştur. Bu bilginin yanı sıra Belâzürî, Muâviye'nin su sorunu ile ilgili çatışmayı görünce her iki tarafın da sudan faydalanması için emir verdiğini de nakletmiştir.³⁰⁸ Taraflar arasında ilk çatışma su kaynaklarına hâkimiyetten dolayı çıkmıştır diyebiliriz. Hz. Ali savaşı tamamen başlatmadan önce Muâviye'ye tekrar elçiler göndererek Allah'a, O'nun kitabına ve cemaate itaat etmeye davet etmiştir. Ancak Muâviye, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katillerini yanında tutmakla suçlayarak onların kendisine teslim edilmesini istemiş, ayrıca halifenin şûra ile belirlenmesi ve Hz. Ali'nin bu süre zarfında hilafetten çekilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁰⁹ Netice itibarıyla Hz. Ali'nin savaş öncesi son daveti de olumsuz sonuçlanınca Ali-Muâye savaşı kaçınılmaz olmuştur. Yapılan görüşmeler sonuç vermeyince çarpışma için taraflar teşvik edilmiş, Hz. Ali Muâviye b. Ebû Süfyân ile teke tek çarpışmak istemiş ancak Muâviye Hz. Ali'nin karşısına çıkmamıştır. Safer ayının ilk Çarşamba günü mübârezelerle savaş başlamıştır. Savaşın sekizinci gününe kadar taraflar içerisinden belirlenen kişiler teke tek çarpışmıştır. Sekizinci güne gelindiğinde taraflar hazırlıklarını tamamlayarak şiddetli bir şekilde çarpışmıştır. Ertesi gün iyice kızışan savaşta Hz. Ali'nin tarafı başta mağlup olsa da yaptıkları hamlelerle başarılı olarak galip konuma yükselmiştir. Öyle ki Muâviye'nin savaştan kaçmayı bile düşündüğü ifade edilmiştir.³¹⁰

Belâzürî, Ammâr b. Yasir ile ilgili müstakil bir başlıklandırma yaparak onun Sıffın Savaşı'nda öldürülmesini ele almıştır. Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'nin yanında yer alan Ammâr, Sıffın Savaşı'nda da Hz. Ali'nin saflarında savaşmış, savaşın şiddetlendiği gün öldürülmüştür. Ammâr'ın ölümü insanlar arasında büyük etki uyandırmıştır. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in Ammâr'ı zalim bir grubun öldüreceğini haber vermesidir. Öyle ki savaş ortamında hazır bulunan ancak kimseyle savaşmayan Huzeyme b. Sâbit (ö.

³⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 81.

³⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 82.

³⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 84.

³¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 85-86.

37/657), Ammâr öldürüldükten sonra dalâletin ortaya çıktığını ifade ederek Hz. Ali'nin tarafında ölünceye kadar savaştı. Amr b. Âs'ın oğlu Abdullah da Ammâr'ın öldürüldüğünü duyunca Hz. Peygamber'in Ammâr hakkında verdiği haberi hatırlamış ve bunu insanlarla paylaşmıştır.³¹¹

Belâzürî, Ammâr'ın vefatından etkilenen Amr b. Âs'ın pişmanlığını dile getirdiği ifadelerini de aktarmıştır. Bununla birlikte Abdullah'ın Ammâr'ı öldüren grubun zalim olduğu konusunda sarf ettiği sözlerden rahatsız olan Muâviye'nin Abdullah'a gösterdiği tepkiyi de nakletmiştir. Bu rivayete göre Muâviye, Ammâr'ın ölümünden onu savaş meydanına getirenleri sorumlu tutmuştur.³¹² Hz. Ali'nin yanında bulunan insanlar, Hz. Peygamber'in hadisi ile mücadelesine meşruluk katmaya çalışırken, Muâviye'nin hadise getirdiği yorum farklılığı ile olayı tersine çevirmeye çalıştığı görülmüştür. Ammâr'ın zalim grup tarafından öldürüleceği rivayetinde Muâviye, rivayette bahsi geçen zalim grubun, Ammâr'ı savaş meydanına getiren ve savaşı sevk eden kişiler olduğunu söylemiştir.

Savaşın şiddetli zamanlarında Ammâr'ın öldürülmesi Muâviye taraftarını olumsuz etkilemiş, Hz. Ali taraftarını ise iyice galeyana getirmiştir. Olayın gidişatından Şamlıların hezimete uğrayacağı tahmin edilince Amr b. Âs, savaşın seyrini değiştirecek teklif ile Muâviye'ye gitmiştir. Belâzürî, *tahkim* başlığı altında daha detaylı ele aldığı bu konuyu Sıffin Savaşı'yla ilgili kısmın sonunda kısaca aktarmıştır. Amr b. Âs, Mushaf sayfalarının mızrakların ucuna takılarak yukarı kaldırılmasını istemiş, bu fiille Allah'ın kitabının taraflar arasında hakem olmasını teklif etmiştir. Ancak bu teklif karşısında Hz. Ali, savaşa devam edilmesini istemiştir. Çünkü yaşayacağı mağlubiyeti hisseden karşı tarafın böyle bir yönetime başvurması inandırıcı gelmemiş ve Hz. Ali bunu tuzak olarak değerlendirmiştir.³¹³

2.2.2. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebî Süfyan Arasındaki Mektuplaşmalar

Cemel Vak'ası'ndan sonra Müslümanların büyük çoğunluğundan biat alan Hz. Ali, biat alamadığı Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyan ile iletişime geçerek onu kendisine biate davet etmiştir. Ancak Muâviye, Hz. Ali'nin bu davetine olumsuz yanıt vermiştir.

³¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 91-92.

³¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 92-95.

³¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 98-99.

Ali-Muâviye arasında mektuplar ve elçiler vasıtasıyla sağlanan iletişim, Hz. Ali'nin itaate daveti, Muâviye'nin ise itaatsizliği tercihi ile devam etmiştir. Bu ikili arasında süregelen itaat-isyan diyalogları beraberinde savaşı getirmiş, iletişimin etkili olmayacağı anlaşılınca çatışma kaçınılmaz olmuştur. Bu sürecin önemli kanıtları olarak Ali-Muâviye ikilisinin mektupları tarih kaynaklarında yer almıştır. Söz konusu bu süreci anlamlandırmak, insanların destek ve tepkilerinin arka planında bulunan sebebi anlamak ve Ali-Muâviye iletişimini çözümlemek için bu mektuplar önem arz etmektedir. Belâzürî de eserinin ilgili bölümünde bu mektuplardan bazılarına yer vererek söz konusu süreç hakkında bilgi vermiştir.

Belâzürî'nin kaydettiği mektupların ilki Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'ye gönderdiği mektuptur. Muâviye'nin bu mektubu Hz. Ali'den Hz. Osman'ın katillerini kendisine teslim etmesini istemek için yazmıştır. Muâviye mektubunda Hz. Peygamber'in peygamberlik sürecinden, o süreçte ona yardımcı olanlardan, ilk üç halifenin fazilet ve makamlarından bahsederek hilafet sıralamasını fazilet sıralamasıyla ilişkilendirmiştir. Hz. Ali'nin kendisinden önceki halifelere biati geciktirmesini eleştirmiştir. Özellikle Hz. Osman konusunda yaptığı vurgulara dikkat edilince Hz. Ali'nin Hz. Osman'ı kıskandığı ve ona karşı düşmanlık beslediğine dair ifadeler yer verdiği görülmüştür. Hz. Osman'ın katledildiği süreçle ilgili hatırlatmalarda bulunmuş, Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın katlinden mesul tutarak onun şüpheli durumda olduğunu dile getirmiştir. Bu şüphenin ortadan kalkması için de katillerin teslim edilmesi gerektiğini vurgulamış, aksi halde aralarında çatışma çıkabileceğini ifade etmiştir.³¹⁴ Belâzürî'nin naklettiği bu mektupta Muâviye, Hz. Ali'nin halifeliğini tartışma konusu haline getirmezken yalnızca Hz. Osman'ın katillerinin teslimini istemiş, katiller konusunda oldukça ısrarlı ve katı bir duruş sergilemiştir.

Belâzürî'nin kaydettiği mektupların ikincisi Hz. Ali'nin Muâviye b. Ebû Süfyân'ın gönderdiği mektuba cevap niteliğindeki mektubudur. Hz. Ali, Hz. Peygamber ile ilgili düşüncelerini zikrettikten sonra ilk iki halifenin faziletlerini dile getirir, Hz. Osman'ın iyiliklerinin karşılığında mükâfatlandırılacağını, yaptığı hata ve kötülükler konusunda ise Allah'ın onu bağışlaması talebinde bulunmuştur. Akabinde Ehl-i beytin faziletini zikretmiş ve onların Hz. Peygamber'e verdiği desteği hatırlatmıştır. Halifelere biatte

³¹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 66-67.

gecikmesinin hasetle ilgili olmadığını ifade ederek bu konuda mazeret bildirmemiştir. Ayrıca Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in hilafet sürecinde Muâviye'nin babası Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'ye biat etmek istediğini ancak kendisinin bu teklifi reddettiğini bildirerek Muâviye'yi babasının yaptığı gibi kendisine biate çağırıştır. Tekrar Hz. Osman konusuna değinmiş, katillerinin kim olduğunu bilmediği için herhangi bir kişiyi bu amaçla teslim etmenin mümkün olamayacağını belirtmiş, bu konuda ısrarcı olduğu takdirde aralarında çatışmanın kaçınılmaz olacağına dikkat çekmiştir.³¹⁵

Belâzürî, Hz. Ali'nin Muâviye b. Ebû Süfyân'a ayrı bir mektup göndererek onu biate davet ettiğine dair rivayet de nakletmiştir. Bu rivayete göre Hz. Ali, Muâviye'nin Müslüman kanı akıtılmaması için kendisine biate davet etmiş, ancak Muâviye'nin cevabı Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesi ve hâlihazırdaki valilik görevine devam etmesi şartıyla Hz. Ali'ye biat edebileceği yönünde olmuştur. Aksi halde biat etmeyeceğini bildirmiştir.³¹⁶ Bu rivayet kısa olsa da diğer rivayetlerden farklı bir konuya dikkat çekmiştir. Rivayetlerde genelde Hz. Osman'ın katillerinin teslim edilmesini isteyen Muâviye, bu rivayette ek olarak görevinde kalma isteğini de bildirmiştir. Muâviye'nin valilik görevi ile ilgili bu isteğinin onun siyasi anlamda yaşadığı tedirginliğe işaret ettiğini söylemek mümkündür. Şayet Hz. Ali'ye biat ederse bulunduğu valilik makamını kaybedecek ve Hz. Osman'ın katilleri konusunda Hz. Ali'yi onaylamış olacaktır. Bu noktada Muâviye'nin valiliği kaybetmemek adına Hz. Osman'ın katillerini talepte ısrarcı olduğunu söyleyebiliriz.

Belâzürî, Hz. Ali'nin Muâviye b. Ebû Süfyân'a mektup gönderdiğine dair başka bir rivayet nakletmiştir. Hz. Ali, bu mektubunu Muâviye ile savaşmak üzere yola çıktığı esnada yazarak onu Allah'ın kitabına, Rasulü'nün sünnetine ve Müslüman kanı akıtmamaya davet etmiştir. Ancak Muâviye bir beyit ile olumsuz cevabını bildirince Hz. Ali, onunla savaşacağını söylemiş, Muâviye ve beraberindekileri zalimler olarak nitelendirmiştir.³¹⁷ Bu rivayette dikkat çeken husus Hz. Ali'nin Muâviye'yi kendisine biate çağırmaksızın doğrudan Kur'an'a, Sünnete ve Müslüman kanı akıtmamaya davet etmesidir. Muâviye'nin itaatsizliği ve Hz. Ali'nin onu ve beraberindekileri zalimler olarak nitelendirmesi aralarındaki savaşı meşru kılma vesilesi olarak değerlendirilebilir.

³¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 68-70.

³¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 78.

³¹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 80.

Belâzürî, Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân'ın savaş esnasında da mektuplaştıklarını bildirmektedir. Bu ikilinin mektuplaşmayla birlikte vaadleştikleri de kaydedilmiştir. Mekturplarda Muâviye'nin asla sözünden dönmeyen biri olduğu ifade edilirken Hz. Ali'nin de savaş konusunda ondan merhamet göstermemesine dair sarf ettiği sözleri nakledilmiştir.³¹⁸ Savaş esnasında bu tarz yazışmaların vuku bulması savaşın şiddetini artırarak tarafları galeyana getirecektir. Çünkü taraflar arasında vaadleşmelerin zuhur etmesinin beraberinde getirdiği zıtlasmalar, var olan ateşi harlayarak etkisini büyütecektir. Nitekim öyle de olmuştur.

Taraflar arasında meydana gelen savaş Hz. Ali'nin üstünlüğü ile devam ederken Muâviye b. Ebû Süfyân zayıyatı azaltmak için yeni bir hamle planlamış, Hz. Ali'den sonra insanların başı olarak görülen Abdullah b. Abbas ile iletişim kurarak ona vicdan, merhamet ve pişmanlık içeren mektup göndermeyi istemiştir. Şayet Abdullah b. Abbas'ı ikna ederlerse Hz. Ali onun sözüne itibar ederek savaşı durduracaktır. Bu nedenle Muâviye, Amr b. Âs'dan Abdullah b. Abbas'a mektup yazmasını istemiş, Amr b. Âs ise Abdullah b. Abbas'ın zeki bir insan olduğunu, amaçlarını fark edeceğini dile getirirse de ona mektubu yazmıştır. Belâzürî de Muâviye'nin isteği üzerine Amr b. Âs'ın kaleme aldığı mektuba eserinde yer vermiştir. Amr b. Âs, içerisinde bulundukları durumun kısa bir değerlendirmesi ile söze başlamış, bu savaşın her iki taraf için de hayır getirmeyeceğini, bu nedenle savaşın durdurulmasının en iyi seçenek olduğunu, çatışmada bulunan insanların içerisinde savaşmak istemeyen kişilerin bulunduğu gibi ifadeler kullanarak Abdullah b. Abbas'ın vicdanını harekete geçirmeye çalışmıştır. Ayrıca Abdullah b. Abbas'ın özelliklerini de zikrederek onu hoşnut etme çabası içerisine girmiştir. Ancak Hz. Ali konusunda olumsuz bir dil kullanan Amr b. Âs, onu sefih olarak nitelendirmiş, Hz. Ali'nin şûra konusunda güvenilir olmadığını ifade etmiştir.³¹⁹ Amr b. Âs'ın Muaviye adına yazdığı bu mektupta Hz. Ali devre dışı bırakılarak Abdullah b. Abbas ön plana çıkarılmıştır. Burada Abdullah b. Abbas hedef alınarak Hz. Ali karşısında bir otorite oluşturulmak istenmiş olabilir. Şayet Hz. Ali'nin otoritesi sarsılırsa savaştaki galibiyet, zuhur edecek olası ikilikten dolayı mağlubiyete dönecektir. Ancak Abdullah'tan olumsuz ve sert içerikli bir cevabi mektup gelmiştir. Böylece Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs umduklarına nail olamamıştır.

³¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 84.

³¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 87-88.

Abdullah b. Abbas'ın Amr b. Âs'ın mektubuna cevap niteliğinde yazdığı mektuba da yer veren Belâzürî, öncesinde Amr b. Âs'ın mektubuna Hz. Ali'nin verdiği tepkiyi aktarmıştır. Amr b. Âs'ın Abdullah b. Abbas'a mektup yazarak kendisini kandırdığını dile getirmiş, Abdullah b. Abbas'ın Amr b. Âs'a cevap yazmasını istemiştir. Abdullah b. Abbas ise mektubunda Amr b. Âs hakkındaki fikirlerini sıralamış, onun asıl maksadını anladığını ifade ederek Muâviye'nin asla Hz. Ali ile eş değer olmadığını, Hz. Ali'nin savaş konusundaki haklılığını dile getirmiştir. Kendisi ile Amr b. Âs'ın da asla bir olamayacağını vurgulayan Abdullah b. Abbas, kendisinin Allah'ın rızası için savaşa katıldığını ancak Amr b. Âs'ın Mısır valiliğini istediği için orada bulunduğunu söylemiştir.³²⁰

Genel olarak mektuplar incelendiğinde taraflar arasında vuku bulan tartışmaların detaylı bir şekilde yansıtılmadığı, özellikle Hz. Ali'nin Muâviye b. Ebû Süfyân için kullandığı meşhur *Tulekâ* kavramına, tarafların birbirlerine sarf ettikleri hakaret içerikli ibarelerde yer verilmediği görülmektedir. Sıffin Savaşı ile ilgili bilgi verilmesi ve sürecin ilerleyişinin anlaşılması adına birkaç mektup nakledilmiştir. Ali-Muâviye arasındaki çekişme ise Hz. Osman merkeze alınarak işlenmiştir.

2.2.3. Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân Arasında Yaşanan Saldırıları

Belâzürî, Ali-Muâviye arasında süregelen zıtlasmalar neticesinde yer yer vuku bulan saldırılar hakkındaki rivayetleri nakletmiş, bu saldırıların her birini başında bulunan komutana nispeten veya öne çıkan kişiler adına başlıklandırma yapmış ve en sonunda ise büyük bir başlık altında toplamıştır. Eserde ele alınan bu saldırıları Sıffin Savaşı ile ilgili başlığımızın altında ele alma sebebimiz, bu saldırıların merkezinde Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân'ın bulunması ve genel olarak Hz. Ali'nin hilafeti ile ölümü arasındaki süreçte gerçekleşmesi nedeniyledir.

A. *Dahhâk b. Kays el-Fihri'nin Yaptığı Saldırı*

Belâzürî'nin naklettiği saldırıların ilki olup Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali ile ittifak kuran kişilere karşı yaptığı akındır. Hz. Ali, Muâviye'ye karşı sefer düzenlemek için insanları davet etmiş ancak insanlar Hz. Ali ile bu konuda tam ittifak kurmayı

³²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 88-89.

reddetmiştir. Bu durumdan haberdar olan Muâviye ise süvari birliğinin başında Dahhâk b. Kays (ö. 64/684)'ı görevlendirerek Hz. Ali'ye itaat eden insanların üzerine göndermiştir. Dahhâk bölgede huzuru kaçırmak, dikkatleri dağıtmak, yolculuğa çıkanlara karşı ufak çaplı saldırıda bulunmak, insanların malına el koymak gibi faaliyetlerde bulunmuş; ancak atlı birliklerle kendisine karşılık verildiğinde çatışmadan uzaklaşmıştır. Dahhâk'ın yaptıkları Hz. Ali'ye ulaşınca Hz. Ali, Kûfe halkını düşmanlarla savaşmaya davet edince yine halkın isteksizliğiyle karşılaşmıştır. Bu durum karşısında Hz. Ali, Kûfe halkına sitem ederek içerisinde bulundukları durumu dile getirmiştir. Akabinde Hucr b. Adî (ö. 51/671)'yi Dahhâk'ı aramak üzere görevlendirmiştir. Hucr Dahhâk'a yetişince onunla savaşmış ve gece olunca da Dahhâk kaçmıştır.³²¹

B. Süfyân b. Avf b. Muğaffel el-Ezdî el-Gâmidî'nin Yaptığı Saldırı

Muâviye, Süfyân b. Avf (ö. 52/672)'ı çağırarak belirlediği rota doğrultusunda hareket ederek Hz. Ali ve taraftarlarının silah merkezlerine saldırmasını emretmiştir. Kûfe'yi saldırı dışında tutan Muâviye'nin amacı Hz. Ali ve taraftarlarının kalplerine korku salarak onların azimlerini kırmak, yanında bulunan destekçilerinin cesaretini güçlendirmektir. Süfyân, saldırı rotasında ilerlemiş, Hz. Ali'nin Enbâr valisi Eşres b. Hassân öldürülmüştür. Bu saldırı haberleri Hz. Ali'ye ulaştığında hasta olmasına rağmen insanlara durumun vehametini anlatan bir mektup yazmış, Süfyân'ın yaptıklarını dile getirerek insanların bu durum karşısında takındığı sessizliği eleştirmiştir. Yer yer sert tabirler kullanan Hz. Ali, savaştan geri durulması hususunda sitemkâr bir tavırla mektubunu yazmıştır.³²²

C. Nu'mân b. Beşîr el-Ensârî'nin Yaptığı Saldırı

Muâviye b. Ebû Süfyân, Nu'man b. Beşîr (ö. 64/684) ile Ebû Hüreyre (ö. 58/678)'yi Hz. Ali'nin yanına göndererek Hz. Osman'ın katillerinin teslimini isteyerek onları cezalandırıp aradaki çatışmayı bitirme niyetini ifade etmiştir. Muâviye, Hz. Ali'nin bu teklifi kabul etmeyeceğini bildiği halde Şamlıları Hz. Ali'nin katilleri teslim etmeyeceğine iyice inandırmak için böyle bir yol izlemiştir. Hz. Ali'nin verdiği olumsuz cevap karşısında Hz. Osman'ın katlinden Hz. Ali'yi mesul tutarak ona karşı yapacağı savaşı meşru zemine taşımıştır. Nu'man ile Ebû Hüreyre Hz. Ali'nin yanından olumsuz

³²¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 197-199.

³²² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 201-203.

cevapla dönünce Muâviye beraberindekileri karşı tarafa saldırıya davet etmiş, Nu‘man olumlu cevap vermiştir. Muâviye, Fırat kenarında oturanlara akın yapılarak aceleyle geri dönülmesini emretmiştir. Nu‘man Mâlik b. Ka‘b ile savaşmış, Mâlik karşı tarafı hezimete uğrattınca Muâviye’nin yanına dönmüşlerdir. Bu haber Hz. Ali’ye ulaşınca Hz. Ali yine Kûfe halkına sitem etmiştir.³²³

D. İbn Mes’ade el-Fezârî’nin Yaptığı Saldırı

Muâviye b. Ebû Süfyân Abdullah b. Mes’ade (ö.53/672)’yi yanına çağırarak ona yedi yüz kişilik bir birlik vermiş, Arapların Muâviye b. Ebû Süfyân’ın halifeliğine itaate çağırması konusunda onu görevlendirmiştir. Abdullah b. Mes’ade karşılaştığı her Arab’ı Muâviye b. Ebû Süfyân’a itaate çağırmış, itaat etmeyi kılıçtan geçirmiştir. Hz. Ali, İbn Mes’ade’nin yaptıklarından haberdar olunca Müseyyeb b. Necebe el-Fezârî (ö. 65/684)’yi göndermiştir. İbn Necebe ile İbn Mes’ade karşılaştığında şiddetli çatışma olmuştur. Ancak Müseyyeb karşı tarafın kaçmasına izin vermiştir. Hz. Ali’nin yanına döndüğünde Hz. Ali onu azarlayarak kavmini koruduğunu ve ikiyüzlü davrandığını söyleyince Müseyyeb Hz. Ali’den özür dilemiştir.³²⁴

E. Büsr b. Ebû Ertât el-Kureşî’nin Yaptığı Saldırı

Hz. Ali’nin Yemen valisi Ubeydullah b. Abbas (ö. 58/678) San’a halkına karşı şiddetli davranmış Hz. Osman taraftarından bazılarını şehirden kovmuştur. Ordunun başında bulunan Saîd b. Nimrân da Ubeydullah gibi davranmıştır. Hz. Osman taraftarları da bir araya gelerek halifeliğin Muâviye’ye geçtiğini iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Ubeydullah ile Saîd bu durumu Hz. Ali’ye bildirince Hz. Ali onları acizlik ve zafiyetle suçlamıştır. Hz. Ali’nin bu tavrından sonra ondan ayrılmış ve uydurma haberler yaparak Muâviye’den destek istemişlerdir. Muâviye ise Büsr b. Ebû Ertât’ı San’a’ya göndermiştir. Yol üzerinde bulunan Mekke ve Medine’de insanları korkutmasını emrederken San’a’da bulunan insanlardan da biat almasını istemiştir. Şayet biat etmekten kaçınan ve Hz. Ali’ye itaat edenler olursa onların öldürülmesini emretmiştir. Bu durumdan haberdar olan Hz. Ali, Cârîye b. Kudâme (ö. 64/683 [?])’yi Büsr’ün üzerine göndermiştir. Büsr, Yemen’e geldiğinde Ubeydullah ve Saîd kaçmışlardır. Büsr, Ubeydullah’ı bulamayınca onun iki oğlunu öldürmüştür. Sonrasında da halkı Muâviye b. Ebû Süfyân’a biate davet ederek

³²³ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, III, 205-207.

³²⁴ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, III, 209-210.

onun adına biat almıştır. Cârîye, Yemen'e geldiğinde ortalığı yakıp yıkmış, Hz. Osman'ın taraftarlarından bazılarını öldürmüştür. Akabinde Büsr'ün peşine düşerek onu takip etmiş ve adamlarından bazılarını öldürmüştür. Mekke ve Medine halkını Hz. Ali'ye biate çağırınca Hz. Ali'nin öldüğünü söylemeleri üzerine Hasan b. Ali için biat almıştır. Ubeydullah ise Hasan b. Ali'nin yanından ayrılarak Muâviye'nin yanına gitmiş, orada Büsr'ü görünce öldürülen çocuklarının hesabını sormuştur.³²⁵

F. Yezîd b. Şecere er-Rehâvî'nin Mekke'ye Gelmesi

Hız. Osman taraftarlarından olan Yezîd b. Şecere (ö.58/677), hac ibadetini yaptırmak üzere Muâviye b. Ebû Süfyân tarafından Mekke'ye gönderilmiştir. Dindar bir insan olan Yezîd b. Şecere, Muâviye'nin uyguladığı sert politikayı uygulayamayacağını dile getirir de Muâviye onu Mekke'ye göndermekten vazgeçmemiştir. Ancak onu uygulamaları konusunda serbest bırakmıştır. İbn Şecere'nin Mekke'ye doğru yola çıktığı haberi Hz. Ali'ye ulaşınca Mekke valisi Kusem b. Abbas (ö.57/676)'a destek olması için Ma'kıl b. Kays komutasında bir birlik göndermiştir. İbn Şecere Mekke'ye ibadet için geldiğini ve insanlara namaz kıldıracağını ilan etmiştir. İbn Şecere Harem'de savaşmadan hac ibadetini tamamlamış, dönüş yolunda arkadaşlarından geride kalanlardan bazıları Ma'kıl tarafından esir alınmıştır. İbn Şecere savaşmayı uygun görmediği için Muâviye'nin yanına dönmüştür.³²⁶

G. İbnü'l-Uşbe ve Adamlarının Semâve'de Yaptıkları İşler

Muâviye b. Ebû Süfyân, halifeliğinin insanlara tasdik ettirilmesi için Züheyr b. Mekhûl'ü Semâve'ye göndermiştir. Hz. Ali bu durumdan haberdar olunca Ca'fer b. Abdullah, Urve b. Uşbe ve Cûlâs b. Umeyr'i Semave'ye göndermiştir. Züheyr ile karşılaştıklarında aralarında çarpışma gerçekleşmiş, Ca'fer b. Abdullah öldürülmüş, Cûlâs b. Umeyr ise kurtulmuştur. Urve b. Uşbe ise Hz. Ali'nin yanına dönmüştür. Hz. Ali yenilgiden Urve b. Uşbe'yi mesul tutarak onun asabiyet yaptığını söylemiştir. Urve b. Uşbe Hz. Ali ile yaşadığı bu durumdan sonra Muâviye'nin tarafına geçmiştir.³²⁷

³²⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 211-217.

³²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 219-221.

³²⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 223-224.

H. Müslim b. Ukbe el-Mürri'nin Dûmetülcendel'deki İşleri

Dûmetülcendel'de yaşayan insanlar halife olarak kimseye itaat etmemişlerdir. Muâviye b. Ebû Süfyân onlardan biat almak üzere Müslim b. Ukbe'yi Dûmetülcendel'e göndermiştir. Bu durumdan haberdar olan Hz. Ali, Mâlik b. Ka'b'ı süvari birliğiyle oraya göndermiştir. Müslüm ve Mâlik arasında bir gün süren çatışmada Mâlik galip gelince Müslim geri dönmüştür. Mâlik ise Dûmetülcendel halkını Hz. Ali'ye biat etmeye davet etmişse de halk, tek bir imam üzerinde icma edilinceye kadar kimseye biat etmeyeceklerini ifade ederek Hz. Ali'ye biat etmeyi reddetmiştir. Mâlik ise geri dönmüştür.³²⁸

İ. Hâris b. Nemir et-Tenûhî'nin Yaptığı Saldırı

Yezîd b. Şecere hac ibadetinden dönerken geride kalan arkadaşları Ma'kıl tarafından esir edilmiş, İbn Şecere geri dönüp savaşmak yerine Muâviye b. Ebû Süfyân'ın yanına gitmeyi tercih etmiştir. Bu durumdan haberdar olan Muâviye, Hâris b. Nemir'i Cezire'ye göndererek Hz. Ali taraftarı olan kişileri esir etmesini istemiştir. Hâris, Tağlib kabilesinden yedi kişiyi esir ederek Muâviye'ye getirmiştir. Bu kabileden bazıları bu olay öncesinde Hz. Ali'den ayrılarak Muâviye'nin yanına gitmiştir. Bu olaydan sonra da Muâviye'nin yanına giderek esirleri bırakmasını talep etseler de Muâviye esirleri serbest bırakmamıştır. Bunun üzerine bu insanlar Muâviye'ye itaat etmekten de vazgeçmiştir. Muâviye, esirlerin serbest kalabilmesi için Ma'kıl'ın esir ettiği kişilerin serbest kalması şartını Hz. Ali'ye bildirmiştir. Hz. Ali ise İbn Şecere'nin esir edilen taraftarlarını serbest bırakarak Tağliblilerin serbest bırakılmasını sağlamıştır. Bu grup hem Hz. Ali'den hem de Muâviye'den ayrılmış, Hz. Ali'nin kendilerine gönderdiği elçiyi de öldürmüştür. Hz. Ali onlarla savaşmak istemişse de onların Muâviye'den ayrılarak Hz. Ali'nin itaatine girdikleri hatırlatılınca bu isteğinden vazgeçmiştir.³²⁹

J. Malîk Eşter'in Yaptığı Saldırı ve Yerine Şebîb b. Âmir'i Cezîre'ye Görevlendirmesi

Malîk Mısır'a gitmeden önce Hz. Ali'nin Cezîre valisi olarak görev yapmış ve bu saldırısını da o süreçte gerçekleştirmiştir. Muâviye b. Ebû Süfyân, Dahhâk b. Kays'ı kendi yetkisinde gördüğü Cezîre, Rakka, Harran, Ruhâ ve Karkîsya'ya göndermiştir. Bu

³²⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 225.

³²⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 227-228.

durumdan haberdar olan Eşter, Dahhâk'ın üzerine yürümüş, taraflar Rakka ve Harran arasında karargâh kurmuşlar ve aralarında şiddetli bir çarpışma olmuştur. Dahhâk, Muâviye b. Ebû Süfyân'dan yardım istemiştir. Eşter bu yardım çağrısından haberdar olunca Dahhâk'ı tamamen bitirmek istese de bunu yapmamıştır.³³⁰

K. Abdurrahman b. Kabâs b. Eşyem el-Kinânî'nin Yaptığı Saldırı

Hiz. Ali'nin komutanlarından Kümeyl b. Ziyâd, Hit bölgesinde görev yaptığı esnada Muâviye b. Ebû Süfyân'ın adamı Süfyân b. Avf'a saldırmak için harekete geçmiştir. Yerine bıraktığı adamlar haricinde askerlerinin tamamını yanına alan Kümeyl, Süfyân ile çarpışma yaşamamıştır. Çünkü Kümeyl ona saldırmak için tüm askeriyle yola çıktığında Süfyân Hit bölgesinden geçip gitmiştir. Bu haber Hiz. Ali'ye ulaşınca bu duruma öfkelenen Hiz. Ali, Kümeyl'e mektup yazmış ve görevini bırakarak saldırı yapmaya yönelmesinin hata olduğunu ifade etmiştir. Kümeyl, bu yaşananlara bayağı üzölmüştür. Şebîb b. Âmir, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın adamı Abdurrahman b. Kabâs'ın Cezîre tarafına gönderildiğı haberini mektupla Kümeyl'e bildirmiştir. Bu haber üzerine Kümeyl, kendini Hiz. Ali'ye affettirmek istediğı için harekete geçmiş ancak bu durumdan Hiz. Ali'yi haberdar etmemiştir. İbn Kabâs ile karşılaşarak çatışmaya girmiş, galip olunca Hiz. Ali'yi durumdan haberdar etmiştir. Hiz. Ali ise ona hayır duada bulunmuştur.³³¹

L. Ziyâd b. Hasafe b. Sakaf et-Temîmî'nin Şam Tarafına Saldırması ve Hiz. Ali'nin Muâviye b. Ebû Süfyân ile Savaş İçin Kûfe Halkını Teşvik Etmesi

Hiz. Ali Kûfe halkını Muâviye b. Ebû Süfyân ile savaşmaya davet etmiştir. Onlardaki isteksizliğı görünce halkın ileri gelenlerini bir araya toplayarak onlara hitapta bulunmuştur. Kendisine yapılan ilk biatten başlayarak süreci ele almış ve içerisinde bulundukları durumu da açıkça dile getirmiştir. Halktan dürüst davranmalarını istemiş, beraberinde hareket ederlerse bundan mutlu olacağını şayet beraberinde hareket etmeyeceklerse buna göre planlarını yapacağını söylemiştir. Hiz. Ali'nin bu konuşması insanları etkilemiş ve Hiz. Ali'yle mücadele edeceklerine dair söz vermişlerdir. Hiz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyân'a karşı sefere çıkmadan önce Ziyâd b. Hasafe'yi Şam bölgesine göndererek saldırılar planlamıştır. Hiz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyân'a karşı düzenleyeceği sefere yoğun bir şekilde hazırlık yapmış, kışı geçirdikten sonra baharda ilk iş Muâviye b.

³³⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 229-230.

³³¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 231-233.

Ebû Süfyân üzerine sefer çıkmak amacıyla halkla birlik sağlamıştır. Ancak Hz. Ali'nin öldürülmesi olayların seyrini değiştirmiştir.³³²

Bu saldırıların tamamını dikkate aldığımızda Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında savaşın dışında bir seçeneğin kalmadığı, tarafların birbirlerine üstünlük sağlamak amacıyla her türlü hamleyi yapmaktan çekinmedikleri görülmüştür. Bu süreçte kayıtsız şartsız yanında yer alarak Muaviye adına savaşan kitlelerin varlığına nazaran Hz. Ali'nin başta Kufeliler olmak üzere insanların kendi adına savaşa göndermekte yeterli başarıyı gösteremediği ifade edilebilir.

2.3. HAKEM OLAYI VE SONUÇLARI

Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân taraftarlarından oluşan Müslüman iki grup, Sıffîn mevkiinde karşı karşıya gelmiş ve savaşa mübareze usulü ile başlamışlardır. Mübarezelerin devam ettiği bu süre zarfında Ali-Muâviye arasında mektuplaşmalar da devam etmiş ancak aralarında mütabakat sağlanamayınca mübareze ile sürdürülen karşılaşma yerini şiddetli çarpışmaya bırakmıştır. Yoğun bir şekilde süren çarpışmada her iki taraftan da birçok kişinin öldürülmesi insanları etkilemiş, özellikle sahabenin önde gelen isimlerinin şehit olduklarına dair haberler yayılınca savaşın seyri değişerek savaş Iraklıların galibiyetine, Şamlıların ise mağlubiyetine doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu mağlubiyet durumunu fark eden Amr b. Âs, savaşı durduracak bir hamle olan Kur'an sayfalarının mızraklara takılarak havaya kaldırılmasını, bununla iki taraf arasında Allah'ın kitabının hakemliğine başvurulmasını talep edecekleri teklif ile Muâviye'ye gelmiştir. Amr b. Âs'ın Kur'an hakemliği hamlesiyle amaçladığı şey, karşı tarafta fikir ayrılığı oluşturarak Şamlıların mağlubiyetini önlemektir. Bu amaç doğrultusunda Amr b. Âs'ın sunduğu teklifi Muâviye onaylamış ve askerlerine Kur'an sayfalarını mızraklarının ucuna takarak havaya kaldırmalarını emretmiştir.³³³

Amr b. Âs'ın teklifi ve Muâviye b. Ebû Süfyân'ın emri doğrultusunda gerçekleştirilen tahkime davet hamlesi, Hz. Ali taraftarları arasında ihtilaflara sebep olmuştur. Hz. Ali, bu hamlenin bir tuzak olduğunu, Muâviye ve Amr'ın asıl amaçlarının

³³² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 235-239.

³³³ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 476-477; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 135; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 48; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 667; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 116; Adnan Demircan, *Hâricilerin Siyâsî Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2021, 78-80.

Şamlıların mağlubiyetini engellemek olduğunu dile getirmişse de beraberindeki insanları bu düşüncesine inandıramamıştır. Muâviye'nin bu hamlesi, Iraklılar arasında tefrikaya sebep olmuştur. Hz. Ali'nin taraftarlarından bir kısım galibiyete yaklaştıklarını ifade ederek savaşa devam etmeyi isterken, diğer bir kısım savaşın durdurulmasını istemiş, Allah'ın kitabının hakemliği ile hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Ali'nin taraftarlarından savaşa devam etmeyi isteyenler galibiyetin kendilerinde olduğunu düşündükleri için Şamlılarla anlaşmayı istememişlerdir. Savaşın durdurulup tahkime başvurulması gerektiğini düşünen grup ise bu konuda ısrarcı olmuştur. Hz. Ali Allah'ın kitabının hakemliğini kabul etmeyip savaşmaya devam ederse onun sonunun da Hz. Osman gibi olacağını söyleyerek Hz. Ali'yi ölümle tehdit etmişlerdir. Hakemlik hususunda çıkan ihtilafın fitneye dönüşmesini istemeyen Hz. Ali, Muâviye'nin teklifini kabul ederek savaşı durdurmuştur.³³⁴ Muâviye'nin tahkime davet eden mektubuna cevap mektubu gönderen Hz. Ali, Allah'ın kitabının hakemliğini kabul ettiğini dile getirirken, onun asıl amacının farkında olduğunu da ifade eden sözlere yer vermiştir.³³⁵

Allah'ın kitabının hakemliğine başvurma konusunda anlaşılan taraflar, kendilerini temsil edecek hakemleri belirleme aşamasına gelince Muâviye b. Ebû Süfyan tarafında Amr b. Âs'ın hakemliği üzerinde ittifak sağlanmıştır. Ancak Hz. Ali tarafında bu konuda da ihtilaflar yaşanmıştır. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ın hakem olmasını istemiş ancak Hz. Ali'yi tahkime zorlayan grup ile Eş'as b. Kays (ö.40/661) tarafından Ebû Mûsâ el-Eş'arî hakem olarak önerilmiştir. Hz. Ali'nin sunduğu her ismi reddeden ve kurralardan oluşan bu grup, Ebû Mûsâ'nın hakemliğinde ısrarcı olunca Hz. Ali istemeden de olsa Ebû Mûsâ'nın hakemliğini onaylamıştır.³³⁶

Hakemler belirlenince taraflar arasında hakemlerin uyacağı kuralları içeren anlaşma metni yazılarak imzalanmış ve tayin edilen hakemler, Ramazan ayında Dûmetülcendel'de toplanıp içinde bulundukları durumu karara bağlayacakları, şayet burada toplantı gerçekleşmezse gelecek yıl Ezruh'ta kararlarını açıklayacakları yönünde anlaşmışlardır. Ayrıca yapılacak toplantıya her iki taraftan da dört yüz kişinin katılmasına

³³⁴ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 478-481; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 135; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 48-49; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 667; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 116; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 132-139.

³³⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 493-494; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 137-138.

³³⁶ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 499-503; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 149-150; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 51; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 669-670; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 199-200; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 140-142.

karar vermişlerdir. Taraflar, hakemler konusunda anlaşmaya varınca Muâviye b. Ebû Süfyan ve beraberindekiler Şam'a, Hz. Ali ve beraberindekiler Kûfe'ye dönmüştür.³³⁷ Muâviye'nin tahkim fikrini benimseyerek Hz. Ali karşısında yer alan ve onu tahkime zorlayarak Ebû Mûsâ'nın hakemliği hususunda ısrarcı davranan kurrallar, Ali-Muâviye taraftarları arasında imzalanan anlaşma doğrultusunda halifenin hakemler tarafından belirlenmesi kararına itiraz etmişlerdir. Hükmün yalnızca Allah'a ait olduğunu ifade ederek hakemlerin halife tayin edemeyeceğini dile getirmiş ve anlaşma sağlayan topluluk karşısında yeni bir tefrika oluşturmuşlardır. Sürecin başında Hz. Ali tarafında ihtilaf çıkararak Hz. Ali'yi tahkime zorlamışlarsa da Hz. Ali'nin anlaşmayı kabulü ile tekrar karşıtlık oluşturarak Hz. Ali'yi tahkimden vazgeçirmek istemişlerdir. Hz. Ali'nin anlaşmaya vardıktan sonra anlaşmayı bozmayacağını ifade etmesi üzerine isyancılar, Kûfe'ye dönüş esnasında Hz. Ali'nin ordusundan ayrılarak Harûrâ mevkiine³³⁸ çekilmişlerdir.³³⁹ Müslümanlar, Hz. Ali ve Muâviye taraftarları olarak ikiye ayrılmış durumdayken hakem olayı ile Hz. Ali'nin tarafında yaşanan ihtilaflar neticesinde bu iki tarafın karşısında yer alan yeni bir grup oluşmuştur.

Tahkim konusunda Hz. Ali ile mütabakat sağlayamayan ve Hz. Ali'den ayrılarak Harûra mevkiine giden bu grubu ikna etmek isteyen Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs'ı onlara göndermiştir. Abdullah b. Abbâs'ın uyarıları ve açıklamaları doğrultusunda bir kısmı ikna edilmiş olsa da ikna edilemeyenler de vardır. Hz. Ali'den ayrılan bu grup, Hz. Ali'nin *tahkime* rıza göstermesini, müminlerin emiri olarak değil de Ali b. Ebî Tâlib olarak Muâviye b. Ebû Süfyan ile anlaşma imzalamasını eleştirmiştir. Kurra olarak bilinen ve olayların ilk evresinde *tahkimi* isteyerek Hz. Ali'yi zor durumda bırakan bu grup, hükmün ancak Allah'a ait olduğunu dile getirerek Hz. Ali'nin Muâviye ile anlaşmasının ve problemin belirlenen hakemlerin hükmü ile çözüme kavuşturulmasının doğru olmadığını söylemiştir. Hakeme rıza gösterdikleri için kendilerinin küfre düştüğünü dile getirmiş, tövbe ederek küfürden kurtulduklarını ifade etmişlerdir. Hz. Ali'nin de aynı sebepten dolayı küfre düştüğünü ve tövbe etmesi gerektiğini vurgulayan bu isyancı grup, Hz.

³³⁷ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 504-506; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 152-153; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 54, 56-57; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 672; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 121; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 142-146.

³³⁸ Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, II, 245.

³³⁹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 512; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 72; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 678; W.Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fırlı, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2017, 15-16; Demircan, *Hâricilerin Siyâsî Faaliyetleri*, 86.

Ali'ye itaat etmeyi tövbe şartına bağlamıştır. Ayrıca Hz. Ali'nin imzaladığı anlaşmadan dönerek Muâviye ile tekrar çarpışması gerektiğini de dile getirmiştir. Bu yaşananlar karşısında Hz. Ali, anlaşmadan dönmenin mümkün olmayacağını, *tahkim* konusunda da tövbe edilecek bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Hz. Ali'nin bu tutumu üzerine onlar, Hz. Ali'nin Allah'ın indirdiği ile hükmetmediğini ifade ederek ondan *teberri* etmişlerdir.³⁴⁰

Hz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyan ile yaptığı anlaşmaya sadık kalmış, Muâviye'nin destekçisi ve temsilcisi olarak Amr b. Âs ile Hz. Ali'nin, destekçisi olmasa da temsilcisi olan, Ebû Mûsâ, anlaşma metninde belirlenen zamanda bir araya gelerek içinde bulundukları problemi çözüme kavuşturmak için toplantılara başlamışlardır. Hakemlerin fikir alışverişi bir müddet devam etmiştir. Hz. Ali'nin hilafetine karşı Ebû Mûsâ'nın yürüttüğü politikadan haberdar olan Amr b. Âs, öncelikle Hz. Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü ve Muâviye'nin ise onun velisi olduğunu Ebû Mûsâ'ya kabul ettirmiştir. Ebû Mûsâ Hz. Ali'nin hilafeti konusunda ısrarcı olmamış, Amr b. Âs ile yaptığı istişareler neticesinde Ali'nin hilafetten azledilmesi konusunda fikir birliğine ulaşsa da onun yerine kimin halife olması gerektiği konusunda ihtilaf yaşamışlardır. Amr b. Âs, Hz. Ali'yi devre dışı bıraktıktan sonra halifelğe Muâviye'yi önerince Ebû Mûsâ karşı çıkarak halifelik için Abdullah b. Ömer'i gündeme getirmiştir. Ancak Amr b. Âs, Ebû Mûsâ'nın önerdiği ismi kabul etmemiştir. Hakemler Hz. Ali'yi azlettikten sonra hilafete getirecekleri kişi konusunda ortak karar alamayınca işin şûra ile çözülmesine karar vermiştir.³⁴¹

Hakem olarak belirlenen Ebû Mûsâ, siyaset konusunda mahir olan Amr b. Âs karşısında pasif denilebilecek yapıda olması nedeniyle Hz. Ali ve taraftarlarının uyarıları ile karşılaşmıştır. Abdullah b. Abbas, Ebû Mûsâ'nın Amr b. Âs konusunda dikkatli olmasını ve üzerinde ittifak ettikleri herhangi bir kararın açıklandığı esnada önceliği Amr b. Âs'a vermesini tavsiye etmiştir.³⁴² Amr b. Âs, Ebû Mûsâ'yı sürekli ön plana çıkararak karşılaştıkları her durumda önce onun hamle yapmasını sağlamıştır. Amr b. Âs'ın

³⁴⁰ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 512-517; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 64-66, 73-74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 679-680; Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2010, 75; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 202-203; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 155-160.

³⁴¹ Minkarî, *Vak'atu Sıffîn*, 540-541; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 156-157; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 67-68, 70; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 680; Apak, *Amr b. Âs*, 189-190; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 201-202; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 149.

³⁴² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 153-154; Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 70; Apak, *Amr b. Âs*, 188.

yürüttüğü bu siyaset, hakemlerin aldığı kararı açıklayacağı esnada devreye girmiş ve alınan kararın açıklanmasında ilk söz hakkı Ebû Mûsâ'ya tanınmıştır. Ebû Mûsâ ise Hz. Ali ve Muâviye'nin hilafetten uzaklaştırıldığı ve halifenin şûra ile belirleneceği şeklinde bir açıklama yapmıştır. Akabinde söz hakkı alan Amr b. Âs, Hz. Ali'nin azlinde hem fikir olduğunu dile getirirken hilafet makamına Muâviye'yi getirdiklerini belirtmiştir. Ebû Mûsâ Amr b. Âs'ın bu açıklamasına tepki göstermiş ancak onun bu tepkisi insanlar üzerinde etkili olmamıştır.³⁴³

Müslümanlar arasında var olan bir problemin çözümü için bir araya gelen hakemler, olayları çıkmaza sürüklemiş, Hz. Ali'nin karşısında halife adayı olarak Muâviye'nin varlığını gündeme getirmiştir. Savaşta galibiyet alabilecek potansiyelde olan Hz. Ali, siyasi süreci yönetemeyince hakemlerin kararı ile hilafetten azledilerek mağlubiyete maruz kalmıştır. Hakemlerin açıkladığı kararlar birlikte yaşanan olayların hepsi Hz. Ali ve taraftarları üzerinde şok etkisi oluşturmuş, Iraklıları kendi aralarında tartışmaya sevk ederek sürecin başında alınan tahkim kararının isabetli bir karar olmadığını göstermiştir. Hilafeti ilan edilen Muâviye b. Ebû Süfyân'ın halifeliği konusunda ittifak sağlanamamıştır. Iraklılar Hz. Ali'yi halife olarak tanımaya devam etmiş, Şamlılar ise Amr b. Âs'ın açıklaması doğrultusunda Muâviye'ye biat etmeye başlamıştır. Böylece Müslümanlar arasında vuku bulan anlaşmazlığı çözmeye hamlesi İslam dünyasının ikiye ayrılmasına sebep olmuştur.³⁴⁴ Hz. Ali, süreç içerisinde yaşananlar doğrultusunda Şam bölgesinde hilafete getirilen Muâviye ve onun hakemliğini yapan Amr b. Âs'a lanet etmiştir.³⁴⁵ İbn Abbas'ın tavsiyesini hatırlayan Ebû Mûsâ ise bu yaşananlardan sonra Mekke'ye giderek hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. Muâviye onu yanına davet etmişse de Ebû Mûsâ bu daveti reddetmiştir.³⁴⁶

Müslümanlar arasında yaşanan savaşı durdurmak için başvurulmuş bir yöntem olan *tahkim*, beraberinde yeni ayrılıklar getirmiştir. Hz. Ali ve Muâviye çatışması Sıffin savaşı ile şiddetlenmiş ve bu olay ile Muâviye b. Ebû Süfyân mücadelesine meşru zemin

³⁴³ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 546; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 157; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 70-71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 683; Apak, *Amr b. Âs*, 191-193; Demircan, *Ali-Mâviye Kavgası*, 149-150.

³⁴⁴ İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2009, XXXVII, 107-108.

³⁴⁵ Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, 552; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 71; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 684;

³⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 159-160; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 71.

kazandırmıştır.³⁴⁷ Ayrıca siyasi anlamda ilk fırka olarak bilinen Hâricîliğin temelleri de yine bu hakem olayı ile atılmıştır.³⁴⁸

2.3.1. Tahkim Sürecinde Yaşananlar

Belâzürî hakem olayını Sıffin Savaşı'nın aktarıldığı bölüm içinde müstakil bir başlık kullanmadan ele almıştır. Başlangıçta olayla ilgili detay içermeyen rivayetler aktarırken bazı noktalarda konuyu detaylandıran rivayetlere yer vermiştir. Belâzürî konuya savaşın seyrini değiştiren teklifle ilgili rivayetleri aktarmakla başlamıştır. Hz. Ali ve beraberindeki Iraklılar galibiyete yakinken yenileceklerinin farkında olan Amr b. Âs, tahkim teklifi ile Muâviye b. Ebû Süfyan'a gelmiştir. Belâzürî, ilgili rivayeti aktarırken Amr b. Âs'ın asıl amacının Hz. Ali tarafında ihtilaf oluşturmak, Muâviye tarafında ise var olan ittifakı güçlendirmek olduğunu nakletmiştir. Hz. Ali tarafında ihtilaf oluşturmak amacıyla müracaat edilen tahkim teklifi beklenen ihtilafa yol açmış, Iraklılar Şamlılarla savaş konusunda tartışmaya başlamıştır. Belâzürî, Hz. Ali'nin tahkim meselesindeki tavrı hususunda detaya girmemiştir. Tahkim teklifi nedeniyle Hz. Ali taraftarlarının ihtilafa düştüğünü, Muâviye ile savaşmak konusunda isteksiz tavır segilediğini bildirmiştir. Ordusunda yaşanan bu ihtilaf ve savaşa karşı isteksizlikten dolayı Hz. Ali'nin Muâviye tarafından yapılan tahkim teklifini kabul etmek zorunda kaldığını ifadeleri aktarmıştır. Belâzürî, Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Hz. Ali'yi tahkime davet eden mektubuna ise yer vermemiştir.³⁴⁹

Belâzürî, Mâlik el-Eşter'in şiddetle çarpıştığı esnada gündeme gelen tahkim teklifine verdiği tepkiyi de aktarmıştır. Eşter Hz. Ali'nin kesin emri ile savaşmayı bırakmak zorunda kalınca bu olayın zafer kazanmaya yaklaştığı esnada yaşanmasına dikkat çekmiş, bu kararın doğru olmadığını Hz. Ali taraftarlarının kandırıldığını ifade etmiştir.³⁵⁰ Tahkime rıza gösterilince her iki taraf da kendilerini temsil edecek kişiyi belirlemiştir. Şamlılar hakem olarak Amr b. Âs'ı seçerken, Iraklılar Ebû Mûsâ'yı seçmiştir. Hakemlerin belirlenmesi ile ilgili birçok rivayet nakleden Belâzürî, rivayetlerin

³⁴⁷ Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 126; Apak, *Amr b. Âs*, 207-208.

³⁴⁸ Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2019, 91; Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, 204; Ethem Ruhi Fırlı, "Hâricîler", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1997, XVI, 169-175.

³⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 103.

³⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, III, 104-105.

bir kısmında hakemin belirlenme aşamasında oluşan ihtilaflara değinmeden direkt belirlenen hakemin ismini zikretmiştir.³⁵¹ Bir kısmında ise Hz. Ali'nin hakem seçiminde Eş'as b. Kays ve kurraların ısrarı neticesinde Ebû Mûsâ'nın hakemliğine rıza gösterdiğini nakletmiştir. Ancak Ebû Mûsâ seçiminden önce Hz. Ali ilk olarak Abdullah b. Abbas'ı hakem olarak göstermiş, Eş'as İbn Abbas ile Hz. Ali'nin aynı olduğunu bu nedenden dolayı insanların rıza göstermeyeceğini söyleyerek bu seçime itiraz etmiştir. Eş'as'ın itirazı üzerine Hz. Ali, komutanı Eşter'in hakemliğini teklif etmiştir. Eş'as, olası Eşter seçiminin problemi başa döndüreceğini ifade etmiştir. Ebû Mûsâ'nın savaşa katılmamasını öne çıkararak onun hakemliğinde ısrarcı olanlara karşı Hz. Ali, Ebû Mûsâ'nın insanları kendisinden uzaklaştırdığını hatırlatsa da Eş'as ve kurraları ikna edememiştir. Böylece Hz. Ali istemeden de olsa Ebû Mûsâ'yı hakem olarak seçmiştir.³⁵²

Hz. Ali'nin Ebû Mûsâ'yı hakem olarak seçmesi tepkilere sebep olmuştur. Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87) Ebû Mûsâ'nın bu iş için yeterli olmadığını dile getirerek onun yerine kendisini hakem seçmesini teklif edince İbn Abbas buna karşı çıkmıştır.³⁵³ Belâzürî, Hz. Ali'nin Ebû Mûsâ'yı hakem olarak belirlediği esnada İbn Abbas ile Hz. Ali arasında geçen konuşmayı aktaran bir başka rivayet nakletmiştir. Buna göre İbn Abbas, Ebû Mûsâ'nın Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs tarafından kandırılabilceğini dile getirmiş, Hz. Ali'den Eş'as ve diğerlerinin sözlerine itibar etmeyerek Ebû Mûsâ yerine kendisini hakem tayin etmesini isteyince Hz. Ali, İbn Abbas'ın bu isteğini kabul etmemiştir. Ancak süreç içerisinde yaşananlardan sonra Hz. Ali, İbn Abbas'ın haklılığını dile getirmiştir.³⁵⁴ Görüldüğü üzere bu rivayet Belâzürî'de İbn Abbas'ın hakemliği konusunda iki farklı tutuma işaret etmektedir.

Belâzürî, Hz. Ali'nin hakeme rıza gösterme sebebinin açıklandığı rivayete de yer vermiştir. Bu rivayette İbn Abbas'a Hz. Ali'nin hakeme rıza gösterme sebebi sorulmuş, İbn Abbas Iraklıların savaştan bıktığını ve yaşananlara karşı tahammülsüzlük göstererek aralarında ihtilaflar yaşadıklarını dile getirmiştir. İbn Abbas, Hz. Ali'nin hakeme rıza gösterme sebebini Iraklıların içinde bulundukları zafiyet nedeniyle hezimete uğramalarını ve bundan dolayı dağılmalarına engel olma amacına dayandırmıştır.

³⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 103, 106-107.

³⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 107-108.

³⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 105.

³⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 121.

Hakeme başvurmanın Kur'an'da tavsiye edilen bir davranış olduğunu hatırlatarak Hz. Ali'nin de Kur'an'ın hükmünü uyguladığını söylemiştir. Hz. Ali'nin taraftarlarının savaşa sabretmesi halinde galibiyet elde edileceğini de eklemiştir.³⁵⁵ Ayrıca Belâzürî, Hz. Ali'nin hakem belirlemesini kınayan kişilere Hz. Ali'nin "Allah bir kuş için bile iki hakem tayin ederken ben Müslümanların kanları hususunda iki hakem tayin etmeyeyim mi?" dediğini aktaran rivayetle birlikte Ebû Mûsâ'nın kendi aleyhine de olsa hüküm vermesini istediği rivayeti de nakletmiştir.³⁵⁶

Belâzürî'nin aktardığı rivayetler ekseninde bakıldığında Hz. Ali'nin yanında kendisini tam anlamıyla destekleyen insanların varlığından bahsetmenin mümkün olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca Iraklılar nazarında otoriteyi tam anlamıyla sağlayamadığı da söylenebilir. Nitekim tahkimin kabulü ve hakemin belirlendiği süreçte kendi fikrinden ziyade yanındakilerin fikirlerinin ön plana çıkması bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak Hz. Ali'nin kendi ordusu içinde zuhur eden ayrılıklar karşısındaki tavrı, bu ayrılıkları fitneye dönüşmeden ber taraf etmek ve Muâviye karşısında ittifakı sağlamak için verdiği tavizler olarak da değerlendirmek mümkündür.

Belâzürî, taraflar arasında barış sağlamak adına imzalanan anlaşma ile ilgili rivayetleri aktarırken anlaşma metnini içeren rivayeti de aktarmıştır. Muâviye b. Ebû Süfyân ile Hz. Ali adına düzenlenen anlaşma metninde hakemlerin karar alma süreci ile ilgili planlamalar, hakemlerin uyacağı kurallar, toplantının yapılacağı yer ve saat gibi detay bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca aktarılan rivayette her iki taraftan da onar kişinin anlaşmaya şahitlik yapacağı belirtilirken bu kişilerin isimleri de nakledilmiştir.³⁵⁷ Belâzürî, taraflar arasında imzalanan anlaşma ile ilgili detaylı bilgi vermeksizin sadece anlaşma metnini nakletmekle yetinmiştir. Anlaşma metninin yazıldığı süreçte Hz. Ali'nin isminin nasıl yazılacağı konusunda vuku bulan tartışmalara yer veren rivayetleri aktarmadığı da görülmüştür. Ancak Hz. Ali ile Hâricîler arasında geçen diyalogların nakledildiği rivayette³⁵⁸ Hâricîlerin Hz. Ali'ye yönlendirdiği sorulara cevap olarak anlaşma metnine ve bu konuya değinilmiştir.

³⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 110-111.

³⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 108.

³⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 108-109.

³⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 123.

Taraflar, anlaşma yapıp kendi bölgelerine döndükten sonra aynı yıl içerisinde Ramazan ayında toplantıyı gerçekleştirmek için yola çıkmıştır. Belâzürî, toplantıyı gerçekleştirecek grubun önce Tedmür'e giderek orada bir ay kaldığını, akabinde Dûmetülcendel'e geçerek orada da bir ay kaldıktan sonra Ezruh'a geçtiğini nakletmiştir. Bu süreç içerisinde gruplar Hz. Ali ve Muâviye b. Ebû Süfyân ile mektuplaşmayı sürdürerek iletişimi devam ettirmiştir. Belirlenen hakemler aralarında konuşmaya başlayarak mevcut problemin çözümü için istişarelerde bulunmuştur.³⁵⁹ Belâzürî, hakemlerin arasında geçen konuşmanın detaylarının da aktarıldığı rivayetlere yer vermiştir. Amr b. Âs, Hz. Osman'ın öldürülmesi konusunu dile getirerek haksızlığa uğradığını Ebû Mûsâ'ya kabul ettirmiş, akabinde onun velisi olarak kanını talep eden Muâviye b. Ebû Süfyân'ın sahip olduğu konumu ve üstünlüğü hatırlatarak onun hilafetini gündeme getirmiştir. Ebû Mûsâ, Amr b. Âs'ın Muâviye hakkında söyledikleri karşısında Hz. Ali'nin konum itibarıyla üstünlüğünü hatırlatarak onun Kureys'in en şerefli olduğunu söylemiştir. Ancak hilafet makamına Hz. Ali yi değil İbn Ömer'i düşünmüştür. Ebû Mûsâ'nın İbn Ömer'i önermesi karşısında Amr b. Âs, kendi oğlu Abdullah'ı gündeme getirerek Ebû Mûsâ'nın önerisine olumsuz cevap vermiştir. Hakemler ortak bir isimde ittifak edemeyince Amr b. Âs, Ebû Mûsâ'ya iki hakemin de azledilerek halife seçiminin şûraya devredilmesini teklif etmiştir. Ebû Mûsâ'da Amr b. Âs'ın bu teklifini onaylamıştır.³⁶⁰

Amr b. Âs Ebû Mûsâ'yı yaşı, fazileti ve Hz. Peygamber ile yaptığı arkadaşlıktan dolayı sürekli ön plana çıkarmış, konuşacağı zaman Ebû Mûsâ'ya öncelik sağlayarak onu bu duruma alıştırmıştır. Hz. Ali ve Muâviye b. Ebû Süfyân konusunda ittifak ettikleri kararı açıklayacakları zaman da ilk konuşan Ebû Mûsâ olmuştur. Hakemler aldıkları kararı açıklayacağı esnada İbn Abbas, Ebû Mûsâ'yı Amr b. Âs hakkında uyarmıştır. Amr b. Âs'ın Ebû Mûsâ'yı kandırdığını düşündüğü için aldıkları kararı önce Amr b. Âs'ın açıklamasını tavsiye etmiştir. Ancak Ebû Mûsâ, Amr b. Âs ile ittifak ettiklerini, aralarında ihtilafın söz konusu olamayacağını ifade ederek Hz. Ali ve Muâviye'yi hilafetten azlettiğini, hilafet işini ise şûraya devrettiğini söylemiştir. Amr b. Âs konuşmaya başlayınca Hz. Ali'yi azlettiğini, Muâviye'yi ise halife olarak tayin ettiğini ifade etmiştir. Amr b. Âs'ın açıklaması insanlar arasında ihtilaf oluşturmuş, İbn Abbas Ebû Mûsâ'ya bu

³⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 117.

³⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 123-124.

konuda sitem etmiştir. Ebû Mûsâ ise Amr b. Âs'a güvendiği için onu sonraya bıraktığını söyleyerek İbn Abbas'ın haklılığını dile getirmiştir. Ebû Mûsâ yaşadığı pişmanlıkla birlikte Amr b. Âs'a tepki göstermiş, ona ağır sözler söyleyerek yaptıklarından onu dolayı kınamıştır. Sonrasında Mekke'ye gitmiştir. Şamlılar Sıffin Savaşı'na çıkmadan önce Muâviye b. Ebû Süfyân'a vali olarak biat etmişken hakem olayında Amr b. Âs'ın uyguladığı siyasetin akabinde halife olarak biat etmişlerdir. Bu olaydan sonra Hz. Ali, Muâviye, Amr b. Âs ve onların yanında ön plana çıkan kişilere lanet okumaya başlamıştır. Bu durumdan haberdar olan Muâviye ise Hz. Ali ve beraberindekilere lanet okumaya başlamıştır.³⁶¹

Belâzürî, hakemlerin karar alma sürecinde gündeme getirdikleri İbn Ömer ile ilgili birçok rivayet nakletmiş, Amr b. Âs ile Abdullah b. Ömer arasında geçen diyaloglara ve Abdullah b. Ömer'in halifelik konusundaki tavrına yer vermiştir. İnsanlar Abdullah b. Ömer'in hilafetini istemiş, Ebû Mûsâ onu tavsiye etmiştir. Abdullah b. Ömer kendisine teklif edilen halifelik makamını reddederken iki kişinin ihtilaf etmesi bile onun nazarında bu işi reddetme sebebi sayılmıştır.³⁶² Abdullah b. Ömer hilafet makamını istemezken Sa'd b. Ebû Vakkâs kendisini bu makam için hak sahibi olarak görmüştür. Belâzürî, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın hilafet makamını istediğini ifade eden rivayete yer vererek onun fitnenin içinde bulunmadığı için hilafette herkesten çok hak sahibi olduğu ifadelerini nakletmiştir.³⁶³

Müslüman iki grup arasındaki hilafet problemini tahkim ile çözüme kavuşturmak amacıyla bir araya gelen hakemler, aldıkları kararı açıklarken Amr b. Âs'ın uyguladığı siyaset sebebiyle var olan probleme çözüm oluşturmamış, aksine Amr b. Âs'ın bu hamlesi problemi güçlendirerek geri döndürmüştür. Hz. Ali'nin çatışmada elde edeceği galibiyet, sürece hakemlerin dahil olması ile mağlubiyete dönmüştür. Amr b. Âs ise siyasi mahareti ile ibreyi tersine çevirmeyi başararak Muâviye'nin isteğine meşru bir zemin oluşturmuştur. Tüm bu yaşananları ele alan Belâzürî, bu süreci çok fazla detaya girmeden aktarmayı tercih etmiştir. Süreç içerisinde yaşananları naklettiği rivayetleri aktarırken kendi içinde belirli bir düzen oluşturmaksızın yalnızca ilgili rivayetleri sıralamıştır.

³⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 124-126.

³⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 118-120.

³⁶³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 118.

2.3.2. Hâricîlerin Ortaya Çıkışı

Hız. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mücadele Sıffın Savaşı ile yoğunluk kazanmış, savaşın sonunda yaşanan hakem olayı ile de zirveye ulaşmıştır. Bu süreçte Hız. Ali, Müslümanların büyük çoğunluğunun biatini alan meşru halife iken Muâviye, Hız. Ali'nin halifeliği karşısında direnen Şam valisi konumundadır. Halife-vali çatışması halifenin galibiyeti ile sonuçlanacakken siyasi anlamda mahir olan vali, yaptığı hamlelerle olayın seyrini değiştirmiştir. Görünüşte halife-vali arasındaki mücadeleyi sonlandırmak amacı ile gündeme gelen tahkim teklifi, aslında valinin mağlubiyetini galibiyete çeviren bir hamle olarak işlev görmüştür. Hız. Ali'nin taraftarları hakem olayının başlangıcından itibaren ihtilafa düşmüştür. Yaşanan bu siyasi süreç Hız. Ali ile Muâviye taraftarları dışında yeni bir grubun zuhur etmesine sebep olmuştur. İlerleyen süreçlerde Hâricî olarak adlandırılacak olan grup, Hız. Ali'nin taraftarlarından bir kısım insanın hakem olayına verdikleri tepki ile gündeme gelmiştir. Belâzürî, hakem olayı ile ilgili rivayetleri aktarırken yer yer Hâricîlerle ilgili bilgiler nakletmiştir. Hız. Ali'nin yanında savaşan insanlar arasından zuhur eden bu topluluk ile Hız. Ali arasındaki diyaloglara yer vermiş, Hâricîlerin Hız. Ali karşısındaki tutumları hakkında rivayetleri aktarmıştır.

Belâzürî tahkim süreciyle ilgili aktardığı rivayetlerde Muâviye b. Ebû Süfyân ile Amr b. Âs'ın mağlubiyeti önlemek adına uyguladığı tahkim hamlesinin Hız. Ali tarafında ihtilafa sebep olduğunu bildirmiştir. İnsanların bu hamle karşısında ikiye ayrıldığını ve çoğunluğun tahkim fikrine sıcak baktığı için Hız. Ali'nin bu teklifi kabul etmesini istediğini nakletmiştir. Hız. Ali'yi savaşa geri çağıran azınlık grup karşısında Eş'as ile birlikte Yemenlilerin tahkime rıza gösterilmesi konusunda ısrarlı davrandığı bilgisi de nakledilen rivayetler arasındadır. Sonuç olarak Hız. Ali, tefrika çıkmaması adına çoğunluğun kararı doğrultusunda tahkime rıza göstermiş,³⁶⁴ daha sonra hakem belirlemiş ve Muâviye ile barış anlaşması imzalamıştır.³⁶⁵ Hız. Ali akabinde Kûfe'ye dönmüş ancak Hız. Ali'ye muhalefet eden Hâricîler ondan ayrılarak Harura mevkiine yerleşmiştir.

³⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 112.

³⁶⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 108.

Belâzürî, Hz. Ali'den ayrılarak Harura'ya çekilen bu gruba *Haruriyye* denildiğini de rivayet etmiştir.³⁶⁶

Belâzürî, Hz. Ali'nin kendisinden ayrılan bu grubu ikna etmesi için İbn Abbas'ı Harura'ya gönderdiğini bildirmiştir. İbn Abbas Harura'ya giderek Hâricîlerle görüşmüş, Kur'an ayetlerinden deliller göstererek onları ikna etmeye çalışmıştır. İbn Abbas'ın bu ikna çabası kısmi oranda karşılık bulsa da genel anlamda Hz. Ali'nin karşısında durmaya devam etmişlerdir.³⁶⁷ Belâzürî, İbn Abbas'ın Hâricîlerle görüşmek için birden fazla kere Harura'ya gittiğini aktarmıştır. Ayrıca İbn Abbas ile birlikte Sa'sa'nın da Harura'ya giderek Hâricîlerden İbnü'l Kevva ve beraberindekileri ikna etmeyi başardığını nakletmiştir.³⁶⁸

Hz. Ali Hâricîleri ikna etmek için onlarla iletişime geçerek kendisine yöneltilen soruları cevaplandırmıştır. Belâzürî Hz. Ali ve Hâricîler arasında geçen diyalogları aktararak Ali-Hâricî iletişiminin nasıl ilerlediği ve Hâricîlerin Hz. Ali'ye hangi konularda soru sorduğu hakkında bilgi vermiştir. Hz. Ali hakeme rıza gösterme amacını açıklayarak Hâricîlerle iletişimi başlatmıştır. Çünkü bu grup Hz. Ali ile tartıştıkları esnada Hz. Ali'nin hakeme rıza gösterdiği için dalaletе düştüğünü ifade ederek onu tövbe etmeye çağırılmışlardır. Ancak Hz. Ali dalaletе düşmekten Allah'a sığındığını dile getirerek hakemlere Allah'ın kitabı ve Hz. Peygamber'in sünnetine göre karar verecekleri için rıza gösterdiğini açıklamıştır. Aksi halde hakemlerin hükmüne rıza göstermeyeceğini ve aldıkları kararı tanımayacağını ifade etmiştir.³⁶⁹ Hâricîler, Hz. Ali'nin imzalanan anlaşmada *müminlerin emiri* ifadesine yer vermeksizin Ali b. Ebî Tâlib olarak yer almasını eleştirmiştir. Hz. Ali ise bu eleştiri karşısında Hz. Peygamber'in Hudeybiye Antlaşması (6/628)'nda yaşadıklarını hatırlatarak bu duruma açıklık getirmiştir. Hz. Ali'nin açıklamaları doğrultusunda ikna olan Hâricîler, Hz. Ali ile birlikte Kûfe'ye dönmüştür. Hâricîler Hz. Ali'nin tövbe ederek anlaşmadan döndüğünü iddia etmeye başlayınca bu haber Hz. Ali'ye ulaşmıştır. Hz. Ali Hâricîlerin bu iddialarının doğru olmadığını, anlaşmadan dönmediğini açıklayınca Hâricîler sakinliklerini bozarak tekrar Hz. Ali'nin karşısında yer almışlardır. Hz. Ali, Muâviye ile anlaşma imzaladıktan sonraki

³⁶⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 114.

³⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 122.

³⁶⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 127.

³⁶⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 111, 128.

süreçte tahkimden dolayı kendinden ayrılan bu gruba yoğunlaşmıştır. Öyle ki Belâzürî, Hz. Ali'nin Kûfe'ye döndükten sonra altı boyunca *Haruriyye* ile meşgul olduğunu, onların Hz. Ali ile sürekli tartışma yaşadığını nakletmiştir.³⁷⁰

Belâzürî'nin Hz. Ali ile Hâricîler arasında geçen diyalogları aktardığı rivayetlerin yoğunlukta bulunması câlibi dikkattir. Bu rivayetler birbirine benzer formatta olan ve ortak bilgiler içeren rivayetlerdir. Aralarında bulunan nüans ise rivayetleri farklı kılan bir özellik olarak görülebilir. Ancak rivayetlerin birleştiği nokta, Hz. Ali'nin yaptığı açıklamalar vasıtasıyla Hâricîleri ikna etme çabasıyla birlikte Hâricîlerin Hz. Ali'ye gösterdiği tepkilerdir. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla Belâzürî, Hz. Ali'nin tahkimi kabul etmesi süreciyle ilgili detaylandırmalara girmemiş, onu tahkime zorlayan grubun Hâricîler olduğuna dair açık ifadeler kullanmamıştır. Ancak Hâricîlerle olan diyaloglarının aktarıldığı rivayetlerde hakeme rıza gösterme sebebini, onların savaşta gösterdikleri zafiyetle birlikte kendisine karşı olmaları durumuna dayandırarak tefrikayı önlemek amacıyla rıza gösterdiğini açıklamıştır.

Belâzürî, taraflar arasında imzalanan anlaşmanın insanlara duyurulduğu esnada Hâricîlerden olan kişilerin verdiği tepkilerle ilgili rivayetleri de aktarmıştır. Eş'as anlaşma metnini okumak için dışarı çıkmış, Beni Temîm'den olan bir grup insanın yanından geçerken içlerinden Urve b. Üdeyye ile karşılaşmıştır. Urve, hükmün ancak Allah'a ait olduğunu, Allah'ın işinde insanların hakem olamayacağını söyleyerek Eş'as'a kılıcıyla saldırmıştır. Bu rivayette Belâzürî, ilk defa hükmün ancak Allah'a ait olduğunu ifade eden ve tahkim olayından sonra ilk kılıç kullanan kişinin Urve olduğu bilgisini aktarırken, hükmün ancak Allah'a ait olduğunu söyleyen kişinin de Yezîd b. Âsım olduğunu nakletmiştir.³⁷¹ Zamanla Hâricîlerin sloganı olarak meşhur olan “la hükme illa lillah” söylemi Hz. Ali ile tartışan Hâricîlerin başvurduğu bir slogan haline gelmiştir. Hâricîlerin Hz. Ali'yi tahkimden vazgeçirme çabasını içeren rivayete de yer veren Belâzürî, Hz. Ali ile iletişime girerek onu ikna etmeye çalışan kişilerin, şayet Hz. Ali tahkimden vazgeçmezse onunla savaşacaklarına dair ifadelerini de nakletmiştir. Hz. Ali'nin kararından vazgeçmeyişi karşısında sinirlendiklerini ve Hz. Ali'yi terk ederek “la hükme illa lillah” söylemi ile Hz. Ali karşıtlıklarını ilan ettiklerini de aktarmıştır. Bu rivayete göre Hz. Ali, onların söylediği bu ifade karşısında “ Bu kendisiyle bâtl

³⁷⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 126.

³⁷¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 109-110.

kastedilen hak bir sözdür!” diyerek onların içinde bulundukları duruma tepki göstermiştir.³⁷²

Belâzürî aktardığı bir rivayette Hz. Ali’nin anlaşmayı imzalaması üzerine taraftarlarından tahkimi kabul etmeyenlerin üç gruba ayrıldığını nakletmiştir. İlk grup Hz. Ali’nin açıklamaları doğrultusunda hareket ederek Irak’a dönmüş, ikinci grup olacakları bekleme kararı almış, üçüncü grup ise Hz. Ali’nin karşısında bulunarak onunla savaşmayı göze almıştır.³⁷³ Belâzürî’nin aktardığı rivayetlerin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa Hâricîler Hz. Ali’nin karşısında yer alınca Hz. Ali, onları ikna etmek için çaba göstermiş olsa da tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Hakemlerin bir araya gelerek aldıkları kararı açıklamaları ve Amr b. Âs’ın bu süreçte gösterdiği siyasi hamle neticesinde Hz. Ali’yi azlederek Muâviye’yi halife tayin etmesi, Hâricîleri Hz. Ali’den tamamen uzaklaştırmıştır. Anlaşma imzalandıktan sonra uzun uğraşlar neticesinde Hz. Ali’nin yanına dönen Hâricîler, hakem olayı gerçekleştiği zaman Hz. Ali’den tamamen ayrılarak karşıtlıklarını ilan etmişlerdir. Bu olayla Ali-Muâviye arasındaki problem çözülmezken yeni bir tefrikanın yaşandığı aşikârdır. Böylece Hz. Ali, Muâviye ile mücadelesine ek olarak Hâricîlerle de mücadele etmeye başlamıştır. Hâricîlerin Hz. Ali’ye karşı sürdürdükleri isyanlar, Hz. Ali’yi yeni bir savaşa sürükleyecek zemini oluşturmuştur.

2.4. NEHREVAN SAVAŞI

Hakem olayında Hz. Ali’nin verdiği kararı eleştiren ve onun karşısında yer alarak Harura’ya çekilen Hâricîler, Hz. Ali’nin gösterdiği yoğun çabalar neticesinde ikna olmuş ve bir kısım Hâricî Kûfe’ye dönmüştür. Ancak Hz. Ali’nin Muâviye b. Ebû Süfyân ile yaptığı anlaşmaya riayet ederek belirlediği hakemi görüşmelere göndermesi, Hâricîlerin tekrar huruc etmesine sebep olmuştur. Hâricîler Abdullah b. Vehb er-Râsibî (ö. 38/658)’nin evinde toplanmış, Hz. Ali’nin yaptıklarını eleştirerek içinde bulundukları topluluktan uzaklaşma kararı almışlardır. Kûfe’den ayrılmayı isteyen Hâricîler Kûfe’ye alternatif olarak Medâin’i gündeme getirmişlerdir. Basra’da bulunan Hâricîlerle de irtibata geçerek yardım istemişlerdir. Bu süreçte kendilerine bir emir seçmenin doğru

³⁷² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 126, 129.

³⁷³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 114-115.

olacağını düşünmüşler ve Abdullah b. Vehb er-Râsibî'yi bu makama getirmişlerdir. Abdullah b. Vehb'in etrafında toplanan Hâricîler Nehrevan'a yönelmiştir.³⁷⁴ Hâricîlerin Hz. Ali'ye karşı hurûcundan sonra Hz. Ali'nin taraftarları onlarla savaşmak istemişse de Hz. Ali buna engel olmuştur. Hâricîlerin isyankâr tavrı karşısında onlarla savaşmayı düşünmeyen Hz. Ali, taraftarlarına onların mescitlerde ibadet edebileceklerini, fey haklarını kullanabileceklerini ve kendileri savaşmadığı müddetçe onlarla savaşılmayacağını bildirmiştir.³⁷⁵

Ebû Mûsâ *tahkim* konusundaki tartışmalardan sonra Mekke'ye gitmiş, İbn Abbas ise Hz. Ali tarafından Basra'ya gönderilmiştir. Tahkim konusunda yaşananlardan sonra Kûfe halkına hitap eden Hz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyân'a karşı yeniden savaşmayı planlanladığını dile getirerek insanları savaşa davet etmiştir. Hz. Ali, Muâviye ile savaş kararı alınca Hâricîlere hakemlerin Kur'an ve sünnete uygun karar almadıklarını, bu nedenle Şamlılarla tekrar savaşacağını ve bu savaşta Hâricîleri de yanında görmek istediğini ifade eden bir mektup göndermiştir. Ancak Hâricîler Hz. Ali'nin bu teklifine olumsuz yaklaşmış, Hz. Ali'nin yaptıklarından dolayı küfre düştüğünü söyleyerek küfrünü itiraf, tövbesini de izhar etmesi halinde ona katılabileceklerini bildirmişlerdir. Hâricîlerin bu isteği karşısında Hz. Ali, bu durumun mümkün olmadığını ifade etmiş ve Hâricîlerden gelebilecek yardımdan ümidini kesmiştir.³⁷⁶

Hz. Ali, Şamlılara karşı yapmayı planladığı yeni savaş için Hâricîlerden gelen olumsuz cevap karşısında İbn Abbas'a mektup göndererek Basra halkını kendisiyle birlikte savaşmaya davet etmiştir. İbn Abbas Hz. Ali'nin davetini Basra halkına bildirmiş, toplanan birlikler Hz. Ali ile birlikte savaşmak üzere yola çıkmıştır. Hz. Ali savaş hazırlıklarına son hız devam ederken Hâricîlerin insanların yolunu keserek sorguladığına, müsbet cevap alamayınca insanları katlettiğine dair bilgiler almıştır. Abdullah b. Habbab b. Eret (ö.38/658) ve hamile eşinin Hâricîler tarafından hunharca katledilmesi haberi ulaşınca Hz. Ali, Hâris b. Mürre (ö.42/662)'yi teyit için bölgeye göndermiştir. Hâricîler gönderilen elçiye de öldürünce Şamlılara karşı savaş hazırlığında bulunan Hz. Ali,

³⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 161-162; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 74-76; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 685-687; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Firak*, 56; Adnan Demircan, "Dört Halife/Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (632-661)", *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara 2014, 296-297.

³⁷⁵ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 685.

³⁷⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 163-164; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 77-78; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 688-689.

beraberindekiler ve Eş'as b. Kays'ın yönlendirmeleri ile hedefini Nehrevan'a çevirmiştir.³⁷⁷

Hız. Ali, Abdullah b. Habbab'ın katillerini teslim alarak onları cezalandırmak istemiştir. Nehrevan'a varınca Hâricîlerden katillerin teslim edilmesini istemiş, Hâricîler onu topluca öldürdüklerini söyleyerek Hız. Ali'nin isteğini reddetmişlerdir. Hâricîler katilleri vermeme konusunda direnince taraflar arasında çatışmayı önlemek ve Hâricîleri ikna etmek isteyen Kays b. Sa'd (ö. 60/680) ile Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) insanlara konuşma yapmıştır. Bu iki şahsın konuşmasından sonra Hız. Ali, Hâricîlere yaşananlar hususunda açıklık getirmek istemiş ve onlarla iletişimi sürdürmüştür. Hâricîler Hız. Ali'ye isyan etme sebeplerini sıralayınca Hız. Ali bu sebepleri gerekçeleriyle açıklayarak Hâricîleri Şamlılarla karşı savaşmaya davet etmiştir. Hız. Ali'nin bu doğrultuda ilerleyen ikna çabaları Hâricîler üzerinde etkili olmuş, bir kısım Hâricî Ali'nin karşısında savaşma nedenlerini sorgulamaya başlamıştır. Hız. Ali'nin bu çabalarına rağmen bir kısım Hâricî ile birlikte liderleri Abdullah b. Vehb ikna olmamış, Hız. Ali'nin yaptıklarından dolayı tövbe şartını hatırlatarak Hız. Ali ile savaşmak için birbirlerini galeyana getirmeye başlamıştır. Hâricîler arasında başlayan savaş sürecinde Hız. Ali, savaşmak istemeyen insanlarla savaşmayacağını ilan etmiş ve Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin sancağı altında toplanan, Kûfe'ye ve Medâin'e giden kişilerle savaşılmayacağını bildirmiştir.³⁷⁸

Hız. Ali ile Hâricîler arasında meydana gelen Nehrevan Savaşı (38/658) Hız. Ali'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır. Hâricîlerin emir olarak biat ettiği Abdullah b. Vehb er-Rasbî ile birlikte Hâricîlerin tamamına yakını savaşta öldürülmüş, hayatta kalanlar da kaçmışlardır.³⁷⁹ Hız. Ali, savaş sonrasında yanında bulunanlardan Hâricîler içinde savaşan ve *Züssüdeyye* olarak bilinen kişiyi aramalarını istemiştir. Çünkü Hız. Peygamber'den bir rivayet naklederek bu kişinin Hız. Ali ile ona isyan eden taraf arasında vuku bulacak savaşta öldürüleceğini belirtmiştir. Kaynakların bir kısmı³⁸⁰ bu savaş

³⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 167-168; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 78-83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 689-692; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 56-57; Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 80-81; Demircan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri*, 89-93; Bozkurt "Dört Halife/Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (632-661)", 297.

³⁷⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 168-169; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 83-86; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 692-695; Bozkurt "Dört Halife/Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (632-661)", 297-298.

³⁷⁹ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 87,92; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 695; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 58.

³⁸⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 696-697.

esnasında Hz. Ali'nin naklettiği rivayeti detaylı bir şekilde naklederken, bir kısmı³⁸¹ kısaca aktarmıştır.

Galibiyet ile sonuçlanan savaşın akabinde Hz. Ali minbere çıkarak Allah'a hamd, peygamberine salat okuduktan sonra taraftarlarına hitap etmiş, kazanılan bu savaş sonrasında insanları asıl düşmanları Muâviye b. Ebû Süfyân'a karşı savaşmaya davet etmiştir. Nehrevan'da Hâricîlerle yaptıkları şiddetli savaş sonrasında bu insanlar, Hz. Ali'nin Şamlılarla savaş teklifine olumlu bakmamıştır. Eş'as b. Kays'ın yönlendirmeleri ile dinlenmek ve ailelerini görmek için Kûfe'ye dönmek istediklerini dile getirmişlerdir. Böylece Hz. Ali'nin Şamlılarla savaş teklifi karşısında zafiyet göstererek onu yalnız bırakmışlardır. Hz. Ali ise mecburen Kûfe'ye dönmüştür. Ancak Kûfe'ye dönünce minbere çıkarak insanların içinde bulunduğu zafiyeti, itaatsizliği ve tembelliği dile getirerek onlara sitem etmiştir. Konuşmasında Allah'ın ayetleri ile açıklamalar yapmış insanların içinde bulunduğu bu halin doğru olmadığını hatırlatarak uyarıda bulunmuştur.³⁸²

Nehrevan'da Hâricîlerle yapılan şiddetli çatışma sonucunda Hz. Ali galibiyet almış olsa da güç kaybı yaşadığı için Şamlılarla savaşacak orduyu hazırlayamamıştır. Hâricîler ise bu savaş sonrasında Hz. Ali'yi öldürülmesi gereken bir düşman olarak görmeye başlamışlardır.³⁸³ Hariciler, Hz. Ali, Muâviye ve Amr'ın üçünün de öldürülmesi için planlar yapsalar da yalnızca Hz. Ali'nin öldürülmesi ile ilgili plan başarılı olmuştur.

2.4.1. Hz. Ali ve Hâricîler Arasında Yaşananlar

Belâzürî, Hakem olayı ve sonrasında yaşananlar konusunda aktardığı Hz. Ali'nin Hâricîlerle olan diyaloglarını da nakletmiştir. Nehrevan Savaşı'nın ele alındığı kısımda Hz. Ali'nin Hâricîlerle olan iletişimi, onları ikna çabalarını içeren rivayetleri aktarmaya devam ederken bazen detaylı bilgilere de yer vermiştir. Hz. Ali'nin Hâricîlerle olan diyaloglarının aktarıldığı rivayetlere dikkat edilirse savaş taraftarı olmadığına ve savaşı önlemek için çaba gösterdiği söylenebilir. Nitekim savaş öncesiyle ilgili nakledilen

³⁸¹ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 88; Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 58-59.

³⁸² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 170-173; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 89-91; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 697-699; Bozkurt "Dört Halife/Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (632-661)", 298-299.

³⁸³ Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 82-83.

rivayetler Hz. Ali'nin Hâricîleri ikna çabalarını gösterirken savaş anıyla ilgili aktarılan rivayetler ise Hz. Ali'nin bu ikna çabalarına devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca rivayetlerde Hâricîlerin Ali ile iletişimi, onun mektuplarına verdikleri cevaplar ve itaat etme şartları ile ilgili aktarılan bilgiler Hâricîlerin fikri yapıları hakkında ipuçları da barındırmaktadır.

Belâzürî, Nehrevan Savaşı'nın ele alındığı bölümün başlangıcında Hâricîlerin Harûrâ'ya çekildikleri süreçle ilgili rivayete yer vermiştir. Buna göre Hz. Ali Harûrâ'ya çekilen Hâricîleri ikna ederek onların tamamıyla Kûfe'ye dönmüştür. Hâricîler bir müddet sonra tekrar huruc etseler de Hz. Ali onlara karşı oldukça müsamahakâr davranmış, onları mescitlerden ve ganimetlerden alıkoymayacağını dile getirmiştir. Ayrıca kan dökmeyip haram işlemedikleri müddetçe onlarla savaşılmayacağını bildirmiştir.³⁸⁴

Belâzürî, Hâricîlerin Hz. Ali'den ayrılarak Nehrevan'a gidişi ve bu süreçte belirledikleri başkana biatlerinin aktarıldığı rivayetlere de yer vermiştir. Bu rivayetler çok fazla detay bilgi içermeyen ama süreçle ilgili yeterli denebilecek derecede bilginin aktarıldığı rivayetlerdir. Bu rivayetlere göre Hâricîler Hz. Ali'nin yanına dönmüş olsalar da tahkimi onaylamış değillerdir. Hz. Ali'nin hakem olarak belirlediği Ebû Mûsâ, *tahkim* görüşmeleri için yola çıkınca Hâricîler bu durum karşısında Abdullah b. Vehb'in evinde bir araya toplanmışlardır. Sıffin savaşında şehit olanları gündeme getirmiş, hakem olayı ile ilgili detayları konuştuktan sonra Ali'nin içinde bulunduğu durumu tartışmışlar, Hz. Ali'den ayrılma kararı alınca alternatif bölgeleri değerlendirmeye başlamışlardır. Medâin'e gidebileceklerini gündeme getirseler de Medâin valisinin bunu kabul etmeyeceğini bildikleri için Nehrevan'a gitmeyi uygun görmüşlerdir. Kendilerine başkanlık yapması için önde gelen bazı isimlere gitmişler ancak bu isimlerden başkanlığı kabul eden olmamıştır. Akabinde Abdullah b. Vehb'e başkanlık teklif edilince kabul etmiş ve Hâricîlerden biat almıştır. Abdullah b. Vehb'in başkanlığında Nehrevan'a yönelen Hâricîler, sloganları olan “la hükme illa lillah” diyerek ilerlemiştir. Hz. Ali ise bu sloganla Hâricîlerin batılı murad ettiğini ifade etmiş, şayet kendileriyle konuşmak isterlerse bu konuda delillerle konuşarak onları ikna edebileceğini, konuşmazlarsa onları görmezden gelebileceğini dile getirmiştir. Belâzürî, Hâricîlerin geri döndükten sonra

³⁸⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 133.

tekrar huruc ettiği süreci ele aldığı kısımda başkanlığa getirerek biat ettikleri Abdullah b. Vehb konusunda detay olabilecek bilgi aktarmıştır. Öyle ki Abdullah b. Vehb'in *Zü's-Sefînât* olarak anılan bir insan olduğunu nakletmiştir. Abdullah b. Vehb, çokça secde eden bir insan olması hasebiyle yüzü ve ellerinde bulunan secde izleri ile nasırlaşan uzuvlarından dolayı bu isimle meşhur olmuştur.³⁸⁵

Belâzürî'nin aktardığı rivayetler ekseninde Hâricîlerin ibadete düşkün olduğunu ve yaşanan her olaya Kur'an ayetlerinden delillerle yaklaştığını söylemek mümkündür. Ayrıca Kur'an ayetlerini yüzeysel ve bağlamından kopararak ele aldıkları için kendi fikirlerini Kur'an diliyle ifade ederek meşru bir zemine dayandırma çabası içinde hareket ettikleri de söylenebilir. Bu durumun farkında olan Hz. Ali ise Hâricîlerin takvasını ve ibadete düşkünlüğünü göz önünde bulundurmuş, Kur'an'dan delillerle konuşarak onları ikna etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin onlarla savaştan ziyade fikri tartışmaları tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Belâzürî, *Tahkim* görüşmelerinin sonuçsuz kalmasından sonra Ebû Mûsâ'nın Mekke'ye kaçtığını, İbn Abbas'ın Hz. Ali tarafından Basra'ya gönderildiğini, Hâricîlerin Nehrevan'a gittiğini ve Hz. Ali'nin ise minbere çıkarak Kûfe halkına hitap ettiği bilgisini içeren rivayeti de aktarmıştır. Hz. Ali bu konuşmasında Tahkimde yaşananları detaylı bir şekilde aktarmış, hakemlerin Kur'an'a göre hüküm veremediğini dile getirerek Kûfe halkını Şamlılarla savaşa davet etmiştir.³⁸⁶ Başka bir rivayette de Belâzürî, Hz. Ali'nin Hâricîlere fesat çıkarmamaları şartı ile istedikleri yere gidebileceklerini söylemesi üzerine Hâricîlerin Nehrevan'a gittiğini aktarmıştır. Akabinde Hz. Ali'nin Şamlılarla savaşmak için hazırlık yaptığı ve Nehrevan'a giden Hâricîlere de mektup yazdığını nakletmiştir. Mektubun detaylarına da yer veren Belâzürî, bu mektupta Hz. Ali'nin Şamlılarla yapacağı savaşa Hâricîleri davet ettiğini bildirmiştir. Hz. Ali'nin mektubuna olumsuz cevap veren Hâricîler, Hz. Ali'yi küfre düşmekle itham etmişler, tövbe şartını ileri sürerek tövbe etmediği takdirde küfür üzere olan birisine itaat edemeyeceklerini söylemişlerdir. Hâricîlerin yardımından ümit kesen Hz. Ali, Şamlılarla savaşmak üzere hazırlıklarını devam ettirmiştir.³⁸⁷ Hâricîlerin Hz. Ali ve Tahkime rıza gösterenleri küfür ile itham etmesi Hâricîlerin zihniyeti hakkında ipucu vermektedir. Nitekim Kur'an

³⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 133-135, 137.

³⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 140.

³⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 141.

ayetlerinin bağlamından kopararak ele almaları ve kendi fikirleri doğrultusunda hak batıl ayırımına başvurmaları tekfirci bir dilin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş ve bu tutum ise savaş zemini oluşturarak tarafları Nehrevan'da karşı karşıya getirmiştir diyebiliriz.

Belâzürî, bu bölümde Abdullah b. Habbab b. Eret ile ilgili birçok rivayet nakletmiştir. Ancak rivayetler birbirinden farklı içerik ve detaylara sahiptir. Abdullah b. Habbab ile ilgili aktarılan rivayetlerin ilkinde İbn Habbab ve eşinin katli ile ilgili detaylı bilgi aktarılmazken yalnızca öldürüldükleri nakledilmiştir. Kısa ve öz bilgi içeren bu rivayette görebildiğimiz kadarıyla İbn Habbab ve eşinin boğazlanarak öldürüldüğü aktarılırken eşinden, çocuğunun annesi olarak bahsedilmiş ve kadının hamileliği ile ilgili herhangi bir bilgi nakledilmemiştir.³⁸⁸ Belâzürî'nin İbn Habbab ile ilgili aktardığı rivayetlerden bir diğerinde İbn Habbab'ı yakalayan Hâricîlerin ufacak şeylerden dolayı kendi aralarında helal-haram tartışması yaşadıklarına dair bilgiler aktarılmıştır. Bu rivayette dikkat çeken husus, Hâricîlerin kendi aralarında düştükleri çelişkiler ön plana çıkarılırken İbn Habbab'ın hamile eşinden hiç bahsedilmemiş olmasıdır.³⁸⁹

Belâzürî'nin İbn Habbab ile ilgili aktardığı diğer bir rivayet ise bahsi geçen iki rivayete nazaran oldukça detaylı bilgi içermektedir. Bu rivayette Mis'ar b. Fedekî ve beraberinde bulunan Hâricîlerin rastladığı insanları öldürdükleri nakledilmiş, İbn Habbab ve hamile eşi ile karşılaşınca onların kim olduklarına dair bilgi edinince İbn Habbab'tan hadis nakletmesini istedikleri, İbn Habbab'a Hz. Ali hakkında ne düşündüğüne dair sorular sordukları, İbn Habbab'ın verdiği cevaplardan tatmin olmadıkları, onları öldürmeye karar verdikleri aktarılmıştır. Ayrıca Hâricîlerin kendi aralarında helal-haram tartışması yaşadığı esnada İbn Habbab'a soru yönelttikten sonra onu ve hamile eşini hunharca öldürüldüğü ve İbn Habbab'ın eşinin yanında bulunan üç kadının da öldürüldüğü nakledilmiştir.³⁹⁰

İbn Habbab ve ailesinin ölümüyle ilgili detayların çokça zikredildiği bu rivayette öncelikle bu katli gerçekleştiren kişilerin isminden bahsedilmesi, akabinde İbn Habbab ve Hâricîler arasında geçen diyalogta hadis nakli yapılması ve buna rağmen canice öldürüldüklerine dair bilgilerin aktarılması oldukça dikkat çekicidir. Bu rivayeti

³⁸⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 137.

³⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 141.

³⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 142.

diğerlerinden farklı kılan diğer bir husus ise İbn Habbab'ın hamile eşinin yanında bulunan üç kadından bahsedilmesi ve onların öldürüldüğünün nakledilmesidir. Ayrıca bu rivayet, Hâricî zihniyeti konusunda da kısmi bilgiler de içermektedir. İbn Habbab'a Hz. Ali hakkındaki düşüncelerinin sorulunca verdiği cevap doğrultusunda sinirlenmeleri, İbn Habbab'tan hadis nakli istenince naklettiği hadisin fitne dönemiyle ilgili olması, Hâricîlerin fikri yapısına ters düşünce İbn Habbab'ı öldürmüşlerdir. Bu ise Hâricîlerin sert ve şiddete meyilli bir yapıda olduklarını göstermektedir. Bu keskin yapıları kendi içlerinde de bölünmeleri beraberinde getirmiştir. Öyleki ortaya çıkan en küçük bir tartışmada bile ayrılığa düşmüşlerdir.

Belâzürî'nin İbn Habbab ile ilgili aktardığı son rivayette ise Hâricîlerin girdiği bir köyde İbn Habbab ile karşılaştığı, İbn Habbab'ı tanıdıkları için ondan hadis nakletmesini istedikleri, İbn Habbab hadis naklettikten sonra onu ve hamile eşini öldürdükleri nakledilmiştir.³⁹¹ Görebildiğimiz kadarıyla bu rivayeti diğerlerinden farklı kılan husus, Hâricîlerin bir köye girmesi ve orada İbn Habbab ile karşılaşmasıdır. Ayrıca bu rivayette İbn Habbab'ın Hâricîlerden korkmuş bir şekilde onlarla konuştuğunun aktarılması Hâricîlerin insanlara karşı sergilediği tutumun bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Abdullah b. Habbab ve hamile eşinin Hâricîler tarafından katledildiğine dair aktarılan rivayetlerin tamamı birbirinden farklı teferrüatlar içerse de buluştukları ortak nokta, yaşanan bu olaydan sonra Hz. Ali ve Hâricîler arasında vuku bulacak savaşın fitilini ateşlemiş olmasıdır. Yaşananlardan haberdar olan Ali, olayın teyidi için bölgeye elçi göndermiştir. Hâricîler bu elçiyi de öldürünce Şamlılara karşı çıkacağı seferi ertelemiş, Hâricî probleminin çözülmesini daha önemli gördüğü için Nehrevan'a doğru yola çıkmıştır. Belâzürî, İbn Habbab ve ailesinin katli ile ilgili aktardığı rivayetlerin her birinden sonra bu olayın Hz. Ali ve taraftarlarını harekete geçirdiğini nakletmiştir. Rivayetlerde Hz. Ali'nin Hâricîlere gönderdiği elçiden bahsedilirken, İbn Habbab konusunda detaylı bilginin aktarıldığı rivayette elçi konusunda da detay olabilecek bilgiler verilmiştir. Belâzürî, Hz. Ali'nin Hâricîlere gönderdiği elçinin Hâris b. Mürre olduğunu naklederken bu isim konusunda rivayetlerde bulunan yanlışlığı dile getirmiş ve bu elçinin Hâris b. Mürre değil, İbnü'l Hâris olduğunu ifade ederek yanlışlığı düzeltmiştir.³⁹² İbn Habbab ve ailesinden sonra Hz. Ali'nin gönderdiği elçisinde

³⁹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 143-144.

³⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 142.

öldürülmesi, Hâricîlerin şiddete meyilli yapılarını gösterirken Hz. Ali'ye karşı besledikleri nefretin de göstergesi olarak kabul edilebilir. Öyleki Hz. Ali'nin bölgeye gönderdiği elçiye bile tahammül edemeyip onu öldürmeleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

Hâricîlerin İbn Habbab ailesini ve kendilerine gönderilen elçiye katletmesi üzerine Hz. Ali katilleri cezalandırmak için Nehrevan'a doğru yola çıkmıştır. Nehrevan'a varınca Hâricîlerden katilleri istemiş ancak Hâricîler katilleri teslim etmemiştir. Aksine katillerin suçunu topluca üstlenerek Hz. Ali karşısında direnmeyi tercih etmişlerdir.³⁹³ Belâzürî, Hz. Ali'nin Hâricîlerin lideri Abdullah b. Vehb'e gönderdiği mektuba da yer vermiş, Hâricîleri hakka çağırdığına dair ifadeleri aktarmıştır. Bununla birlikte Abdullah b. Vehb'in detaylı cevap mektubunu da naklederek Hz. Ali'nin Hâricîlerin nazarındaki konumunu da göstermiştir.³⁹⁴ Abdullah b. Vehb'in Hz. Ali'ye gönderdiği cevap mektubu, Hâricîlerin Hz. Ali'den önceki halifelerin meşruiyetini de gündeme getirerek bu konudaki fikirlerini izhar etmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetini meşru saymış, Hz. Osman döneminde yaşananları hatırlatmış ve Hz. Ali'nin hilafet sürecini de zikrederek Hz. Ali'nin dünyaya meylettiğini ifade etmiştir. Hz. Ali'ye tövbe şartını sunan Abdullah b. Vehb, kendilerini tövbe ettikleri için hak üzere görüyorken –tövbe etmediği için– Ali'nin dalâlette olduğunu söylemiştir. Bu ise Hâricîlerin ötekileştirmeye giderek kendi varlıklarını inşa çabası olarak değerlendirilebilir.

Hâricîlerin savaşa istekli tavrı karşısında Hz. Ali sürekli vaaz ve nasihatlerle insanları itaate çağırmış, içinde bulundukları durumdan vazgeçmelerini tavsiye etmiştir. Belâzürî, Hz. Ali'nin çabalarıyla Hâricîlerin bir kısmını ikna ettiğine dair bilgiler aktarırken, bu kişilerin çoğunlukta olduğunu nakletmiş, savaşmayı tercih eden kişiler saldırmadığı müddetçe Hz. Ali'nin onlara saldırmadığı bilgisini de paylaşmıştır. Hz. Ali ile savaşmak isteyen Hâricî grup ise cennet için savaştıklarını söyleyerek birbirlerini galeyana getirmiştir. Ayrıca Belâzürî, Hz. Ali ile savaşmak istemeyen Hâricîlerin Ebû Eyyüb el-Ensâri'nin taşıdığı sancağa sığındığını da nakletmiştir.³⁹⁵ Hâricîlerin saldırması ile başlayan savaş, Ali'nin galibiyeti ile sonuçlanmıştır.³⁹⁶ Hâricîlerin cennet vaadiyle

³⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 136, 141.

³⁹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 144-145.

³⁹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 145-146.

³⁹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 147.

birbirlerini galeyena getirmesi yine Hâricî zihniyeti konusunda ipucu olabilecek bir hadisedir. Nitekim Hâricîler, Hz. Ali ve beraberindekilerin Tahkime rıza gösterdikleri için küfre düştüğüne inanmaktadır. Hâricîlerin bu tekfirci söylemi kendilerini Müslüman, Hz. Ali ve beraberindekileri kâfir olarak adlandırmalarına sebep olmuştur. Bu durumda Hâricîler küfre düşen toplulukla savaştıklarını düşündükleri için cennet vaadi ile kendilerini cesaretlendirmişlerdir.

Belâzürî, *Züssüdeyye*³⁹⁷ ile ilgili rivayetleri aktararak Hz. Ali'nin bu şahıs hakkında söylediği sözlere dikkat çekmiştir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in ileride hak sözler söyleyen ancak bu sözlerin kendilerine fayda vermediği, aksine hak yoldan çıkıp uzaklaşan kişiler hakkında verdiği haberi nakletmiştir. Hak yoldan çıkan kişilerin alametini de içlerinde bulunan kişilerden birinin elinin çolak olduğu, pazısında meme ucuna benzeyen bir bezenin bulunduğu ve üzerinde kedi bıyığına benzer kılların olduğu bilgisini aktarmıştır. Hz. Ali ise savaşın bitiminden sonra bu rivayete dayanarak *Züssüdeyye* denilen şahsın bulunmasını emretmiştir. İnsanlar rivayette aktarılan özellikteki şahsı aramış ve ölü halde bulmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Ali Allah'a şükür secdesi yaparak sevincini göstermiştir.³⁹⁸ Belâzürî'nin aktardığı bu rivayetler ile Hz. Ali, Hâricîlerle yaptığı savaşta haklılığını ispat ederek savaşı meşru zeminle ele almıştır diyebiliriz. Hâricîler, tekfirci tutumlarını Kur'an ayetlerine nisbetle meşruluk sağlama çabası içindeyken Hz. Ali, onların bu tutumuna karşı Hz. Peygamber'den varid olan rivayetleri aktararak beraberindeki insanların hak üzere olduğu inancını meşru bir zemine dayandırmıştır.

Belâzürî, Nehrevan'dan sonra Şam'a yönelmeyi planladığı ve taraftarlarını Şamlılarla savaşmaya davet ettiği ile ilgili rivayetleri de aktarmıştır. Bu rivayetler incelendiğinde Hz. Ali'nin Şamlılarla savaşmak üzere yaptığı çağrıya insanların karşılık vermediğini, bu konuda Hz. Ali'yi yalnız bıraktıklarını söylemek mümkündür. Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin Şam'a yönelme isteği karşısında Nehrevan'da güç kaybettiklerini, Kûfe'ye dönerek dinlenmek istediklerini ve sonrasında hazırlanıp savaşabileceklerini dile getirmiş ve beraberinde bulunan insanları da bu konuda etkilemiştir. İnsanların Şamlılarla savaşma konusundaki bu isteksizliği Hz. Ali'yi Kûfe'ye dönmeye mecbur etmiştir. Hz.

³⁹⁷ Züssüdeyye: Memeli anlamına gelmektedir. Buhârî, Menâkıb: 25. Belâzürî, Nehrevan Savaşında Hâricîler safında bulunan ve pazısında memeye benzer tarzda bir beze olan kişi için kullanılmıştır.

³⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 149-150.

Ali, insanların bu davranışı karşısında onlara hitap ederek sitem de bulunmuştur.³⁹⁹ Belâzürî, Muâviye'nin Eş'as b. Kays ve onun gibi insanlara vaadlerde bulunduğunu ve bu insanların da Muâviye'ye meylettiğini nakledilmiştir.⁴⁰⁰

Bu rivayetler bağlamında Hz. Ali'nin beraberinde bulunan insanların Muâviye'ye karşı savaşıma isteksizliğinden dolayı Hz. Ali'ye itaatsizliği oldukça dikkat çekmektedir. Bu isteksizlik, Nehrevan'da Hâricîlerle yapılan savaş sonrasında oluşan yorgunluktan kaynaklanabileceği gibi Muâviye'nin insanlardan bazılarına vaadlerde bulunarak Hz. Ali'nin taraftarlarını ikileme sürüklemesinden dolayı da olabilir. Her iki durumda da Hz. Ali'ye karşı itaatsiz bir tavır sergilenmesi talihsiz bir durumdur. Hal böyleyken Muâviye'nin her çağrısına icabet eden Şam halkının varlığı ise onun açısından oldukça önemli bir avantajdır.

2.5. HZ.ALİ'NİN HİLÂFETİ DÖNEMİNDE MISIR

Hız. Ömer döneminde stratejik konumu ve sağladığı iktisâdî imkânlar ile dikkatleri üzerine çeken Mısır, vali olarak tayin edilen Amr b. Âs'ın çabaları ile fethedilmiştir. Hız. Ömer'in vefatıyla hilafete gelen Hız. Osman, Mısır valisi Amr b. Âs'ın yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebû Serh'i göreve atamıştır.⁴⁰¹ Hız. Osman'ın öldürölmesi ile hilafete getirilen Hız. Ali, Mısır valiliğine Kays b. Sa'd'ı tayin etmiştir. Kays, siyaset konusunda mahir olduğu için halife Hız. Ali'ye biat etmeyen Şam valisi Muâviye b. Ebû Süfyân için tehlike oluşturmaktadır. Durumun farkında olan vali Muâviye, Kays ile irtibat kurarak onu taraf değiştirmeye davet etmişse de başarılı olamamıştır. Muâviye Hız. Ali üzerinde uyguladığı farklı hamlelerle Kays'ı Mısır valiliğinden azlettirmeyi başarmıştır. Hız. Ali Kays'ı görevden alarak yerine Kays'a nazaran tecrübesiz olan Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır valiliğine görevlendirmiştir.⁴⁰² Mısır eski valisi Amr b. Âs ise Ali-Muâviye mücadelesinde Muâviye'nin yanında yer alarak Mısır valiliğini tekrar elde edebilme çabası içine girmiş, hakem olayında yaşananlardan sonra Hız. Ali, Hâricîlerle uğraştığı esnada Mısır'ı ele geçirmeyi planlamıştır. Bu süreçte Hız. Ali, Eşter'i Mısır'a vali olarak

³⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 153-155.

⁴⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 156.

⁴⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 383-386; Apak, *Amr b. Âs*, 93-127; Cengiz Tomar, "Mısır", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 2004, XXIX, 559-563.

⁴⁰² Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, IV, 546-555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 623-626; Apak, *Amr b. Âs*, 209.

göndermiş ancak Eşter uğradığı suikast sonucunda vali olamazken, İbn Ebû Bekir tekrar valiliğe getirilmiştir. Böylece Mısır'a yönelen Amr b. Âs, Muhammed b. Ebû Bekir ile çatışmaya girerek ona galip gelmiş ve Muâviye b. Ebû Süfyân'ın valisi olarak Mısır yönetimini ele geçirmiştir. Muhammed b. Ebû Bekir ise öldürülmüştür.⁴⁰³

Belâzürî, eserinde yer yer Mısır hakkında bilgi aktarımı yapmış, Hz. Ali'nin hilafeti sürecinde yaşananların ele alındığı kısımda Mısır'ın durumu ile ilgili müstakil bir başlıklandırma yaparak bu süreçte Mısır valileri hakkında detaylı bilgiler nakletmiştir. Hz. Osman'ın hilafet sürecinden başlayarak Mısır'a valilik yapan ve bu sürece etki eden Muhammed b. Ebû Huzeyfe, Muhammed b. Ebû Bekir, Abdullah b. Sa'd, Kays b. Sa'd, Malik b. Eşter ve Amr b. Âs hakkında rivayetlere yer vermiştir.

Belâzürî, Hz. Ali'nin hilafeti sürecinde Mısır'ın durumunu ele alacağı bölüme Muhammed b. Ebû Huzeyfe ile ilgili rivayetleri aktarmakla başlamıştır. İbn Ebû Huzeyfe'nin Hz. Osman'ın himayesinde büyüdüğüne, zühd ve takva sahibi olduğuna değinmiştir. Hz. Osman'ın hilafeti sürecinde Mısır'a gitmek için izin isteyen İbn Ebû Huzeyfe, Hz. Osman'ın onayı ile Mısır'a gitmiştir. İbadete düşkünlüğü insanların dikkati çekmiş, insanlar İbn Ebû Huzeyfe'ye hürmet göstermeye başlamıştır. İbn Ebû Huzeyfe ise Mısır valisi Abdullah b. Sa'd'ın valiliğini beğenmemiş, Hz. Osman'a bu konuda eleştiriler yöneltmiştir. Bu süreçte Mısır'da bulununan Muhammed b. Ebû Bekir de Mısır valisi hakkında İbn Ebû Huzeyfe ile benzer kanaatlere sahiptir. Bu iki önemli ismin kendisi hakkındaki görüşlerinden haberdar olan vali, halife Osman'a bu konuda mektup yazarak ilgili şahısların bölgede fesat çıkarttığını bildirmiştir. Hz. Osman İbn Ebû Huzeyfe'nin yetişmesinde emeği olduğu için, İbn Ebû Bekir'i de babası ve ablasından dolayı bağışlayarak bu iki şahsın durumunu göz ardı etmiştir. Ayrıca İbn Ebû Huzeyfe'ye hediyeler göndermiştir. Ancak İbn Ebû Huzeyfe Hz. Osman'ın kendisine gönderdiği hediyeleri rüşvet olarak adlandırıp Hz. Osman'ın aleyhine kullanmıştır. Halkı Hz. Osman aleyhine kışkırtmaya çalışan İbn Ebû Huzeyfe, bu konuda başarılı olunca Mısır halkı gruplar halinde Medine'ye gitmeye başlamıştır. Muhammed b. Ebû Bekir de Mısır halkı ile Medine'ye gidenler arasındadır. Hz. Osman'ın kuşatıldığı haberi İbn Ebû Huzeyfe'ye

⁴⁰³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 93-105; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 127-130; Apak, *Amr b. Âs*, 210-213.

ulaşınca Mısır valisine saldırarak onu Mısır'dan kovmuştur. Böylece Mısır yönetimi İbn Ebû Huzeyfe'ye geçmiştir.⁴⁰⁴

Halife Osman'ın kuşatılması ile Mısır yönetimine geçen İbn Ebû Huzeyfe, Hz. Ali'ye biat edilene kadar bu makamda kalmıştır. Halife Hz. Ali, Mısır'a vali olarak Kays b. Sa'd'ı atamıştır. Kays, ailesi ile birlikte Mısır'a gelmiş ve beraberinde getirdiği Hz. Ali'nin mektubunu Mısır halkına okuyarak Hz. Ali adına biat almıştır. Kays, Yezîd b. Hâris dışında Mısır halkı tarafından benimsenen bir vali olmayı başarmıştır.⁴⁰⁵ Mısır valisi Kays, bir müddet valilik yaptıktan sonra Muâviye Hz. Osman'ın kanını talep etmek amacıyla ona mektup göndermiştir. Belâzürî, Kays'ın valilik süreci ile ilgili rivayetleri aktarırken, Şam valisi Muâviye ile mektuplaşmalarına da yer vermiştir. Kays, Muâviye'nin davetine müsbet cevap vermeyince iki vali arasında gerginlik yaşanmıştır. Muâviye, Kays'ı Hz. Ali karşısında hareket etmeye ikna edemeyince Kays ile anlaşığına dair haberler yayarak Hz. Ali'nin onu valilikten azletmesi için ortam oluşturmaya çalışmıştır. Muâviye'nin bu hamlesi başarılı olunca Hz. Ali, İbn Ca'fer'in de etkisi ile Kays'ı azlederek yerine Muhammed b. Ebû Bekir'i Mısır valiliğine atamıştır. Kays bu duruma sinirlenerek Mısır'ı terk etmiştir. Ancak Sıffin Savaşı sürecinde Hz. Ali'nin yanında yer alarak Muâviye'ye karşı savaşmıştır.⁴⁰⁶

Belâzürî, söz konusu eserin farklı bölümlerinde Mısır valiliğine atanan Kays hakkındaki rivayetlere yer vermiştir. Sıffin Savaşı ile ilgili bölümde Kays-Muâviye arasındaki mektuplaşmalara ve Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Kays hakkındaki görüşlerinin aktarıldığı rivayetleri⁴⁰⁷ de eserine almıştır. Belâzürî'nin aktardığı rivayetler, ilgili bölümlerde değerlendirilmiş aralarında bağlantı kurulunca Mısır valisi Kays hakkında detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Böylece Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Kays üzerinden yürüttüğü Hz. Ali'yi alt etme hamlesinin başarılı olduğu, Hz. Ali'nin Mısır'da bulunan güçlü ve tecrübeli valisi yerine genç ve önceki valiye nazaran daha tecrübesiz birinin getirilmesinin Muâviye'ye avantaj sağladığı söylenebilir.

Belâzürî, Hz. Ali'nin Kays'ı azledip yerine İbn Ebû Bekir'i görevlendirdikten sonra onunla birlikte Mısır halkına gönderdiği mektubu da aktarmıştır. Hz. Ali bu mektupla

⁴⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 159-160.

⁴⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 161-162.

⁴⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 162-164.

⁴⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 83-84.

valisine itaat edilmesini isterken valiye ve Mısır halkına tavsiyelerde bulunmuştur.⁴⁰⁸ Hz. Osman'ın kanını talep konusuyla gündeme gelen ve Muâviye ile ittifak ettiğine dair yayılan haberlerden sonra azledilen Kays'ın yerine Mısır valiliğine görevlendirilen İbn Ebû Bekir, Muâviye'ye mektup yazarak Hz. Ali'nin faziletini detaylı bir şekilde anlatmıştır. Muâviye'yi yeren ve hakaret içeren ifadeler kullanarak içinde bulunduğu durumdan vazgeçmesini ve tövbe etmesini tavsiye etmiştir. İbn Ebû Bekir'in göreve geldikten sonra Muâviye'ye gönderdiği mektuba Muâviye de aynı minvalde bir mektupla cevap vermiştir.⁴⁰⁹ Belâzürî her iki valinin mektuplarını aktararak bir yandan valiler arasındaki iletişim konusunda bilgi verirken diğer yandan sürecin gerginliği hakkında ipuçları sunmuştur.

Mısır eski valisi Kays, Hz. Ali'nin hilafetini tanımayan kişilerle anlaşma yaparak onların ayaklanmasını önlemişken, İbn Ebû Bekir bu insanlarla tekrar iletişim kurarak onları Hz. Ali'ye biat etmeye çağırılmış, biat etmeyenleri göç etmeye mecbur bırakacağını bildirmiştir. İbn Ebû Bekir'in bu hamlesi insanları biate yaklaştırmazken, süreç içinde yaşanan tahkim olayı ile bu insanlar cesaretle valiye karşı çıkmışlardır. Böylece Mısır'da işler karışmaya başlamıştır. Yaşananlardan haberdar olan Hz. Ali, İbn Ebû Bekir'i görevden alarak yerine Malik b. Eşter'i vali olarak tayin etmiştir. Eşter'in Mısır valiliğine tayin edildiği haberi Muâviye'ye ulaşınca o, adamlarına Eşter'in öldürülmesini emretmiş ve gereken yapılmıştır. Eşter'in ölüm haberi Hz. Ali'ye ulaşınca Hz. Ali, İbn Ebû Bekir'i tekrar Mısır valiliğine atamıştır.⁴¹⁰

Belâzürî'nin aktardığı bu rivayette dikkat çeken husus, Kays'ın isyanı önlemek adına aldığı tedbir ile otoriteyi sağladığı Mısır'da, İbn Ebû Bekir'in insanları biate zorlaması ve göçle tehdit etmesi sonucunda insanların isyan etmesine sebep olmasıdır. Mısır valisi İbn Ebû Bekir'in uyguladığı yöntemden dolayı yaşananlar Muâviye'nin Mısır eski valisi Kays konusunda izlediği politikanın doğruluğunu göstermektedir. Mısır'da stratejik davranan ve güçlü vali yerine yaptıkları ile insanları isyana sürükleyen tecrübesiz bir valinin olması Muâviye'nin işini kolaylaştıracaktır. Böylece Mısır valiliği karşılığında Muâviye ile ittifak eden Amr b. Âs'ın isteği suhuletle gerçekleşebilecektir.

⁴⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 164-165.

⁴⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 165-167.

⁴¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 167-169.

Belâzürî, Mısır valiliği için çabalayan Amr b. Âs'ın İbn Ebû Bekir ile mücadelesini aktaran rivayete de yer vermiştir. Hz. Ali'nin hilafeti sürecinde Mısır'a vali olan kişiler hakkında bilgi aktarmış, Amr b. Âs'ın İbn Ebû Bekir'i öldürerek Mısır'ın valiliğini ele geçirdiğini de nakletmiştir. Bilindiği üzere Amr b. Âs, Hakem olayında uyguladığı hamleyle Muâviye'nin hilafetini ilan ederek onun elini güçlendirmiş, Hz. Ali tarafında ise ihtilafların oluşmasına sebep olmuştur. Bu durumdan istifade etmek isteyen Amr b. Âs, Mısır üzerine yürümek isteyince Muâviye onun İbn Ebû Bekir ile savaşmasını tavsiye etmiştir. Durumdan haberdar olan İbn Ebû Bekir, Hz. Ali'ye mektup yazarak yardım istemiştir. Hz. Ali ise Kûfe halkını Mısır'da bulunan İbn Ebû Bekir'e yardıma çağırmıştır. Kûfe halkı bu çağrıya kulak asmamış olsa da Hz. Ali, Kâ'b b. Mâlik el-Hemdânî ile birlikte bir grubu Mısır'a göndermiştir. Ancak bu grup Mısır'a varamadan İbn Ebû Bekir öldürülmüştür. Hz. Ali ise Mısır'a doğru yola çıkan bu grubu geri çağırıştır.⁴¹¹

Belâzürî, Amr b. Âs ile İbn Ebû Bekir arasında çatışma çıkmadan önce Muâviye ile İbn Ebû Bekir'in mektuplaştıklarından bahsederek bu mektupların içeriklerinin aktarıldığı rivayetleri de nakletmiştir. Muâviye, Amr b. Âs Mısır'a doğru harekete geçince İbn Ebû Bekir'e mektup yazarak geri çekilmesini tavsiye etmiştir. Amr b. Âs, Mısır'a yaklaşıncı İbn Ebû Bekir'e mektup yazarak kendisinden uzak durmasını aksi halde onu öldüreceğini söylemiştir. İbn Ebû Bekir ise Muâviye ve Amr b. Âs'a boyun eğmeyeceğini dile getirerek adamlarını savaş için konumlandırmıştır. Taraflar arasında çatışma başlamış, Amr b. Âs İbn Ebû Bekir'e karşı galibiyet kazanmıştır. Amr b. Âs'ın yanında bulunan adamlardan biri olan Muâviye b. Hudeyc (ö. 52/672) İbn Ebû Bekir'i yakalamıştır. Hz. Osman'ın sudan mahrum bırakıldığını hatırlatarak İbn Ebû Bekir'i sudan mahrum bırakmış ve mazlum olarak öldürülen Hz. Osman'ın intikamı için İbn Ebû Bekir'i öldürüp cesedini yakmıştır. İbn Ebû Bekir'in haberi Âişe'ye ulaşınca bu duruma çok üzölmüş, İbn Hudeyc'e beddua etmiştir.⁴¹²

Belâzürî, İbn Ebû Bekir'in durumunu Muâviye b. Ebû Süfyân'a bildirmek için mektup yazan Amr'ın mektubunu aktarmıştır. Bu mektupta Amr b. Âs'ın İbn Ebû Bekir'in ölümünü Allah'a isnad etmesi câlibi dikkattir. Amr'ın savaştığı grubu dalâlette görmesi ve hidayete davet ettiklerini dile getirmesi Müslümanlar arasında oluşan ayrılığa dikkat çekerken, Amr b. Âs'ın İbn Ebû Bekir ile savaş gerekçesini de meşrulaştırma

⁴¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 169-170.

⁴¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 170-172.

çabasını göstermektedir. Belâzürî, İbn Ebû Bekir'in ölüm haberi Hz. Ali'ye ulaşınca Hz. Ali'nin verdiği tepkisine de yer vermiştir. Hz. Ali, İbn Ebû Bekir'in ölüm haberini alınca beraberindeki insanlara uzunca bir konuşma yaparak, İbn Ebû Bekir'in yardım çağrısına karşılık vermedikleri için onları eleştirmiştir.⁴¹³ Hz. Ali'nin Mısır'a yardım için insanlara yaptığı davetin dikkate alınmaması bir yandan Hz. Ali'nin otoritesinin zayıfladığını gösterirken diğer yandan Hz. Ali taraftarlarının Muâviye b. Ebû Süfyân taraftarları ile karşılaşmak istemediğinin göstergesi olarak da kabul edilebilir.

2.6. HZ. ALİ'NİN ŞEHÂDETİ VE SONRASINDA HZ. HASAN

Hakem olayı ile gündeme gelen Hâricîler, Hz. Ali ile yaşadıkları ihtilafta giderek keşkinleşmiş, yaptıkları eylemlerden dolayı Hz. Ali ve Hâricîler arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Hakem olayından dolayı fikrî anlamda ihtilafa düşen Hâricîler, Hz. Ali'nin ordusu ile yapılan Nehrevan Savaşıyla da fiili ayrılık yaşamıştır. Hz. Ali ile Hâricîler arasındaki bu savaş, Hâricîlerde derin izler bıraktığı için savaşın üzerinden zaman geçse de Hâricîler mağlubiyeti unutamamıştır.⁴¹⁴ Hâricîlerden Abdurrahman b. Mülcem (ö. 40/661), Bürek b. Abdullah (ö. 40/661) ve Amr b. Bekr (Bükeyr) hac için bir araya toplandıkları esnada Müslümanların içinde bulunduğu durumu ve yaşananlarını tekrar gözden geçirmişlerdir. Hakem olayında ve Nehrevan'da yaşananları hatırlayan Hâricîler, bu olaylara sebep olan kişilerin ortadan kaldırılması ile olayların çözüme kavuşacağı kanaatindedir. Bu nedenle belirledikleri gün ve saatlerde olayların müsebbibi olarak gördükleri Hz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs'a suikast planı yapmışlardır. İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi; Bürek b. Abdullah'ın Muâviye b. Ebû Süfyân'ı; Amr b. Bekr'in ise Amr b. Âs'ı öldüreceği suikast planını gerçekleştirmek için harekete geçmişlerdir.⁴¹⁵

Hz. Ali'yi öldürmek amacıyla yola çıkan İbn Mülcem, Kûfe'ye geldiğinde yakınları Nehrevan Savaşı'nda Ali tarafından öldürüldüğü için Hz. Ali'ye karşı intikam hissi ile dolu olan Hâricî bir kadınla karşılaşmış ve onunla evlenmek istemiştir. Katâm olarak

⁴¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 172.

⁴¹⁴ Yıldız, *Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*, 83.

⁴¹⁵ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 33; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 179; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 143-144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, II, 738; Apak, *Amr b. Âs*, 214-215; Demircan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri*, 102-103.

bilinen⁴¹⁶ bu kadın, İbn Mülcem'den mihr olarak Hz. Ali'yi öldürmesini istemiştir.⁴¹⁷ Bu süre zarfında asıl amacını gizleyen İbn Mülcem, kadının bu isteği karşısında Kûfe'ye Hz. Ali'yi öldürmek için geldiğini ona söylemiştir. İbn Mülcem kadınla anlaşma sağlayınca kadın kendi kavminden Verdân isimli kişiden İbn Mülcem'e yardımcı olmasını istemiş, Verdân bu yardım teklifini kabul etmiştir. İbn Mülcem ise Verdân ile birlikte Eşca' kabilesinden Şebîb b. Becere isimli bir Hâricîden yardım talebinde bulunmuştur. Şebîb, Hz. Ali'nin fazileti ve İslam'daki öncülüğünü zikrederek bu işe yanaşmak istemese de İbn Mülcem'in Nehrevan'da öldürülen Hâricîlerin intikamını hatırlatması üzerine Şebîb, İbn Mülcem ile birlikte hareket etme kararı almıştır.⁴¹⁸

İbn Mülcem, Şebîb ve Verdân hazırlıklarını tamamladıktan sonra saldırının planlandığı günün sabah namazı saatlerinde mescitte yerlerini almışlardır. Namaz için mescide giden Hz. Ali'yi görünce önce Şebîb saldırmış ancak isabet ettiremeyince kaçmıştır. İbn Mülcem ise Şebîb'in başarısız saldırısının ardından hızlı bir hamle ile hükmün Allah'a ait olduğunu, Hz. Ali ve taraftarlarına ait olmadığını dile getirerek Hz. Ali'ye saldırmıştır. Bu esnada Verdân da kaçarak evine gelmiş, durumu ailesinden birilerine anlatınca ailesi Verdân'ı öldürmüşlerdir.⁴¹⁹ İbn Mülcem ise saldırı esnasında orada bulunan kişiler tarafından yakalanarak Hz. Ali'nin yanına getirilmiştir. Hz. Ali kendisi öldüğü zaman İbn Mülcem'e kısas uygulanmasını istemiş, şayet ölmezse onu kendisinin cezalandıracağını söylemiştir.⁴²⁰

Hz. Ali'nin öldürülmesi ile ilgili bölümde İbn Kuteybe, İbn Mülcem ile hareket eden Şebîb ve Verdân konusunda herhangi bir bilgi aktarımında bulunmamıştır. İbn Sa'd ise İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi öldüreceği gece Eş'as b. Kays'ın evinde kaldığını naklederek bu konuda farklı bir bilgi vermiştir. Ayrıca kaynaklarda Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in *müsle*⁴²¹ ile ilgili sözlerini hatırlatarak insanları müsle konusunda uyardığı

⁴¹⁶ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 34; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 180; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 739; Demircan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyeleri*, 104.

⁴¹⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 180. Mihr; bir köle, 3000 dirhem ve Ali'nin öldürülmesi olarakta rivayet edilmiştir. Bkz. İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 34-35; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 738-739.

⁴¹⁸ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 144; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 739.

⁴¹⁹ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 739; Demircan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyeleri*, 105.

⁴²⁰ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 35; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 180; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 144-146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 739-740.

⁴²¹ Müsle: İşkence

bilgisi aktarılmıştır. Hal böyleyken İbn Mülcem'e yapılan müsl ve işkencelere dair bilgilerin nakledildiği görülmüştür.⁴²² Bununla birlikte bazı rivayetlerde müsl yapılmaksızın öldürülen İbn Mülcem'in cesedinin yakıldığı bildirilmiştir. İbn Mülcem'in öldürülmesi ile ilgili farklı rivayetler olsa da ortak sonuç şudur: Hz. Ali'yi öldürmek için Kûfe'ye giden İbn Mülcem, canı pahasına olsa da amacına ulaşmıştır. Aynı gün ve saatlerde Muâviye b. Ebû Süfyân'a saldırı gerçekleştiren Bürek b. Abdullah, Muâviye'yi yaralamışsa da öldürme amacına ulaşamamıştır. Bu esnada Bürek Hz. Ali'nin öldürüldüğü haberini de Muâviye'ye bildirmiştir. Muâviye'nin kendisine yapılan bu suikast girişimi sonrasında Bürek'e yaptıkları konusunda ihtilaf olsa da Bürek'in öldürüldüğü bilinmektedir. Planın diğer bir parçası olan Amr b. Âs'ı öldürme girişimi ise tamamen sonuçsuz kalmıştır. Amr b. Bekr'in suikast planını uyguladığı gün Amr b. Âs hasta olduğu için namaza gitmemiş, yerine Hârice b. Huzâfe (ö. 40/661)'yi namaz kıldırması için görevlendirmiştir. Amr b. Bekr, Hârice b. Huzâfe'yi öldürünce durumdan haberdar olan Amr b. Âs ise Amr b. Bekr'i öldürmüştür.⁴²³

İbn Mülcem tarafından ağır yaralanan Hz. Ali, çocuklarına vasiyette bulunmuştur. Bu esnada kendinden sonra Hz. Hasan'a biat edilmesi konusunda fikri sorulunca bu işi insanlara bıraktığını ifade ederek kesin bir şey söylememiştir.⁴²⁴ Hz. Ali'nin Hz. Hasan'ın hilafeti konusunda açıklama yapmaması oğlunu hilafetten men etmediği anlamına da gelmiştir. İnsanlar Hz. Ali'nin ölümünden sonra Hz. Hasan'ı bu makama uygun görmüş ve ona biat etmişlerdir. Hz. Hasan'a biat etmek için gelen insanlardan Hz. Hasan'ın talebi hem savaş hem de barış zamanında kendisine itaat etmeleri olmuştur.⁴²⁵ Hz. Hasan'a biat eden Kûfeliler, bu süreçte Hz. Hüseyin ile irtibat kurarak ona da halifelik teklif etmişlerse de Hz. Hüseyin onları reddetmiştir.⁴²⁶

Hz. Ali'nin öldürüldüğü haberi insanlar arasında yayılınca, müminlerin emiri olduğu ileri sürülerek Kudüs'te Muâviye b. Ebû Süfyân adına biat alınırken⁴²⁷ Kûfe başta

⁴²² İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 38; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 181.

⁴²³ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 149; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 742-743; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 140-141; Apak, *Amr b. Âs*, 215-216; Demircan, *Hâricilerin Siyâsî Faaliyetleri*, 106-108.

⁴²⁴ İbn Sa'd, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, III, 32; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 146-148; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 741.

⁴²⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 183-184; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 751; Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, Ankara 2016, 33-37; Mehmet Azimli, *Farklı Okumak Hasan & Muaviye*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020, 36-38.

⁴²⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 184; Azimli, *Hasan & Muaviye*, 38.

⁴²⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 751; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 141-142.

olmak üzere diğer beldelerde çoğunluk, hilafet makamına Hz. Hasan'ı getirerek ona biat etmiştir. Hz. Hasan'ın biat çağrısına Şam'da bulunan Muâviye ve Mısır'da bulunan Amr b. Âs olumlu cevap vermemiştir. Bu durumu kabullenmek istemeyen Muâviye, Hz. Hasan'ın toparlanmasına imkân tanımaksızın ordusunu harekete geçirmiştir. Muâviye'nin bu hamlesi karşısında Hz. Hasan, paniklese de yanındaki insanlardan biat alarak Ubeydullah b. Abbas ve Kays b. Sa'd'ın da içinde bulunduğu birliği Muâviye'ye karşı göndermiştir. Medâin'e kadar gelen Muâviye'nin ordusu ile Hz. Hasan'ın ordusu arasında herhangi bir çatışma çıkmadan önce Muâviye, uyguladığı hamlelerle Hz. Hasan ve taraftarlarını savaşmaksızın teslim olmaya zorlamıştır.⁴²⁸

Ubeydullah b. Abbas'a maddi vaatlerde bulunan Muâviye b. Ebû Süfyân, onu ikna etmeyi başararak saf dışı bırakmıştır. Mısır valiliği zamanından beri kendi saflarına katamadığı ve siyasi anlamda da mahir olan Kays b. Sa'd'ın da öldürüldüğü haberini yayarak Hz. Hasan'ın ordusu içinde parçalanmalara sebep olmuştur. Yaşananlardan haberdar olan Hz. Hasan, orduda oluşan huzursuzluk ve parçalanmalardan dolayı Muâviye'nin ordusu ile çatışmayı makul görmemiştir. Böylece uyguladığı hamlelerde başarılı olan Muâviye, Hz. Hasan ile anlaşmayı başarmıştır. Muâviye Hz. Hasan'ın hilafeti devretmek için ileri sürdüğü şartların tamamını kabul etmiştir. Muâviye ile anlaşma sağlayan Hz. Hasan, taraftarlarına durumu açıklayınca çoğunluk barışı istemişse de bu durumundan memnun olmayan kişiler de vardır. Kays b. Sa'd, Muâviye'ye itaat konusunda zorlanmıştır. Hz. Hüseyin ise Muâviye ile Hz. Ali arasında yaşananları hatırlatarak bu barışa sıcak bakmadığını dile getirmiştir. Ancak Hz. Hasan, Muâviye ile savaşma taraftarı olmadığı için hilafeti ona devrederek geri çekilmiştir. Böylece Muâviye uyguladığı politikalarla kan akıtmaksızın iktidara gelmiş, Müslümanlar onun etrafında birleşmiştir.⁴²⁹ Hz. Hasan'ın belirli gerekçelerle hilafetten çekilerek iktidarı Muâviye'ye bırakması ile Muâviye, İslam dünyasının tek halifesi olmuş, Müslümanların arasında birlik sağlanan bu yıla “âmü'l-cemâa” (birlik yılı) denilmiştir.⁴³⁰

⁴²⁸ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 158; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 5; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 142; Azimli, *Hasan & Muaviye*, 44-45.

⁴²⁹ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 158-160, 162- 163; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 5-8; Azimli, *Hasan & Muaviye*, 45-53.

⁴³⁰ Azimli, *Hasan & Muaviye*, 72-76; Ethem Ruhi Fığlalı, “Hasan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1997, XVI, 282-285.

Hiz. Hasan, Muâviye b. Ebû Süfyân ile yaptığı barış anlaşmasından sonra Medine'ye yerleşmiştir. Siyasetten tamamen uzaklaşan Hiz. Hasan, hayatının geri kalan kısmını burada geçirmiştir. Hilafete geldikten sonra Hiz. Hasan'ın hilafetten çekilme şartlarına itibar etmeyen Muâviye ise Hiz. Hasan ve beraberindekileri gözetim altında tutmuştur. Hiz. Hasan Medine'de bir müddet yaşadıktan sonra zehirlenerek öldürülmüştür. Eş'as b. Kays'ın kızı Ca'de ile evli olan Hiz. Hasan'ı eşi Ca'de'nin zehirlediği nakledilmiştir.⁴³¹ Hiz. Hasan'ın ölümünden hemen sonra Muâviye, gündeme oğlu Yezîd (ö. 64/683)'i veliaht tayin ederek daha hayattayken onun adına biatler almıştır. Müslümanların Yezîd'e biati uzun yıllar sürmüş olsa da Muâviye'nin uyguladığı bu politika, bir yandan oğlunun iktidardaki gücünü sağlamlaştırırken diğer yandan hilafet makamının saltanata dönüştüğü sürecin temellerini oluşturmuştur.

2.6.1. Hiz. Ali'ye Suikast ve İbn Mülcem

Belâzürî, Ali'nin öldürülmesi ile ilgili bölümü müstakil bir başlıkla ele alırken bu süreç hakkında birçok rivayet nakletmiştir. Hiz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs'a karşı düzenlenen suikast planı konusunda bilgi aktarımı yapmış, Hiz. Ali'ye suikast düzenleyen İbn Mülcem hakkında detay olabilecek rivayetler aktarmıştır. Öncelikle Hâricîlerden İbn Mülcem, Haccâc b. Abdullah (Bürek) ve Amr b. Bekr (Bükeyr)'in yapacağı suikast girişiminin planlandığı istişare toplantısı ile ilgili rivayetleri ele alarak üzerinde ittifak ettikleri kararı bildirmiştir. Bu Hâricîler, yapılan istişareler neticesinde Müslümanların yaşadığı ihtilafların ve fitnelerin son bulması için bunlara sebep olan kişilerin öldürülmesi gerektiği kanaatine ulaşmışlardır. Toplantıda aldıkları karara göre; İbn Mülcem Hiz. Ali'yi, Bürek Muâviye'yi, Bükeyr ise Amr 'ı öldürmekle görevlendirilmiştir. Görev dağılımının yapıldığı toplantı ile ilgili aktarılan rivayetlerin bir kısmında Hâricîlerin suikast planını yapma amacı hac ibadeti esnasında çıkan ihtilafa dayandırılırken,⁴³² bir kısmında ise Nehrevan Savaşı'nda öldürülenlerin intikamını almaya dayandırılmıştır.⁴³³

Belâzürî'nin aktardığı rivayetlere göre suikast yapmayı planlayan Hâricîler'in amacı aynı gün aynı saatte hedefte belirlenen isimleri öldürerek ümmeti fitne ve dalâlet

⁴³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 58; Azimli, *Hasan & Muaviye*, 80-82.

⁴³² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 249.

⁴³³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 251-252.

üzere yaşayan bu insanlardan kurtarmaktır. Bu nedenle Hz. Ali, Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs konusunda alınan kararın uygulanması için görevlendirilen şahıslar harekete geçerek hedeflerinin bulunduğu bölgelere yönelmiş, İbn Mülcem Irak'a, Bürek Şam'a, Bükeyr ise Mısır'a gitmiştir. Şam'a giden Bürek, belirlenen saatte Muâviye'ye saldırmış ancak Muâviye bu saldırıdan kurtulmayı başarmıştır. Saldırı esnasında Bürek, Hz. Ali'nin de öldürüleceğini Muâviye'ye bildirirken bu haberin onu sevindirecek bir haber olduğunu söylemiş, sonrasında öldürülmüştür. Mısır'a giden Bükeyr de aynı saatte saldırısını gerçekleştirmiştir. Rahatsızlığı sebebiyle namaza gidemeyen Amr b. Âs, yerine Hârîce b. Huzâfe'yi görevlendirdiği için Bükeyr Amr b. Âs yerine Hârîce'yi öldürmüştür. Yakalanarak Amr b. Âs'a götürülen Bükeyr ise öldürülmüştür. Aktarılan rivayette Bükeyr, Amr b. Âs'ın öldürülmesini kendisi istediğini, Hârîce'nin öldürülmesini ise Allah'ın istediğini dile getirmiştir. Ayrıca Belâzürî, naklettiği diğer bir rivayette de Hârîce b. Huzâfe'yi Hârîce b. Ebû Hârîce olarak zikretmiştir.⁴³⁴ Bu iki şahıs gerçekleştirdikleri suikastlerde başarılı olamamışsa da İbn Mülcem, Hz. Ali'ye karşı yaptığı suikast hamlesinde başarılı olmuştur.

Belâzürî, Bürek ile Bükeyr'in başarısız suikast girişimleri hakkında bilgi verdikten sonra İbn Mülcem ile ilgili rivayetleri aktarmaya devam etmiştir. Bu rivayetlere göre; Hz. Ali'yi öldürmek için Kûfe'ye giden İbn Mülcem, asıl amacını gizli tutmuş ve yapacağı suikastten kimseye bahsetmemiştir. Kûfe'ye gelince Katâm bt. Şicne isimli Hârîcî bir kadınla karşılaşmış ve onunla evlenmek istemiştir. Bu kadın Nehrevan Savaşı'nda babası ve kardeşini kaybetmesi sebebiyle Hz. Ali'ye karşı kin güttüğü için İbn Mülcem'in evlenme teklifi karşısında mihr olarak bir cariye, bir köle, üç bin dirhem ve Hz. Ali'nin öldürülmesini talep etmiştir. Katâm'ın bu isteği üzerine İbn Mülcem, Kûfe'ye geliş sebebini ve yapmayı planladığı hamleyi ona açıklamıştır. Böylece anlaşmayı sağlamışlardır. Belâzürî, başka bir rivayette de Katâm'dan bahsederken onu Katâm bt. Alkame olarak zikretmiştir.⁴³⁵

İbn Mülcem Eşca' kabilesinden olan Şebîb b. Becere ile karşılaşınca Hz. Ali'ye düzenleyeceği suikastten bahsederek onu yardıma çağırmıştır. Şebîb ilk başta Hz. Ali'nin fazileti ve Hz. Peygamber'e yakınlığını dile getirerek bu konuda tereddüt etmişse de İbn Mülcem, Nehrevan'da öldürülenlerin intikamı için Hz. Ali'nin öldürülmesi gerektiğine

⁴³⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 250-252.

⁴³⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 249-250, 253.

onu ikna etmiştir. Belâzürî, İbn Mülcem'in Hz. Ali'yi öldürme anıyla ilgili rivayetleri aktarırken ilk hamlenin Şebîb'ten geldiğini; ancak onun başarılı olamadığını, akabinde İbn Mülcem'in Hâricîlerin sloganı haline gelen meşhur sözü söyleyerek Hz. Ali'ye ölümcül darbe vurduğunu nakletmiştir. Şebîb başarısız hamlesinden sonra kaçmayı başarsa da İbn Mülcem Hz. Ali'nin yanında bulunan adamlar tarafından yakalanmıştır. Şebîb ilerleyen zamanlarda Muğîre b. Şu'be (ö. 50/670) tarafından öldürttürülmüştür. Ayrıca İbn Mülcem ile Şebîb'in yanında Katâm'ın akrabalarından Verdân b. Mücâlid isimli bir şahsında bulunduğu, Hz. Ali'ye saldırı gerçekleştiği esnada kaçtığı, ancak Abdullah b. Necebe isimli şahıs tarafından öldürüldüğü de aktarılan bilgiler arasındadır. Buna ek olarak Belâzürî, İbn Mülcem'in saldırıyı gerçekleştirmeden önceki gece Eş'as b. Kays'ın evinde kaldığını naklederken Hucr b. Adî ve Eş'as'ın amcasının tepkilerini de aktarmıştır. Hz. Ali'nin ölüm haberinden sonra Hucr b. Adî ve Eş'as'ın amcası gerçekleştirilen suikastte Eş'as'ın etkisi olduğuna dikkat çekmiştir.⁴³⁶

Belâzürî, İbn Mülcem'in Hz. Ali'ye öldürücü hamle ile vurduktan sonra karşılaştığı tepkilere verdiği cevapları da aktarmıştır. Öyle ki Hz. Ali'nin kızı Ümmü Külsûm (ö. 41/661 [?]) ile İbn Mülcem karşılaşınca Ümmü Külsûm ona sitemde bulunarak müminlerin emirini nasıl öldürebildiğini sormuştur. İbn Mülcem ise Hz. Ali'nin müminlerin emiri olmadığını, sadece Ümmü Külsûm'ün babası olduğunu söylemiştir. Ayrıca İbn Mülcem, Hz. Ali'nin iyileşmeyeceğini vurgulamak için ona saldırdığı kılıcı bir ay boyunca zehirlediğini dile getirmiştir.⁴³⁷ Nakledilen rivayetlerde İbn Mülcem'in Hz. Ali'ye düzenlediği suikastte başarılı olmasından sonra Kâbe'nin rabbine yemin ederek kazandığını ilan ettiği de bildirilmiştir.⁴³⁸ Aktarılan bu rivayetler merkeze alındığında, Hâricîler nazarında Hz. Ali'nin müminlerin emiri olarak kabul görmediğini söylemek mümkündür. İbn Mülcem'in Allah adına yemin ederek kazandığını ilan etmesi, kendini hak yolda ve kurtuluşa erenler arasında gördüğüne, Hz. Ali'yi de bu düşüncesine göre konumlandığına işaret etmektedir. Buna ek olarak İbn Mülcem'in uzun müddet kılıcını zehirlemesi ise Hz. Ali'yi öldürmek isteyenleri etkisi altına alan intikam ve nefret duygusunun yoğunluğu açısından câlibi dikkattir.

⁴³⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 253-254.

⁴³⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 256.

⁴³⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 250, 259.

Ölümçül darbe ile yaralanan Hz. Ali'nin kendisine suikast düzenleyen İbn Mülcem hakkında sarfettiği sözlere de yer veren Belâzürî, Hz. Ali'nin İbn Mülcem'e yumuşak davranılmasını tavsiye ettiğini, ölmezse onu affedebileceğini veya yaralama konusunda kısas uygulayacağını, ölürse ona kısas uygulanmasını emrettiğini nakletmiştir.⁴³⁹ Hz. Ali, İbn Mülcem konusunda aşırıya gidilmemesini tavsiye etmişse de onun ölümünden sonra işlerin Hz. Ali'nin istediği gibi ilerlemediğini söylemek mümkündür. Belâzürî, Abdullah b. Ca'fer (ö. 80/699-700)'in İbn Mülcem'e müsle uygulayarak el ve ayaklarının kestiğini, gözlerine mil çektiğini ve dilini kestirdikten sonra yaktırdığını aktarmıştır. Bu rivayetle birlikte Hz. Hasan'ın İbn Mülcem'e müsle yapmaksızın boynunu vurduğu bilgisini de nakletmiştir.⁴⁴⁰ Belâzürî'nin İbn Mülcem konusunda birbirinden farklı iki zıt rivayete yer vermesi bu konunun çetrefilli bir hâl aldığını gösterirken, İbn Mülcem'in öldürülüşü ile ilgili detaylı bilgi aktaran rivayet, zihinlerde soru işareti oluşturma potansiyeline sahiptir. Şayet Abdullah b. Ca'fer'in uygulaması olarak aktarılan İbn Mülcem'e yapılanlar, gerçekte yaşandıysa toplumun içinde bulunduğu kin, nefret ve şiddetin geldiği noktayı göstermesi açısından acı ve önemli bir örnek olarak görülebilir. Buna ek olarak Hz. Ali'nin İbn Mülcem hakkındaki uyarı ve tavsiyelerinin de göz ardı edildiğinin göstergesi olarak da kabul edilebilir.

Belâzürî, Hz. Ali'nin öldürülmesi ile ilgili Hz. Peygamber'den varid olan sözlere de yer vermiştir. Aktarılan bu rivayette Hz. Ali'yi öldürecek olan şahsın sonradan gelenlerin en şerlisi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴¹ Hz. Ali hakkında aktarılan bu rivayet, bir yandan Hz. Ali'nin öldürüleceği haberini bildirirken, diğer yandan Hz. Ali'nin hak üzere olduğunun göstergesi olmuştur. Bu bağlamda Hz. Ali'nin öldürülmesini Allah'ın kaderine dayandırmak ise kaçınılmazdır. Nitekim Hz. Ali'nin fikriyatıda bu yöndedir. Hz. Ali'nin zaman zaman sakalının kana bulanacağını söylediğine dair aktarılan rivayetler de bu kabilden değerlendirilebilir. Belâzürî, Hz. Ali'ye suikast düzenleneceğine dair haber geldiği ve kendisini muhafaza etmesi tavsiye edildiğinde Hz. Ali'nin kader ve ecel kavramlarını ön plana çıkardığını aktarmıştır.⁴⁴² Belâzürî'nin aktardığı bu rivayetlerin bir

⁴³⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 256, 261.

⁴⁴⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 263.

⁴⁴¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 259.

⁴⁴² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 260.

yandan Hz. Ali'nin bakış açısı hakkında ipuçları verdiği diğer yandan da Hz. Ali'nin şahadetinin dini dayanağını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Belâzürî, Hz. Ali'nin ölmeden önce evladına vasiyette bulunduğunu naklederek Hz. Hasan konusunda da bilgi aktarımında bulunmuştur. Hz. Ali'nin öleceğini anlayan insanlar, kendisinden sonra hilafet makamı için Hz. Hasan'a biat edip etmemek hususunda Hz. Ali'ye fikrini sorunca Hz. Ali bu konuda çekimser kalmıştır. Biatten men etmediği gibi biati de emretmemiştir.⁴⁴³ Hz. Ali'nin uğradığı suikastten haberdar olan Şamlılar, Hz. Ali öldükten sonra insanları müminlerin emiri olarak gördükleri Muâviye b. Ebû Süfyân'a biat etmeye çağırmışlardır.⁴⁴⁴ Bu rivayetler Hz. Ali'den sonra hilafete oğlu Hz. Hasan'ın uygunluğunun düşünüldüğünü gösterirken, Muâviye'nin bu durumda uyguladığı politikaya da dikkat çekmektedir.

2.6.2. Hz. Hasan'ın Hilâfeti ve Muâviye b. Ebû Süfyân ile İttifâk

Belâzürî, Hz. Hasan ile ilgili müstakil bir başlıklandırma yaparak süreci ele almıştır. Bu kısımda öncelikle Hz. Hasan'ın insani özellikleri, fazileti, aile yaşantısı, insanlarla ilişkileri vb. konularda rivayetler aktarırken özellikle yaptığı evlilikler konusunda detay sayılabilecek bilgiler nakletmiştir. Hz. Hasan'ın doksan kadınla evlendiğini aktarırken⁴⁴⁵ toplum nazarındaki konumu hakkında da bilgi vermiştir. İnsanlar Hz. Hasan'ın çokça kadın boşadığını bildikleri halde Hz. Peygamber'in torunu olduğu için onu insanların en hayırlıları arasında düşünmüşler ve kızlarının onunla evlenmelerine müsaade etmişlerdir.⁴⁴⁶ Belâzürî'nin aktardığı rivayetlerde dikkat çeken husus; Hz. Hasan için kullanılan çok boşayıcı lakabına yer verilmemiş olmasıdır. Rivayetlerde insanların onun bu özelliğini bildiği aktarılırken *mutlak*⁴⁴⁷ kavramına yer verilmediği görülmüştür.

Belâzürî, Hz. Hüseyin'in boşanmak istediği zaman kadınlara mihrini göndererek boşadığını naklederken Hz. Hasan'ın “benden daha iyi hulleci bulunmuyor” dediğini de

⁴⁴³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 262-263.

⁴⁴⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 251.

⁴⁴⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 277.

⁴⁴⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 271.

⁴⁴⁷ Mtlak: Çok boşayan demektir. Detay için bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, “Hasan”, DİA, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 282-285.

aktarmıştır.⁴⁴⁸ Belâzürî'nin Hz. Hasan'ın evlilikleri konusunda aktardığı rivayetlere bakılınca Hz. Hasan'ın zaaf noktasının evlilik konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Belâzürî, Hz. Hasan'ın özel hayatı ve evlilikleri hakkında aktardığı detaylı bilgiden sonra hilafete getiriliş sürecini ele almıştır. Hz. Ali'nin vefatıyla insanlar Hz. Hasan'a yönelmiş ve ona biat etmeye başlamıştır. Kays b. Sa'd ise Hz. Hasan'a biat edenlerin ilki olmuştur. Hz. Hasan insanlardan biat alırken barıştığı kimselerle barışmaları, savaştığı kimselerle de savaşmaları yani her koşulda kendisine itaati dile getirerek biat almıştır.⁴⁴⁹ Belâzürî, Hz. Hasan'a biat edildiğini aktardıktan sonra Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Ali'nin öldürülmesine verdiği tepkiyle birlikte Hz. Hasan'a biat edilmesi karşısındaki tutumunu da nakletmiştir. Hz. Ali'nin ölüm haberi Muâviye'ye ulaşınca minbere çıkarak Şamlılara hitap etmiş, Hz. Ali'nin yaptıklarından dolayı Allah'ın ona ölümü nasip ettiğini söylemiştir. Hz. Hasan'ın tecrübesiz ve genç olduğunu vurgulayarak onun taraftarları arasından önde gelenlerin kendisinden eman istediklerini dile getirmiştir.⁴⁵⁰ Muâviye'nin Hz. Ali ile Hz. Hasan konusunda açıkladığı düşünceleri dikkat çekicidir. Aktarılan rivayetler ekseninde Muâviye, Hz. Ali'nin öldürülmesini bir hak ediş olarak değerlendirirken, Hz. Hasan'ı da söz konusu makam için kayda değer bir rakip olarak görmemiştir.

Belâzürî, Hz. Hasan'a biat edildikten sonra Abdullah b. Abbas'ın gönderdiği mektubu aktarmıştır. Hilafet makamına getirilen Hz. Hasan'ın Şamlılarla savaşmak için herhangi bir hazırlıkta bulunmadığı haberi kendisine ulaşan İbn Abbas, Hz. Hasan'a gönderdiği bu mektubunda Hz. Ali'nin yaşadıklarını hatırlatarak Kur'an'ın hükmünü uygulaması için Hz. Ali'nin ilk emri olan savaşı tavsiye etmiş, Hz. Hasan'ı Muâviye ile mücadeleye davet etmiştir.⁴⁵¹ Aktarılan bu rivayete bakıldığında Hasan'ın Muâviye ile mücadele konusunda kararsız kaldığını söyleyebiliriz. Hz. Hasan'ın bu kararsızlığı ise Muâviye'nin ordusu harekete geçince bozulmuştur.

Belâzürî, Hz. Hasan ile Muâviye b. Ebû Süfyân'ın mektuplaşmalarını da aktararak Hz. Hasan'ın Muâviye'yi biate çağırdığını bildirmiştir. Muâviye Hz. Hasan'a gönderdiği cevap mektubunda ona övgüler dizdirse de biat etmemiştir. Hz. Hasan'ın mektuplarını

⁴⁴⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 273.

⁴⁴⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 278-279.

⁴⁵⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 280.

⁴⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 279-280.

Muâviye'ye ulaştıran elçinin Hz. Hasan'a yaptığı ikaz ise dikkat çekicidir. Hz. Hasan'ın elçisi Muâviye'nin içinde bulunduğu ortamı ve Şamlıların itaatini Hz. Hasan'a bildirerek onu hazırlıklı olmaya davet etmiştir. Ancak Hz. Hasan bu konuda çekimser kalmıştır. Muâviye Hz. Hasan'a övgü dolu cevaplar verse de Hz. Hasan'ın karşısında durmasını engellememiştir. Hz. Hasan, Muâviye'nin harekete geçtiği haberini alınca sefer hazırlığına başlamış, insanlara hitap ederek onları Muâviye ile savaşılmaya davet etmiştir. İnsanlar Hz. Hasan'ın bu çağrısına karşılık vermeyince orada bulunan kişilerden bazıları öne çıkarak sitem etmiş, Hz. Hasan ile birlikte hareket etmeleri için onlara uyarıda bulunmuşlardır. Hz. Hasan, Ubeydullah b. Abbas yönetiminde Kays b. Sa'd'ın yardımlarıyla Muâviye'ye karşı öncü birliği bölgeye göndermiştir. Hz. Hasan çarpışma taraftarı olmadığı için kendisi savaş meydanına gelinceye kadar Muâviye'nin ordusu savaşılmadığı müddetçe savaşılmamasını emretmiştir. Bir müddet sonra yola çıkan Hz. Hasan, Medâin yakınlarına kadar gelmiş, burada insanlara hitap etmiştir. Her iki tarafın iyiliğini istediğini, hiç kimseye kin ve düşmanlık beslemediğini dile getirerek insanların her koşulda kendisine itaat etmesini istemiştir. Ancak Hz. Hasan'ın bu tarz konuşması insanlar üzerinde olumsuz etki oluşturmuş, Hz. Hasan'ın Muâviye'den korktuğu için geri adım attığını söylemişlerdir. Bu söylentiler fiiliyata dönüşmüş ve Hz. Hasan'a karşı saldırı düzenlemişlerdir. Hz. Hasan'ın ordusunun içinde bulunan Hâricîler de devreye girerek insanları galeyana getirmeye başlamıştır. Hâricîler, Hz. Hasan'ın da babası gibi şirke girdiğini iddia ederek ona saldırmış ve onu yaralamışlardır.⁴⁵² Hz. Hasan ile Muâviye arasında yaşanacak sürecin başlangıcında vuku bulan bu olaylardan Hz. Ali'ye uygulanan yöntemin aynısının Hz. Hasan'a da uygulandığını söylemek mümkündür. Muâviye ile mücadele çağrısına cevap vermeyen Iraklılar, Hz. Hasan'ın açıklamaları sonrasında savaş meydanında Hz. Hasan'ı Muâviye ile savaşılmadığı için suçlamıştır. Hz. Hasan'a tam destek vermeyip sonrasında Hz. Hasan'ı suçlayarak şirke düştüğünü söylemeleri ise üzerinde ayrıca düşünülmesi gereken bir durumdur.

Belâzürî, aktardığı rivayetlerde Hz. Hasan'ın ordusunda çıkan huzursuzlukla birlikte, öncü birliğinin başında bulunan Ubeydullah b. Abbas'ın Muâviye ile para karşılığında anlaştığına dair bilgilere de yer vermiştir. Muâviye Ubeydullah b. Abbas'a para teklif etmeden önce Hz. Hasan'ın kendisiyle barışmak istediğini ona bildirince

⁴⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 280-283.

Ubeydullah, Muâviye'nin teklifini kabul etmiştir.⁴⁵³ Bu noktada dikkat çeken şey; Muâviye'nin uyguladığı siyasi hamlelerdir. Çatışmaya girmeksizin Hz. Hasan'ın ordusunun başında bulunan kişiyi tarafına çekmek rakibini güçsüzleştirmeyi amaçlamıştır. Muâviye bu istediğine ulaşmış ve Ubeydullah taraf değiştirmiştir. Ancak Muâviye'nin karşısında savaş ve siyasette mahir olan Kays b. Sa'd engeli mevcudiyetini korumaya devam etmiştir.

Belâzürî, Ubeydullah b. Abbas'ın taraf değiştirmesi ile ordu komutanlığına Kays b. Sa'd'ın getirildiğini aktarırken Kays ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki mektuplaşmaya ve diyaloglara da yer vermiştir. Muâviye Ubeydullah'ı parayla ikna ettiği gibi Kays'ı da bu şekilde ikna etmeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Aralarında çatışma çıkmış, Hâricilerin Hz. Hasan'a saldırdığı haberi Kays'a ulaşınca Kays, çatışmayı durdurarak Hz. Hasan'ın durumuna göre hareket etmeye karar vermiştir. Bu esnada Hz. Hasan'ın tarafında yer alan Irak'ın ileri gelenleri yavaş yavaş Muâviye'ye biat etmeye başlamıştır. Bu biatlerden haberdar olan Hz. Hasan, Iraklılar'ın Hz. Ali'yi savaş ve tahkime zorladıktan sonra yalnız bıraktıklarını hatırlatarak onlara sitem etmiştir. Muâviye ise Kays'ı ikna etme çabalarını sürdürmüş, ona mektup yazarak onu kendisine itaate çağırılmışsa da bu çağırısı Kays tarafından reddedilmiştir. Ayrıca Kays ile Muâviye mektuplarında birbirlerine karşı kırıcı ve hakaret içeren bir dil kullanmıştır.⁴⁵⁴

Belâzürî, Hz. Hasan ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki iletişim ve mektuplaşmalarını da ele almıştır. Muâviye, hilafete getirilen Hz. Hasan'ı hilafetten vazgeçirmek adına harekete geçmiş, Abdullah b. Âmir (ö. 59/679)'i ona elçi olarak göndermiştir. İbn Âmir iktidar uğruna Müslüman kanı dökülmemesi gerektiğini söyleyerek Hz. Hasan'ı ikna etmeye çalışmıştır. Hz. Hasan'a dünyalık, saltanat uğruna inatlaşmaması için tavsiyede bulunarak Muâviye'den sonra işin başına geçebileceğini söylemiştir. İbn Âmir yaptığı konuşmayla Hz. Hasan'ı ikna etmeyi başarmış, Muâviye ise kendisinden sonra hilafetin Hz. Hasan'a verileceğini, mektupta belirttiği bölgelerin haraç vergilerinin Hz. Hasan'a verileceğini belirtmiştir. Muâviye uyguladığı taktiklerle Hz. Hasan'ı razı etmiş ancak Hz. Hasan insanlara güvence vermesi şartı ile ona biat edeceğini bildirmiştir. Muâviye ise altında mührünün bulunduğu boş bir sayfayı Hz. Hasan'a göndererek şartlarını yazmasını istemiştir. Belâzürî, Hz. Hasan'ın şartlarının

⁴⁵³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 284.

⁴⁵⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 284-285.

aktarıldığı belgeyi de nakletmiştir. Hz. Hasan, Muâviye'den sonra hilafetin şûra ile yapılması ve insanların can güvenliğinin sağlanması şartını ileri sürerken, Muâviye'nin kendisine karşı fitne çevirmemesini de şartlar arasında zikretmiştir. Böylece Hz. Hasan ile Muâviye anlaşma sağlamış, Hz. Hasan Muâviye'ye biat etmiştir.⁴⁵⁵

Belâzürî, Hz. Hasan'ın Muâviye'ye biatinden önce Hz. Hüseyin ile arasında geçen diyaloga da yer vermiştir. Biat etme fikrini Hz. Hüseyin ile paylaşıncı Hz. Hüseyin onu uyararak bu düşüncesinden vazgeçirmeye çalışmıştır. Ancak Hz. Hasan'ın kararlılığı karşısında pek bir şey yapamamıştır.⁴⁵⁶ Hz. Hüseyin'in Hz. Hasan'ı ikna çabaları etkili olmazken Muâviye'nin Hz. Hasan'ı ikna etmek için uyguladığı hamleler, onun iktidarı savaştan ele geçirmesini sağlamıştır. Hz. Hasan'ın ordusunda zuhur eden kargaşa, ordu komutanı Ubeydullah b. Abbas'ın taraf değiştirmesi gibi durumlar Hz. Hasan'ın gücünü azaltırken İbn Âmir'in yaptığı konuşmada dünyalık saltanat için Müslüman kanını dökmeme tavsiyesi ile Hz. Hasan, geri çekilerek sahayı Muâviye'ye bırakmıştır. Böylece Muâviye umduğuna nail olmuştur.

Belâzürî, Hz. Hasan'ın Muâviye'ye biat ettikten sonra insanlara hitap ettiğini aktarırken insanların tepkilerine ve Hz. Hasan'ın biat gerekçelerine de yer vermiştir. Muâviye, Hz. Hasan kendisine biat edince insanların ikna olması için Hz. Hasan'ın onlara hitap etmesini istemiştir. Hz. Hasan biat gerekçelerini sıralayarak insanlara açıklama yapmıştır. Hilafetin kendi hakkı olduğunu dile getirirken Muâviye'nin siyasetteki başarısını da zikretmiştir. Hz. Hasan ümmetin barışını istediğini, kan dökülmesini engellemek amacıyla geri çekilerek Muâviye'ye biat ettiğini söylemiştir. İnsanlar Hz. Hasan'ın bu kararı karşısında tepkiler verirken Hz. Hasan'a hakaret edenler de olmuştur. Muâviye'nin de insanlara konuşma yaptığı nakledilmiştir. Muâviye, barışı sağlamak için yaptıklarını, vaadlerini hatırlattıktan sonra insanları biate çağırmıştır. Biat için üç gün mühlet verirken biat etmeyenlere ise tehditler savurmuştur. Onun bu konuşmasından sonra insanlar biat için harekete geçmiştir.⁴⁵⁷ Belâzürî, Muâviye'nin gösterdiği tüm çabalara rağmen ikna edemediği ordu komutanı Kays b. Sa'd'ın biati ile

⁴⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 285-287.

⁴⁵⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 293.

⁴⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 287-290.

ilgili rivayeti de aktarmıştır. Kays b. Sa'd, Muâviye'ye biat etmek istememişse de Hz. Hasan'ın Muâviye'ye biat ederek hilafetten çekilmesi ile mecburen biat etmiştir.⁴⁵⁸

Belâzürî, Hz. Hasan'ın insanlara hitabında Muâviye'ye biat etme gerekçelerini aktardığı rivayetin dışında, Hz. Peygamber'in Hz. Hasan konusunda söylediği ifadeler de yer vermiştir. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber, Hz. Hasan'ın Müslüman iki grubu barıştıracığını haber vermiştir.⁴⁵⁹ Bu rivayetler Hz. Hasan'ın Muâviye ile barışı kabul ederek ona biat etmesini meşru zemine dayandırırken Hz. Hasan'ın dini otoritesini de koruma görevi üstlenmiştir diyebiliriz.

Belâzürî, Muâviye'nin Hz. Hasan'dan biat aldığı esnada sunduğu şartları kabul etmesine rağmen biat sonrasında bu şartları uygulamadığını bildirmiştir. Muâviye Hz. Hasan'a verdiği sözlerin tamamını yerine getirmemiştir. Ayrıca Muâviye, Medine'ye yerleşen Hz. Hasan'ın dolaylı yollarla nabzını ölçerek isyan durumunu gözetim altında tutmuştur. Hz. Hasan'ın içinde bulunduğu durumu fark eden sevenleri onun yanına gelerek Muâviye'nin kendisinden sonra hilafeti Hz. Hasan'a vermeyeceğini söylemiş, Hz. Hasan'dan onunla yaptığı anlaşmayı bozmasını istemişlerdir. Ancak Hz. Hasan hilafeti Allah rızası için terkettiğini dile getirmiş ve anlaşmayı bozma fikrini reddetmiştir.⁴⁶⁰ Hz. Hasan Medine'de kendi haline yaşamaya devam ederken Muâviye Medine'ye gittiğinde hutbeye çıkmış, insanlara Hz. Osman'ın ölümünü hatırlatarak Hz. Ali'yi eleştirmeye başlamıştır. Bu durum karşısında sessiz kalmayan Hz. Hasan ise ona uyarıda bulunmuştur. Hz. Hasan ile Muâviye arasında gerginlik yaşanınca Muâviye, Hz. Hasan'ın zaaf noktasını bildiği için ona maddi yardım yapmayı teklif ederek insanları da etkileyen gergin ortamı yumuşatmıştır.⁴⁶¹

Aktarılan bu rivayetler Hz. Hasan'ın Muâviye b. Ebû Süfyân'a biatinden sonraki süreci anlamak açısından önemli ipuçları barındırmaktadır. Muâviye'nin, Hz. Hasan ile anlaşma yapmış olsa da ona tamamen güvenmediği için temkinli davrandığını söylemek mümkündür. Ayrıca Hz. Hasan'ın evlilik konusundaki zafiyetini bilmesi de ona para vererek sorunları çözdüğünü ve iktidarı ele geçirmek için verdiği tavizlerin ardından

⁴⁵⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 292-293.

⁴⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 272-273, 287.

⁴⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 290, 294.

⁴⁶¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, V, 110.

istediğine kavuşunca vaadlerini gerçekleştirmek konusunda titiz davranmadığı da söylenebilir.

Belâzürî, Hz. Hasan'ın ölümüyle ilgili müstakil başlıklandırma yapmakla birlikte bu başlık haricinde ilgili konu hakkında yer yer bilgiler aktarmıştır. Öncelikle Eş'as b. Kays'ın kızı Ca'de ile evli olduğunu, bu kadın tarafından zehirlendiğini nakletmiştir.⁴⁶² Başka bir rivayette Muâviye'nin Hz. Hasan'a verdiği sözleri yerine getirmeyip eman istediği insanları öldürdüğünü, hayattayken oğlu Yezîd'e biat alarak halife belirleme işini şûraya bırakmadığını ve Hz. Hasan'ı da zehirlediğini aktarmıştır.⁴⁶³ Hz. Hasan'ın dört kere zehirlendiğini ve sonuncuda öldüğünü aktaran Belâzürî, Muâviye'nin Hz. Hasan'ın eşi Ca'de bt. Eş'as'a gizlice ulaştığını, onu Hz. Hasan'ı zehirlemesi için teşvik ettiğini nakletmiştir.⁴⁶⁴ Bu rivayetlere genel olarak bakıldığında Hz. Hasan'ın eşi tarafından zehirlenerek öldürüldüğü görülmektedir. Hz. Hasan'ın Muâviye tarafından öldürüldüğü düşünülürse, Muâviye ölümünden sonra hilafetin kendi soyundan devam etmesini istediği için Hz. Hasan'ı devre dışı bırakmak istemiştir diyebiliriz. Hayattayken oğluna biat toplaması bu bağlamda düşünüldüğünde anlam kazanmaktadır. Bu ihtimal dışında söz konusu olabilecek diğer bir ihtimal ise Hz. Hasan'ın sürekli evlenip boşanmasının kadınlar üzerinde olumsuz etki bıraktığı için ona düşmanlık beslemeleri sebebiyle eşinin dışarıdan bir yönlendirme olmaksızın kendi isteğiyle onu zehirleyerek öldürmüş olabileceğidir.

2.7. SALTANATA KARŞI HİLÂFET MÜCADELESİNDE HZ. HÜSEYİN

Hz. Peygamber kendinden sonra yönetime getirilecek kişilerin belirlenmesi hususunda herhangi bir tasarrufta bulunmuş değildir. Müslümanlar, yöneticilerini belirlerken kendi çözüm yöntemlerini kullanmışlar, yönetime getirdikleri isimlerin her biri farklı metotlarla bu makama getirilmiştir. Bu nedenle her halife seçiminde farklı tecrübeler yaşayan Müslümanlar, bu çetrefilli süreçlerde birbirinden farklı problemlerle karşılaşmıştır. Bu problemler zamanla fiiliyata dönüşünce savaş kaçınılmaz olmuştur. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın kendisinden önceki uygulamaların aksine oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesi ve vefatından sonra oğlunun hilafet makamına geçmesi toplumun karşılaştığı

⁴⁶² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 270.

⁴⁶³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 290.

⁴⁶⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 295.

problemler arasındadır. Hz. Hüseyin'in hilafetin saltanata dönüştürülmesine karşı gösterdiği mücadele ise bu bağlamda değerlendirilebilir.

Hz. Hasan'ın hilafetten geri çekilmesi ile Müslümanların halifesi olma amacını gerçekleştiren Muâviye b. Ebû Süfyân, kendisinden sonra hilafet makamına oğlu Yezîd'i tayin etmek istemiş, Muğire b. Şu'be ise onu destekleyerek bu konuda cesaretlendirmiştir.⁴⁶⁵ Veliaht tayin etme isteğinin insanların tepkisine neden olabileceğini ön gören Muâviye, bu konuya stratejik hamlelerle yaklaşarak toplumun ileri gelenleri ile mektuplaşmış, bu kararını gerçekleştirebileceği zemini oluşturmaya çalışmıştır. Müslümanlar arasında sağlanan birliğin bozulmaması, ihtilafa düşülerek tekrar kan akıtılmaması için veliaht tayin etmek istediğini dile getirmiş ve oğlu Yezîd'i veliaht olarak takdim etmiştir.⁴⁶⁶ Onun bu uygulaması, kendisinden önceki halifelerin uygulamalardan tamamen farklılık arzettiği için insanların bir kısmı bu duruma karşı çıksa da Muaviye, hâkimiyeti altında bulunan Şam ve Irak bölgelerinden biat almayı başarmıştır. Hicaz bölgesinde bulunan Müslümanların desteğini de almak isteyen Muâviye, sahabe çocukları ile bizzat görüşerek onları Yezîd b. Muâviye'ye biate çağırmıştır. Muâviye'nin bu çağrısına olumsuz cevap vermiş olsalar da uyguladığı hamleler neticesinde bölge halkının Yezîd b. Muâviye'ye biat etmesini sağlamıştır.⁴⁶⁷ Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Zübeyr ve Abdurrahman b. Ebû Bekir (ö. 53/673), Yezîd b. Muâviye konusunda yapılan biat çağrısına müsbet cevap vermeyince Muâviye, vefatından önce veliaht olarak tayin ettiği oğluna bu isimler konusunda bazı tavsiyelerde bulunmuştur.⁴⁶⁸

Muâviye b. Ebû Süfyân'ın vefatından sonra yönetime geçen Yezîd b. Muâviye, valilerinin yardımı ile vilayetlerden biat almaya başlamıştır. Hicaz bölgesinde bulunan sahabe çocuklarının da biatini almaya çabalayan Yezîd, bu konuda kısmi oranda başarılı olsa da Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr'den biat almayı başaramamıştır. Yezîd, bu iki isimden biat almak için gerekirse baskı yapılmasını emredince Hz. Hüseyin ile

⁴⁶⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 187-188; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 97-98; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 201-202; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3 (Emevîler Dönemi)*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, 72.

⁴⁶⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 193-194; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 203; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 72.

⁴⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 197-212; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 118-122; Mehmet Azimli, *Farklı Okumak Hüseyin & Yezit*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021, 38-39.

⁴⁶⁸ Taberî, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 322-323; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 119-120; Aycan, *Muaviye Bin Ebî Süfyan*, 204; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 81-82.

Abdullah b. Zübeyr Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitmişlerdir.⁴⁶⁹ Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmeyerek Mekke'ye gitmesi Kûfe'de yönetime muhalif olan insanlar tarafından umut verici bir durum olarak algılanmıştır. Böylece Hz. Hüseyin'e mektuplar göndermeye başlamışlardır. Yezîd'in hilafetini istemeyen bu grup, Hz. Hüseyin'e gönderdikleri mektuplarda ona vaadlerde bulunmuş, onu halife ilan etmek için Kûfe'ye davet etmiştir. Hz. Hüseyin'e gönderdikleri mektuplarda ısrarcı ve aceleci davranmaları karşısında kayıtsız kalamayan Hz. Hüseyin, Müslim b. Akîl (ö. 60/680)'i Kûfe'ye göndermiştir.⁴⁷⁰

Bölgede araştırmalar yapan Müslim b. Akîl, oldukça kalabalık bir grupla karşılaşınca Hz. Hüseyin'in adına biat almaya başlamış ve Kûfe'deki rağbeti Hz. Hüseyin'e bildirerek onun Kûfe'ye hareket etmesini istemiştir. Müslim b. Akîl'in yürüttüğü faaliyetlerden haberdar olan Kûfe valisi Nu'man b. Beşîr (ö. 64/684)'in sergilediği yumuşak tavır karşısında Yezîd, mevcut Kûfe valisini değiştirerek Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 67/686)'ı valilik görevine getirmiştir.⁴⁷¹ Kûfe'ye gelen yeni vali, Hz. Hüseyin konusunda titiz davranmış, bu hareketi bitirmek için elinden geleni yapmıştır. Müslim b. Akîl'in Kûfe'deki faaliyetlerini takip ederek etrafında toplanan insanların bir kısmına vaadlerde bulunarak, bir kısmını da korkutarak onları Hz. Hüseyin ile birlikte hareket etmekten vazgeçirmeyi başarmıştır. Müslim b. Akîl Kûfe'ye gelen yeni valinin uyguladığı yöntemler sonucunda Kûfeliler tarafından terk edilince bir başına kalmıştır. Kûfe'ye giriş çıkışları da kontrol altına alan Ubeydullah b. Ziyâd, köşeye sıkıştırdığı Müslim b. Akîl'i yakalayınca öldürmüştür.⁴⁷²

Müslim b. Akîl Kûfe'de Hz. Hüseyin adına biat aldıktan sonra onun harekete geçmesi için mektup gönderince Hz. Hüseyin hemen harekete geçmiştir. Bu esnada

⁴⁶⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 224-227; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 338-343; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 127-131; Mehmet Mahfuz Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 128-129; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 83; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 128-131; Azimli, *Farklı Okumak Hüseyin & Yezit*, 43.

⁴⁷⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, II, 7-8; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 347-348; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 132-134; Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 130-133; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 136-140; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 84-86; Azimli, *Farklı Okumak Hüseyin & Yezit*, 68.

⁴⁷¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, II, 8; Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 354-356; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 134-135; Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 134-135; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 140-144; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 86-87.

⁴⁷² Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 357-382; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 136-139; Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 136-144; Demircan, *İktidar Mücadelesi*, 144-154; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 87-89; Azimli, *Farklı Okumak Hüseyin & Yezit*, 69-70.

Kûfe’de yaşanan vali değişikliği ve Müslim b. Akîl’in başına gelenlerden bîhaber olan Hz. Hüseyin, kendisine gelen mektup gereğince bir an evvel Kûfe’ye ulaşmayı hedeflemiştir. Onun bu hurucuna şahit olan yakın çevresi, Hz. Hüseyin’i bu işten vazgeçirmeye çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır. Hz. Hüseyin’i ikna etmeye çalışan insanlar, Kûfe halkının Hz. Ali ve Hz. Hasan’ı yalnız bıraktığını da hatırlatmışlardır. Yapılan uyarılara rağmen Hz. Hüseyin, kararından vazgeçmeyip Kûfe’ye doğru yola çıkmış ve yolda Müslim b. Akîl’in öldürüldüğü haberi kendisine ulaşmıştır. Bu haber üzerine yanında bulunan insanlarla istişareler yapınca Müslim b. Akîl’in çocukları intikam istemiş ve Hz. Hüseyin’i ikna ederek yola devam etmesini sağlamışlardır.⁴⁷³

Hz. Hüseyin’in Kûfe’ye doğru hareket ettiği haberini alan Ubeydullah b. Ziyâd, onu durdurmak için Hür b. Yezîd (ö. 61/680) komutasındaki birliği Hz. Hüseyin’e doğru göndermiştir. Hz. Hüseyin ve taraftarları Hür b. Yezîd ile gelen birlik tarafından kuşatılınca Hz. Hüseyin, Hür b. Yezîd ile görüşerek geri dönmeyi talep etmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd’ın emri ile hareket eden Hür b. Yezîd, bir yandan Hz. Hüseyin’in Kûfe’ye girmesini engellerken diğer yandan Mekke’ye dönmesine izin vermemiştir. Bu süreçte Ubeydullah b. Ziyâd, Hür b. Yezîd’e Hz. Hüseyin ile beraberindekileri susuz ve insanların uğramadığı ıssız yerlere doğru yönlendirmesini emretmiştir. Hür b. Yezîd kendisine emredileni yaparak Hz. Hüseyin’i ve yanındakileri Kerbela⁴⁷⁴ olarak isimlendirilen yere doğru yönlendirmiştir. Bir müddet sonra Ömer b. Sa’d (ö. 67/686), emrindeki ordu ile Kerbela’ya gelmiştir. Hz. Hüseyin ile irtibat kurarak huruç sebebini öğrenmiş, Hz. Hüseyin’in talepleri doğrultusunda Ubeydullah b. Ziyâd’a mektup yazmıştır. Hz. Hüseyin’in isteklerini onaylamayan Ubeydullah b. Ziyâd, kuşatma altındaki Hz. Hüseyin’in teslim olmasını istemiş, aksi halde öldürülmesini emretmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd’dan gelen son talimattan sonra Hz. Hüseyin teslim olmayı reddedince Ömer b. Sa’d harekete geçmiştir.⁴⁷⁵

Hz. Hüseyin orada bulunan insanlara hitap etmiş, savaşmak istemeyenlerin ayrılmasına izin vermiştir. Susuz ve ıssız beldede Hz. Hüseyin’i kuşatma altına alan Hür

⁴⁷³ Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, V, 382-391; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, III, 147-152; Söylemez, *Kûfe’nin Siyasi Tarihi*, 145-148; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 89-91.

⁴⁷⁴ Hamevî, *Mu‘cemu’l-Büldân*, IV, 445.

⁴⁷⁵ Taberî, *Târîhu’r-Rusul ve’l-Mulûk*, V, 401-416; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, III, 157-168; Söylemez, *Kûfe’nin Siyasi Tarihi*, 149-151; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 91-95; Adnan Demircan, *Kerbela Keder ve Belâ*, Beyan Yayınları, Ankara 2017, 44-49; Azimli, *Farklı Okumak Hüseyin & Yezit*, 71-76.

b. Yezîd, Hz. Hüseyin'e karşı savaşmak istemediği için taraf değiştirerek Hz. Hüseyin'in yanında yer almıştır. Ubeydullah b. Ziyâd'ın talimatlarını uygulayan Hz. Hüseyin'i sudan mahrum bırakan Ömer b. Sa'd'ın attığı ok ile taraflar arasında çatışma başlamış ve içlerinde Hz. Hüseyin'in de bulunduğu 72 kişi bu çatışmada öldürülmüştür. Öldürülen bu insanların başları kesilerek Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderilmiş, Hz. Hüseyin'in yanında bulunan kadın ve çocuklar da Kûfe'ye sevk edilmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd ise kendisine gelen kesik başları, kadın ve çocukları Yezîd'e göndermiştir.⁴⁷⁶ Yezîd, Hz. Hüseyin'in başına gelenlere üzüldüğünü belirterek olanlardan Ubeydullah b. Ziyâd'ı sorumlu tutmuş ancak Ubeydullah b. Ziyâd'a yaptıkları nedeniyle herhangi bir yaptırım uygulamamıştır.⁴⁷⁷

2.7.1. Hz. Hüseyin'e Yapılan Çağrılar ve Müslim b. Akîl'in Ölümle Sonuçlanan Mücadelesi

Öncelikle Hz. Hüseyin hakkında kişisel bilgilere yer veren Belâzürî, Hz. Hasan ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasındaki barış anlaşması ile ilgili rivayetleri aktararak konuya giriş yapmıştır. Bu rivayetlere göre; Hz. Hasan'ın hilafetten çekilerek barış anlaşması yapması, Hz. Hüseyin tarafından tasvib edilmemiş olsa da Hz. Hüseyin anlaşmaya riayet etmiştir. Hz. Hasan'ın Muâviye'ye yaptığı biati kabullenemeyen insanlar Hz. Hüseyin'e başvurarak onu ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Hz. Hüseyin yapılan anlaşmayı bozmaktan insanları men etmişse de Hz. Hasan'ın ölümüyle dikkatler, doğal olarak bir diğer Ali evladı olan Hz. Hüseyin'in üzerinde toplanmıştır.⁴⁷⁸

Hz. Hasan'ın ölümüyle insanların Hz. Hüseyin'e gösterdiği rağbet Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Medine valisinin gözünden kaçmamıştır. Durumdan haberdar olan Muâviye, Medine valisine Hz. Hüseyin açıkça düşmanlık göstermediği müddetçe ona karışmamasını emretmiştir. Belâzürî, Muâviye ile Medine valisi arasında geçen mektuplaşmalara ve Muâviye'nin Hz. Hüseyin ile mektuplaşmasına da yer vermiştir. Muâviye, bir yandan Medine valisine Hz. Hüseyin'in yaptıklarına karışmamasını emrederken diğer yandan Hz. Hüseyin'e mektup yazarak onu kontrol altında tutmaya

⁴⁷⁶ Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, V, 427-455; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 169-184; Söylemez, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, 152-154; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 95-97; Demircan, *Kerbelâ*, 50-55.

⁴⁷⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, II, 12-13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, III, 190; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3*, 97.

⁴⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 359-366.

çalışmıştır. Muâviye'nin bu şekilde davranması, Hz. Hüseyin'in sahip olduğu karizmanın farkında olmasından kaynaklanıyor olabilir. Hz. Hüseyin, cevabi mektubunda Muâviye'nin hilafet dönemindeki icraatlerini eleştirerek kendisi hakkında yapacaklarından korkmadığını dile getirmiştir. Muâviye ise Hz. Hüseyin'in yazdıklarını insanlara şikâyet ederek onun hakkında karşı propagandaya başvurmuştur.⁴⁷⁹ Belâzürî, Hz. Hüseyin ile Muâviye arasındaki mektuplaşmaya Hz. Hüseyin'in merkeze alındığı kısmın haricinde Muâviye'nin ele alındığı kısımda da yer vermiştir. Muâviye ile ilgili aktarılan rivayet⁴⁸⁰ diğer rivayete nazaran daha kapsamlı ve detay bilgi içermektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu rivayette Muâviye'nin Hz. Hüseyin'in cevap mektubunu insanlara şikâyet ettiğine dair herhangi bir bilgi aktarılmamıştır.

Belâzürî, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın merkeze alındığı kısımda onun vefatından önce oğlu Yezîd'e vasiyetini aktarırken Yezîd'in veliaht tayin edilmesi ile ilgili teferrüatlı bilgi vermemiştir. Muâviye, vasiyetinde insanlara davranışı hususunda tavsiyelerde bulunurken Abdullah b. Zübeyr ve Hz. Hüseyin konusunda uyarılarda bulunmuştur.⁴⁸¹ Vasiyeti ile oğluna taktikler öğreten Muâviye vefat ettikten sonra halife olan Yezîd; Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'den biat almak için harekete geçmiştir. Belâzürî, Yezîd'in bu şahıslara biat çağrısı ve onların tepkilerini içeren rivayetleri de aktarmıştır. Yezîd, Medine valisine mektup göndererek Muâviye'nin vefatını bildirirken, Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Zübeyr'i kendisine biate çağırmasını emretmiştir. Bu davet esnasında herhangi bir tolerans olmaksızın hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Abdullah b. Ömer, Yezîd'e biate çağrıldığında halkın tamamı biat ettiği takdirde biat edeceğini söylerken Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Zübeyr, valinin Yezîd'e biat çağrısına müsbet cevap vermemiştir. Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Zübeyr biat çağrılarını alenen reddetmemişlerse de biat etmeksizin şehri terk ederek fiili olarak reddetmişlerdir. Nitekim bu iki şahıs birer gün arayla Medine'den Mekke'ye geçerek Yezîd b. Muâviye'nin otoritesine karşı çıkmışlardır.⁴⁸² Belâzürî, Yezîd b. Muâviye'den bahsedilen kısımda Hz. Hüseyin Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer'e yapılan davet ve onların tepkilerini detaylı bir şekilde ele alırken, Hz. Hüseyin'in

⁴⁷⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 366-367.

⁴⁸⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, V, 128-130.

⁴⁸¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, V, 108-109.

⁴⁸² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, V, 313-318.

merkeze alındığı kısımda Hz. Hüseyin ile Abdullah b. Zübeyr'in Yezîd b. Muâviye'ye biat etmeksizin Mekke'ye geçtiğini detay vermeden aktarmıştır.⁴⁸³

Hz. Hüseyin'in Yezîd'e biat etmeksizin Mekke'ye geçtiği haberi insanlar arasında yayılınca bu haber, Kûfe'de bulunan taraftarlarını da harekete geçirmiş, mektuplar yazarak Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye çağırmışlardır. Muâviye'den sonra Yezîd'in yönetime gelmesini tasvib etmeyen bu grup, Hz. Hüseyin'in yönetime karşı harekete geçmesini istedikleri için ona sürekli mektup göndermiştir. Bu mektuplardan ve mektupların içeriğinden bahseden Belâzürî, Hz. Hüseyin'e Kûfe'den elliye yakın mektup geldiğini nakletmiştir. Mektuplarda insanların bir araya toplandığını ve Hz. Hüseyin'e biat etmek için beklediğini aktarırken, Hz. Hüseyin'in de bu konuda acele ettirildiğini bildirmiştir. Ayrıca Belâzürî, Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye davet eden bu gruptan bahsederek "Şia" kavramını kullanmıştır.⁴⁸⁴ Hz. Hasan ile ilgili bölümde bu kavrama yer verilmezken Hz. Hüseyin ile ilgili bölümde Kûfe'de bulunan taraftarlar için bu kavramın kullanıldığı görülmüştür. Görebildiğimiz kadarıyla bu kavram ilk defa Hz. Hasan'ın Muâviye'ye biatinden sonra Hucr b. Adî'nin Hz. Hasan'a tepkisiyle birlikte Hz. Hüseyin'e gelerek Hz. Hasan'ı bırakması ve şiasını toplaması teklifinin aktarıldığı rivayette kullanılmıştır.⁴⁸⁵ Burada yer alan "Şia" kavramının dini terminolojideki anlamından ziyade daha çok "taraftar, yandaş" anlamına geldiğini söylemek gerekir.

Belâzürî, Hz. Hüseyin'e gönderilen mektupların yoğunluğu ve neredeyse her mektupta kendisini acele ettiren bu kitlenin varlığının Hz. Hüseyin'i harekete geçirdiğini, bu nedenle bölgedeki durumu öğrenmesi için Müslim b. Akîl'i görevlendirdiğini nakletmiştir. Müslim b. Akîl yanında iki rehber ile Kûfe'ye doğru yola çıkmış, adamlar yolu şaşırınca susuzluktan ölmüşlerdir. Müslim b. Akîl ise kurtulmayı başarınca Hz. Hüseyin'e durumu bildirerek bu hareketin uğursuz olabileceğini dile getirmiştir. Hz. Hüseyin ise Müslim b. Akîl'e korkaklığı bırakıp emrettiği üzere Kûfe'ye gitmesini söylemiştir. Hz. Hüseyin'in bu emri üzerine Müslim b. Akîl yoluna devam ederek Kûfe'ye ulaşmıştır.⁴⁸⁶ Belâzürî, genel İslam Tarihi kaynaklarında aktarılan bilgilerden

⁴⁸³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 368.

⁴⁸⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 369-370.

⁴⁸⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 365-366.

⁴⁸⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 370-371.

farklı olarak Hz. Hüseyin'in direktiflerini tam olarak uygulamayan Müslim b. Akîl'i sert ifadelerle eleştirdiğine dair bilgilere yer vermiştir.

Belâzürî'ye göre Hz. Hüseyin'in isteği üzerine Kûfe'ye giden Müslim b. Akîl, başlangıçta Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687)'nin evinde kalmış, insanların Hz. Hüseyin'e itaat edip etmeyeceğini öğrenmek adına gizli hareket etmiştir. Kûfe valisi Nu'man b. Beşîr, Müslim b. Akîl'in gelişinden haberdar olmasına rağmen herhangi bir uygulamaya girişme de insanlara fitneye düşmemeleri konusunda uyarıda bulunmakla yetinmiştir. Bu durumdan haberdar olan Yezîd, Ubeydullah b. Ziyâd'a haber göndererek Basra valiliğinin yanı sıra onu Kûfe valiliği ile de görevlendirmiştir. Yezîd, Hz. Hüseyin ve Müslim b. Akîl konusunda uyarılarda bulunarak hazırlıklı olmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır.⁴⁸⁷

Ubeydullah b. Ziyâd Kûfe'ye vardığında insanların yoğun ilgisi ile karşılanmıştır. İnsanlar Hz. Hüseyin'in geldiğini zannederek yeni valileri Ubeydullah b. Ziyâd'a rağbet gösterince, Ubeydullah b. Ziyâd durumun ciddiyetini anlamıştır. Yeni valilin gelişinden haberdar olan Müslim b. Akîl ise Hânî' b. Urve (ö. 60/680)'in evine yerleşmiştir. Görevine başlayan yeni valinin ilk işi Müslim b. Akîl'i yakalamaktır. Ubeydullah b. Ziyâd, Müslim b. Akîl'in Hânî' b. Urve'nin evinde gizlendiğini bir şekilde öğrenince Hânî' b. Urve ile görüşerek Müslim b. Akîl'in teslim edilmesini istemiştir. Hânî' b. Urve müsbet cevap vermeyince Ubeydullah b. Ziyâd onu alıkoymuştur. Durumdan haberdar olan Müslim b. Akîl, Hz. Hüseyin için biat aldığı insanları isyan etmeye çağırmıştır. Hz. Hüseyin adına biat aldığı on sekiz bin kişiden sadece dört bin kişi bir araya gelince Müslim b. Akîl, hazırlık yaparak bu insanlarla birlikte Ubeydullah b. Ziyâd'ın valilik binasını kuşatma altına almıştır. Taraftarları tehdit edilen Müslim b. Akîl, onların etrafından çekilmesiyle bir başına bırakılmıştır. Bunun üzerine Müslim b. Akîl kaçmaya çalışmış ve yaşlı bir kadının evine sığınmıştır. Ancak yakalanmaktan kurtulamamıştır.⁴⁸⁸

Ubeydullah b. Ziyâd'ın huzuruna çıkarılan Müslim b. Akîl'e Kûfe'ye gelme sebebi sorulunca Müslim b. Akîl Kûfe halkından gelen ve Hz. Hüseyin'i yönetime karşı harekete davet eden mektuplardan bahsetmiştir. Ayrıca valinin yanında Ömer b. Sa'd'ı gören Müslim b. Akîl ona vasiyette bulunmuştur. Ubeydullah b. Ziyâd bu yaşananlardan sonra

⁴⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 334-335.

⁴⁸⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 335-339.

hem Müslim b. Akîl'i hem de Hânî' b. Urve'yi öldürmüştür.⁴⁸⁹ Ubeydullah b. Ziyâd Müslim b. Akîl'in başına gelenleri tüm detayları ile Yezîd b. Muâviye'ye bildirince Ubeydullah b. Ziyâd'in gösterdiği başarıyı övmüştür. Hz. Hüseyin'in de Kûfe'ye doğru yola çıktığını bildirerek Ubeydullah b. Ziyâd'a hazırlıklı olmayı tavsiye etmiş, savaşmayanlarla savaşmamasını söylemiştir.⁴⁹⁰

2.7.2. Hz. Hüseyin'in Sahaya İnişi ve Kerbela Olayı

Kûfe halkından gelen mektuplardan dolayı Müslim b. Akîl'i bölgeye gönderen Hz. Hüseyin, kendisine biat etmek üzere bir araya toplanan insanların istekleri doğrultusunda Kûfe'ye hareket etmeyi düşünmüştür. Hz. Hüseyin'in bu fikrine mukabil etrafında bulunan ve durumdan haberdar olan insanlar onu kararından vazgeçirmeye çalışmıştır. Belâzürî Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitme kararından vazgeçirmeye çalışan kişilerle ilgili rivayetleri aktararak insanların bu konudaki fikirleri hakkında ipuçları vermiştir. Öyle ki Yezîd b. Muâviye'ye biati reddeden Hz. Hüseyin, Mekke'ye doğru hareket ettiği esnada Abdullah b. Mutî' ile karşılaşmıştır. Abdullah b. Mutî' (ö. 74/693) Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitmemesi konusunda uyarırken Kûfe'nin uğursuz bir şehir olduğunu ifade ederek Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın yaşadıklarını hatırlatmıştır.⁴⁹¹ Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye hareket edeceğinden haberdar olan Ömer b. Abdurrahman ise Hz. Hüseyin'e gelerek bu konuda endişeli olduğunu söylemiştir. O bölgede bulunan insanların para konusunda zafiyet taşıdıklarını dile getirirken vaadleri doğrultusunda hareket etmeyip Hz. Hüseyin'e sadakat göstermeyeceklerini de hatırlatmıştır. Ömer b. Abdurrahman'ın nasihatleri karşısında Hz. Hüseyin, hükmün Allah tarafından verileceğini ifade ederek bu konudaki tavrını yansıtmıştır.⁴⁹²

Belâzürî, Hz. Hüseyin'i ikna etmeye çalışan kişiler arasında bulunan Abdullah b. Abbas ile ilgili birçok rivayet nakletmiştir. Hz. Hüseyin'i sürekli uyaran Abdullah b. Abbas, Kûfe halkının Hz. Hüseyin'i davet etme amaçlarının yalnızca savaş olabileceğini dile getirmiş, onlara güvenmemesi gerektiğini söylemiştir. Abdullah b. Abbas bu konuda Hz. Hüseyin'i sürekli uyarmıştır. Özellikle Irak halkının hıyanet ehli olduğunu

⁴⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 339-340.

⁴⁹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 342.

⁴⁹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 368.

⁴⁹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 373.

hatırlatarak onu kararından vazgeçirmeye çalışsa da Hz. Hüseyin gitme kararında ısrarcı olmuştur. Ayrıca Belâzürî, Abdullah b. Ömer'in de Hz. Hüseyin'in hareket kararından haberdar olunca gitmemesi konusunda onu ikna etmeye çalıştığını nakletmiştir.⁴⁹³

Şair Ferezdak (ö114/732)'ın Hz. Hüseyin'i ikna etmek için söylediklerini de aktaran Belâzürî, Ferezdak'a nisbet edilen birçok rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerde Ferezdak'ın dikkat çektiği nokta manidardır. Ferezdak, Kûfelilerin kalplerinin Hz. Hüseyin ile kılıçlarının ise Benî Ümeyye ile olduğunu söylemiştir. Hz. Hüseyin'i Kûfe'ye gitmekten vazgeçirmek isteyen Ferezdak, onların bu konuda Hz. Hüseyin'i yüzüstü bırakacaklarını tahmin etmiştir. Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gideceğini öğrenen baba bir kardeşi Muhammed b. Hanefiyye (ö. 81/700) ise Hz. Hüseyin için ağlamıştır.⁴⁹⁴ Belâzürî'nin aktardığı bu rivayetlerin geneline bakılınca Hz. Hüseyin'i kararından vazgeçirmeye çalışan insanların bulunduğu ortak noktanın Kûfe halkıyla ilgili güven problemine dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Ali ve Hz. Hasan'a gerekli desteği sağlamayan Kûfelilerin Hz. Hüseyin konusunda da vaatlerine sadık kalmaması ihtimal dahilindedir. Bu ihtimali göz önünde bulunduran insanlar Hz. Hüseyin için endişelenince onu uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Ancak Hz. Hüseyin, kendisine yapılan uyarıları dikkate almamış, ne yaşıyorsa yaşansın Kûfe halkına inanmayı tercih etmiştir.

Belâzürî, Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye doğru yola çıkışını ve sonrasında yaşananları detaylı bir şekilde ele almıştır. Rivayetlere göre; Hz. Hüseyin, Kûfe halkının daveti üzerine ön keşif için bölgeye Müslim b. Akîl'i göndermiş ve Müslim b. Akîl insanlardan Hz. Hüseyin adına biat almıştır. Oldukça kalabalık bir gruptan biat alan Müslim b. Akîl, Kûfe halkının kendisiyle birlikte olduğunu bildiren bir mektup yazarak Hz. Hüseyin'e göndermiştir. Müslim b. Akîl'den gelen bilgilendirme mektubu üzerine Hz. Hüseyin Kûfe'ye doğru hareket etmiştir. Hz. Hüseyin, Hâcir bölgesine gelince Kays b. Misher ile Kûfe halkına mektup göndererek Kûfe'ye doğru hareket ettiğini haber vermiştir. Ancak Ubeydullah b. Ziyâd'ın adamlarından Husayn b. Temîm onu yakalayınca Ubeydullah b. Ziyâd'a göndermiştir. Ubeydullah b. Ziyâd, Kays b. Misher'den Hz. Ali'ye lanet okuyup Hz. Hüseyin'i tekzip etmesini istemiş, Kays b. Misher kendisinden istenilenleri yapmayınca onu öldürmüştür.⁴⁹⁵

⁴⁹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 373-375.

⁴⁹⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 376-377.

⁴⁹⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 378.

Müslim b. Akîl'in öldürüldüğü haberi ulaşmadan önce Hz. Hüseyin, Abdullah b. Yaktur'u Müslim b. Akîl'in yanına göndermiştir. Husayn b. Temîm, Abdullah b. Yaktur'u da yakalamış, Ubeydullah b. Ziyâd'ın yanına göndermiştir. Ubeydullah b. Ziyâd Abdullah b. Yaktur'dan da Hz. Hüseyin'i lanetlemesini, onu ve babasını yalanlamasını istemiş, yapmayınca öldürülmüştür. Hz. Hüseyin yoluna devam ederken Müslim b. Akîl ve Hânî' b. Urve'nin ölüm haberi kendisine ulaşmıştır. Hz. Hüseyin'den geri dönmesi istenince Müslim b. Akîl'in yakınları intikam almak istemiştir. Abdullah b. Yaktur ve Kays b. Mishar'ın öldürüldüğü haberi de Hz. Hüseyin'e ulaşınca Hz. Hüseyin Kûfe halkının kendisini yüzüstü bıraktığını dile getirerek geri dönmek isteyenlere izin vermiştir. Ancak kendisi geri dönmemiştir.⁴⁹⁶

Belâzürî, Hz. Hüseyin'in başlangıçta Kûfe'ye doğru hareketi esnasında Yezîd b. Muâviye'ye ait kervanı ele geçirdiğini nakletmiştir.⁴⁹⁷ Yezîd, Hz. Hüseyin'in bu hamlesinden haberdar olunca Kûfe'ye atadığı yeni valiyi durumdan haberdar ederek hazırlıklı olmasını söylemiştir. Hz. Hüseyin ise Kûfe yolunda yaşananlardan sonra yola devam etmeyi tercih edince Ubeydullah b. Ziyâd, Hür b. Yezîd komutasındaki süvari birliğini ona doğru yönlendirmiştir. Hz. Hüseyin ile Hür b. Yezîd yaşananlar hakkında konuşunca Hür b. Yezîd Hz. Hüseyin'e yazılan mektuplardan haberdar olmadığını, kendisiyle karşılaşınca savaşmaksızın Ubeydullah b. Ziyâd'a götüreceğini söylemiştir. Hz. Hüseyin ise Hür b. Yezîd'e kendisinin Medine'ye dönmesine izin vermesini teklif etmişse de o buna izin vermemiştir. Ayrıca o, Hz. Hüseyin'in bu durumunu Ubeydullah b. Ziyâd'a mektupla bildirmiştir. Bu süreçte Hz. Hüseyin orada bulunan insanlara hitap ederek kendisine gelen elçi ve mektuplardan bahsettikten sonra babası ile kardeşine yapılanları hatırlatmıştır. Kûfe'deki insanların durumunu soran Hz. Hüseyin, Kûfelilerin kendi aleyhine hareket ettiğini ve savaş hazırlığı içinde olduklarını öğrenmiştir. Hür b. Yezîd'in kuşatması konusunda bilgi aktarımında bulunan Belâzürî, Tırimmâh b. Adî isimli kişinin Hz. Hüseyin'i Hür b. Yezîd ile savaşmaması konusunda uyardığını ve Kûfe'deki askeri hareketliliği haber verdiğini nakletmiştir.⁴⁹⁸ Aktarılan bu rivayetler Hz. Hüseyin'in başlangıçta Kûfe halkına güvenerek kararlı bir şekilde harekete geçişini ancak yaşadıkları karşısında mücadelesini sonlandırmak istese de bunu başaramadığını,

⁴⁹⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 379-380.

⁴⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 375-376.

⁴⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 380-383.

kendisini uyaran insanların Hz. Ali ve Hz. Hasan hakkındaki hatırlatmalarını gündeme getirerek pişma olduğuna dair ipucu verdiğini göstermektedir.

Belâzürî, Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hür b. Yezîd'e gönderdiği mektubu da aktarmıştır. Bu mektupta Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'in sarp yerlerden yürütülmesi, ıssız ve susuz yerde konaklatılmasını emretmiştir. Hür b. Yezîd ise valinin emri gereğince Hz. Hüseyin'i zorlu bir yolculuğa yönlendirmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd, bu zaman zarfında Ömer b. Sa'd'ı ordusuyla birlikte Hz. Hüseyin'in üzerine göndermiştir. Bu görevi Ömer b. Sa'd'a verirken o, Hz. Hüseyin ile savaşmaktan muaf tutulmak istemişse de Ubeydullah b. Ziyâd onu savaşmak ya da komutanlıktan geri çekilmek arasında tercih yapmaya zorlamıştır. Ömer b. Sa'd istemeden de olsa Hz. Hüseyin'in üzerine gitmeyi kabul etmiştir. Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in bulunduğu bölgeye gelince onunla irtibata geçmiştir. Hz. Hüseyin ise Kûfe halkının isteği üzerine geldiğini, şayet istemezlerse geri döneceğini söylemiştir. Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in söylediklerini Ubeydullah b. Ziyâd'a bildirince Ubeydullah b. Ziyâd Hz. Hüseyin'in Yezîd b. Muâviye'ye biat etmesi şartı ile durumu değerlendireceğini söylemiştir. Ancak Hz. Hüseyin biat şartını kabul etmemiştir. Bunun üzerine Ubeydullah b. Ziyâd minbere çıkarak Muâviye b. Ebû Süfyân ile Yezîd b. Muâviye'yi övmüş, akabinde insanları savaşa çağırmıştır.⁴⁹⁹

Belâzürî, Ömer b. Sa'd'ın birliğinden sonra Ubeydullah b. Ziyâd'ın bölgeye başka birliklerde gönderdiğini nakletmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd, insanların itaat üzere olmalarını, fitneden uzak durmalarını ve Hz. Hüseyin ile ilişkilerini kesmelerini nasihat ederken reşit olanları karargâha çağırmıştır. Bu uygulamaları ile Kûfe halkının Hz. Hüseyin'e yardım etmesini engellerken aynı zamanda Kûfe halkından oluşan birlikler vasıtasıyla Hz. Hüseyin'in ilerleyişini durdurmayı, hatta onun ölümünü bile bu insanlar eliyle gerçekleştirmeyi istemiştir. Ubeydullah b. Ziyâd, Kûfe halkından Hz. Hüseyin'e yardım ulaşmaması için çeşitli önlemler almıştır. Kûfe'nin içini, çevresini gözetlemek için insanları görevlendirmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd'ın komutanı Ömer b. Sa'd ise Hz. Hüseyin'in ölümünün kendi eliyle gerçekleşmesinden dolayı rahatsızlık duyduğu için Ubeydullah b. Ziyâd ile Hz. Hüseyin arasında barış sağlanmasını istemiştir.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 385-387.

⁵⁰⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 387-388.

Belâzürî, Ubeydullah b. Ziyâd'ın Ömer b. Sa'd'a gönderdiği mektubu da aktarmıştır. Bu mektupta Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin ve beraberindekilerin sudan mahrum bırakılmasını emretmiştir. Hz. Osman'ın kuşatma altındayken sudan mahrum bırakılmasını hatırlatarak bu uygulamasını gerekçelendirmiştir. Ömer b. Sa'd valinin emrine itaat ederek Hz. Hüseyin ve taraftarlarının su ihtiyaçlarını gidermelerini engellemeleri için birlikler görevlendirmiştir. Bu görevliler Hz. Hüseyin'i susuz bırakmakla kalmamış, ona psikolojik baskılar da yapmışlardır. Fırat'ın suyundan orada bulunan her hayvanın rahatça faydalandığını söyleyerek ona ölünceye kadar bir damla su bile tattırmayacaklarını ilan etmişlerdir. Hz. Hüseyin bu zulmü yaşatana beddua etmiş, beddua ettiği kişi susuzluktan ölmüştür.⁵⁰¹

Hz. Hüseyin bu zorlu süreçte Ömer b. Sa'd ile görüşmüş, geldiği yere geri dönmesi ya da Yezîd b. Muâviye'nin yanına gitmesi için kendisine izin verilmesini istemiştir. Ömer b. Sa'd, Hz. Hüseyin'in bu isteğini Ubeydullah b. Ziyâd'a mektupla bildirmiştir. Belâzürî, Ömer b. Sa'd ile Ubeydullah b. Ziyâd'ın bu konudaki mektuplarını da aktararak süreç hakkında bilgi vermiştir. Ubeydullah b. Ziyâd başlangıçta Hz. Hüseyin'in teklifine sıcak bakmışsa da yanında bulunan Şemr b. Zülcevşen'in yönlendirmeleri ile Hz. Hüseyin'in bu teklifini reddetmiştir. Ömer b. Sa'd'a cevabi mektubunda Hz. Hüseyin'in kendisinin hükmünü kabul etmesi şartını ileri sürmüş, aksi takdirde onlarla savaşmasını emretmiştir. Ubeydullah b. Ziyâd bu mektubunu Şemr b. Zülcevşen ile Ömer b. Sa'd'a gönderirken Hz. Hüseyin teklifi reddettiği zaman Ömer b. Sa'd onunla savaşmazsa Şemr b. Zülcevşen'e Ömer b. Sa'd'ın boynunu vurmasını ve ordunun başına geçmesini emretmiştir. Şemr b. Zülcevşen mektubu Ömer b. Sa'd'a ulaştırmış, Ubeydullah b. Ziyâd'ın emrini ona bildirerek emri kabul etmediği takdirde komutanlığı devredeceğini söylemiştir. Ömer b. Sa'd ise bu durum karşısında Hz. Hüseyin ile savaşmayı kabul ederek ordunun komutanlığını Şemr b. Zülcevşen'e bırakmamıştır.⁵⁰²

İlgili rivayetler bütüncül olarak değerlendirildiğinde; Ömer b. Sa'd'ın Hz. Hüseyin ile savaşmak istememesine rağmen bulunduğu konumu kaybetmemek adına onunla savaştığını; Ömer b. Sa'd'ın bu eylemi Şemr b. Zülcevşen ile aralarında bulunan rekabetten dolayı yaptığını; geri çekilmesi halinde Şemr b. Zülcevşen'in ordu yönetimine

⁵⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 389-390.

⁵⁰² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 390-391.

gelme ihtimalini göze alamadığını bu nedenlerden dolayı Hüseyin ile savaşmayı kabul ettiğini söylemek mümkündür.

Belâzürî, Ömer b. Sa'd komutasındaki birlik ile Hz. Hüseyin arasında yaşanan çatışmayı detaylı bir şekilde ele almıştır. Taraflar arasında çatışma başlamadan önce valinin emri gereğince savaşmayı tercih eden Ömer b. Sa'd, ordusunu savaş pozisyonuna getirince durumun farkına varan Hz. Hüseyin ve taraftarları Ömer b. Sa'd ile iletişime geçerek neler olduğunu sormuştur. Ömer b. Sa'd ise validen gelen kesin emri onlara bildirerek Ubeydullah b. Ziyâd'a itaat etmedikleri takdirde kendileriyle savaşacaklarını bildirmiştir. Hz. Hüseyin, Ömer b. Sa'd'dan bir gecelik müsaade istemiş, bu süre zarfında vasiyeti ile birlikte sürecin planlamasını yapmıştır. Ertesi gün taraflar arasında çatışma başlamadan önce Hz. Hüseyin insanlara hitap etmiştir. Ehl-i beytin faziletlerini sıraladıktan sonra savaşma gerekçesi olabilecek herhangi bir suç işlemediğini dile getirmiş, kendisiyle savaşmaya gelen Kûfe halkına gönderdikleri mektuplar konusunda sitemde bulunmuştur. Hz. Hüseyin'i kuşatma altına alan Hür b. Yezîd ise bu yaşananlardan sonra taraf değiştirerek Hz. Hüseyin'in tarafına geçip Kûfe halkını Hz. Hüseyine sahip çıkmadıkları için eleştirmiştir.⁵⁰³

Hz. Hüseyin geri çekilmek istediğinde artık şartların zorlaştırıldığını söylemek mümkündür. Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'e başlangıçta Ömer b. Sa'd vasıtasıyla Yezîd'e biati ileri sürerken, ilerleyen süreçte kendi adına itaati şart koşmuş, bunu yine Ömer b. Sa'd kanalıyla yapmıştır. Hz. Hüseyin kendisine sunulan ilk teklifte Yezîd'e biati reddetmişse de sürecin zorlaşmasıyla Yezîd'e rıza göstermiştir. Ancak bu hamlesine Ubeydullah b. Ziyâd'a itaat şartı ile karşılık verilince Hz. Hüseyin bunu reddetmiş ve ölüme mâhkum edilmiştir.

Belâzürî, Ömer b. Sa'd'ın ilk oku atmasıyla birlikte Hz. Hüseyin ve taraftarlarıyla çatışmayı başlattığı, bu çatışmada mücadele veren Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü ile ilgili detaylı bilgi aktarımı yapmış, bu bilgileri de müstakil bir başlık altında ele almıştır. Ömer b. Sa'd'ın ordusu ve ordunun pozisyonu dahil teferruat olabilecek pekçok bilgi nakletmiştir. Hz. Hüseyin'i öldürmek isteyen kişi ile Hz. Hüseyin arasındaki bir diyaloga yer vermiştir. Hz. Hüseyin'in bedduasının hemen ardından adamın başına gelenleri de anlatmıştır. Taraflar arasındaki mübarezelere, mücadelelere yer verilerek çatışmanın

⁵⁰³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 391-398.

şiddetine dikkat çekmiştir. Ayrıca taraf değiştirerek Hz. Hüseyin'in yanına geçen Hür b. Yezîd'in verdiği mücadele ve sonrasında öldürülmesini detaylarıyla nakletmiştir. Ömer b. Sa'd'ın ordusu içinde bulunan Şemr b. Zülcevşen'in hırsını alamayınca Hz. Hüseyin'in çadırına saldırmayı planlaması ve Hz. Hüseyin'in ailesi çadırın içindeyken çadırı yakmaya çalışması aktarılırken onun bu hareketinin büyük tepki çektiği de nakletmiştir.⁵⁰⁴

Belâzürî, aktardığı rivayette Hz. Hüseyin'in taraftarlarından sağ kalanların ölüme koştuğunu nakletmiştir. Ömer b. Sa'd komutasındaki kalabalık ordu karşısında Hz. Hüseyin'i korumak ve savunmak mümkün değildir. Bu çatışmada öleceklerini anlayınca canları pahasına da olsa Hz. Hüseyin'in önünde savaşmışlardır.⁵⁰⁵ Hz. Hüseyin'in öldürülmesini isteyen Şemr b. Zülcevşen, insanların bu konuda çekimser kaldığını görünce Hz. Hüseyin'i öldürmeleri için emirler vermeye başlamıştır. Bu adamın yönlendirmelerinden sonra insanlar her taraftan Hz. Hüseyin'e hamle yapmıştır. Belâzürî, Hz. Hüseyin'in öldürülerek başının kesildiğini aktarırken bu işlemleri kimin yaptığını ve nasıl yaptığını da nakletmiştir. Bu katliamı gerçekleştiren kişilerle ilgili rivayetlerden birinde Hz. Hüseyin'in Mâlik b. Nüseyr tarafından öldürülüp başının kesildiğini naklederken başka bir rivayette Şinân b. Enes yaptığı hamle ile Hz. Hüseyin'i yaraladıktan sonra başını kesmesi için Havlî b. Yezîd'e emir verdiğini aktarmıştır. Belâzürî'nin naklettiği bu rivayete göre Havlî b. Yezîd Hz. Hüseyin'in başını kesmekte zafiyet gösterince Sinân b. Enes bizzat kendisi, Hz. Hüseyin'in başını kesmiştir. Diğer bir rivayette ise Hz. Hüseyin'in otuz üç mızrak darbesi, otuz dört kılıç darbesi ile yaralandığı bilgisi aktarılırken Hz. Hüseyin'in başını Sinân b. Enes'in izniyle Havlî b. Yezîd'in kestiği ifade edilmiştir. Hz. Hüseyin öldürüldükten sonra yanında bulunan tüm mal varlığının yağmalandığı bilgisi de nakledilmiştir. Hz. Hüseyin'in başına gelenlere üzülen Zeynep bt. Ali (ö. 62/682 [?])'in bu zulme sessiz kalmasından dolayı Ömer b. Sa'd'ı kınadığı ve bu durum karşısında Ömer b. Sa'd'ın üzümlere ağladığı aktarılmıştır. Belâzürî, bir yandan Ömer b. Sa'd'ın Hz. Hüseyin'e karşı yaptığı hamlelerde üzgün ve gönülsüz olduğunu aktarırken diğer yandan insanların Hz. Hüseyin'i atlarıyla çiğnemesi için onlara seslenmesini, bu uygulama esnasında Ömer b. Sa'd'ın sessiz kaldığını

⁵⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 398-402, 407.

⁵⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 404.

bildirmiştir.⁵⁰⁶ Hz. Hüseyin'in çiğnendiğine dair aktardığı başka bir rivayette Belâzürî, Ömer b. Sa'd'ın çağrıda bulunduğu bir bilgi nakletmezken Hz. Hüseyin'i atıyla çiğneyen kişinin Şemr b. Zülcevşen olduğunu bildirmiştir.⁵⁰⁷ Ayrıca Belâzürî, Hz. Hüseyin'e yaştattıklarından dolayı pişman olan Ömer b. Sa'd'ın hatasını anlayarak itiraf ettiği ve pişmanlığını dile getirdiği rivayeti de aktarmıştır.⁵⁰⁸

Belâzürî'de yer alan bu rivayetlere bakıldığında Ömer b. Sa'd'ın büyük bir vicdan azabı çektiğini söylemek mümkündür. Hırsına yenik düşerek Ubeydullah b. Ziyâd'ın zulmüne alet olması, onun kalbine ağır gelen bir yük olacak ki, rivayetlerde bu konudaki pişmanlığı ile ağladığına da yer verilmiştir. Ayrıca insanların Hz. Hüseyin konusunda iki uçta duygu seli yaşaması dikkat çeken bir husustur. Bir yanda Hz. Hüseyin'i koruma adına ölüme yürüyen insanlar, diğer yanda Hz. Hüseyin'i tek bir kılıç darbesiyle değil de otuzun üsünde kılıç ve hançer darbesi ile öldüren, cesedini atının altında çiğneten, başını gövdesinden ayıran insanlar mevcuttur. Bu noktada nefret ve hırsa bürünen kişiliğin ne kadar ileri gidebileceğinin en acı örneği olarak karşımıza çıkmıştır.

Belâzürî, Hz. Hüseyin'in ailesinden geriye kalan çocukların ve kadınların Ömer b. Sa'd ile birlikte Kûfe'ye gönderildiğini naklederken, Hz. Hüseyin ile birlikte yetmiş iki kişinin, Ömer b. Sa'd'ın adamlarından ise seksen sekiz kişinin öldürüldüğünü bildirmiştir. Hz. Hüseyin'in başının kesildiğini bildiren rivayetlerden birisinde Hz. Hüseyin'in adamlarının başının kesildiğine dair herhangi bir bilgi aktarılmazken, başka bir rivayette Hz. Hüseyin ile birlikte yetmiş iki kişinin de başının kesildiği ifade edilmiştir. Kesilen başlar, Ubeydullah b. Ziyâd'a gönderilince onun Hz. Hüseyin'in başıyla oynadığına dair bilgileri de aktaran Belâzürî, Zeyd b. Erkam (ö. 68/688)'ın Ubeydullah b. Ziyâd'a gösterdiği tepkiyi de nakletmiştir.⁵⁰⁹ Belâzürî, Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hz. Hüseyin'in başını Kûfe'de dolaştırdığını, sonrasında Hz. Hüseyin'in başıyla birlikte diğer kesik başları ve Hz. Hüseyin'in yakınlarını Yezîd'e gönderdiğini nakletmiştir. Yezîd'in bu durum karşısında verdiği birbirinden farklı tepkileri de aktarmıştır. Rivayetlerin bir kısmında Yezîd Hz. Hüseyin'in öldürülmesine üzüldüğünü,

⁵⁰⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 408-410.

⁵⁰⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 419.

⁵⁰⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 414-415.

⁵⁰⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 411-413.

üzüntüsünden ağladığını ifade ederek Ubeydullah b. Ziyâd'a lanet okuduğu aktarılırken, diğer bir kısım rivayetlerde ise Hz. Hüseyin'in kesik başıyla oynadığı nakledilmiştir.⁵¹⁰

Belâzürî, Hz. Hüseyin'in katledildikten sonra Ubeydullah b. Ziyâd ile Yezîd b. Muâviye'nin bu olay karşısındaki tavırlarının yer aldığı rivayetleri aktarmıştır. Buna göre Ubeydullah b. Ziyâd, Hz. Hüseyin'i Allah'ın öldürdüğünü söylemiş, onu ve babası Hz. Ali'yi kezzâb olarak nitelendirmiş, Hz. Hüseyin öldüğü için Allah'a hamd etmiştir.⁵¹¹ Belâzürî, aktardığı başka bir rivayette de oğlu Ali b. Hüseyin (ö. 94/712) ile Ubeydullah b. Ziyâd arasında geçen bir diyaloga yer vermiştir. Ali b. Hüseyin, kardeşinin -ki Ali el-ekber olarakta bilinen Kerbela'da öldürülenler arasında yer alan- niçin öldürüldüğünü sorduğunda Ubeydullah b. Ziyâd onu Allah'ın öldürdüğünü söylemiştir.⁵¹²

Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendi iradesi ve isteğiyle Hz. Hüseyin'i katlettikten sonra onun ölümünü Allah'a isnad etmesi câlibi dikkattir. Nitekim insanlar nazarında belirli bir karizmaya sahip olan Hz. Hüseyin'in yaşadığı zulüm ve öldürüldükten sonra kafasının kesilmesi gibi fiiler insanlar tarafından tepki çekebilecek eylemlerdir. Hz. Hüseyin'in ölümü Allah'a isnad edilerek açıklanırsa insanların tepkisi ölçülebilir seviyede kalabilecektir. Ubeydullah b. Ziyâd'ın kendi fiilerini kadere dayandırması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Belâzürî, Yezîd'in Hz. Hüseyin'in ölümüne üzüldüğünü aktarırken Allah'ın hükmettiği şeylerin mutlaka gerçekleştiğini ifade ederek onun da bu konuda kadere referansla durumunu meşrulaştırdığına dikkat çekmiştir.⁵¹³

2.8. MUHAMMED B. HANEFİYYE'NİN DURUMU

Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin Havle bt. Ca'fer el-Hanefiyye'den olan oğlu annesine nisbetle Muhammed b. Hanefiyye olarak tanınmıştır. Muhammed b. Hanefiyye siyasi hadiselerden uzak durmaya çalışsa da Hz. Ali'nin oğlu olması hasebiyle yer yer olaylara dâhil edilmiştir. Babasıyla birlikte Cemel ve Sıffin savaşlarına katıldığı bildirilmiş ancak Yezîd b. Muâviye'ye biati ile ön plana çıkmıştır. Kerbela olayından sonraki süreçte ise insanların etrafında toplanmayı arzu ettiği bir isim haline gelmiştir. Kendisi herhangi bir eylemde bulunmasa bile insanların gösterdiği rağbetten ötürü

⁵¹⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 415-416, 424-425.

⁵¹¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 413.

⁵¹² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 412.

⁵¹³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 419.

dikkatleri çekmiş, potansiyel bir rakip olarak algılanmıştır. Bu durum karşısında çeşitli zorluklar yaşayan Muhammed b. Hanefiyye, bir yandan da siyasi mücadelenin uzak durmuştur. Karşılaştığı durumlar sebebiyle şehir değişikliği yaşamış, nihayetinde Medine’de vefat etmiştir.⁵¹⁴

Belâzürî, Muhammed b. Hanefiyye’yi iki ayrı yerde ele almıştır. Hz. Ali’nin evlatları ile ilgili rivayetlerin bulunduğu bölümde, hakkında kısaca bilgi vermiş, sonrasında Muhammed b. Hanefiyye’nin müstakil bir başlıkla ele aldığı yerde detay sayılabilecek bilgiler aktarmıştır. Belâzürî, Muhammed b. Hanefiyye’nin ismi ve künyesi ile ilgili bilgi verirken Hz. Ali’nin Hz. Peygamber ile arasında geçen diyalogları da nakletmiştir. Bu rivayetler doğrultusunda Hz. Ali’nin Havle bt. Ca’fer’den olan oğluna Hz. Peygamber’in “Muhammed” ismini ve “Ebü’l-Kâsım” künyesini verdiğini bildirmiştir.⁵¹⁵ Belâzürî, başlangıçta Muhammed b. Hanefiyye’den aktarılan ve vaazu nasihat içeren sözlere yer vermiş, akabinde onun çocuklarına dair bilgiler de aktarmıştır. Muhammed b. Hanefiyye’nin çocuklarının ismini sıralarken oğlu Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed (ö. 98/716-717) ile ilgili bilgiler de vermiştir.⁵¹⁶ Ebû Hâşim hakkında bilgi veren Belâzürî Şia’nın Hz. Ali’den sonra Muhammed b. Hanefiyye’yi, Muhammed b. Hanefiyye’nin vefatından sonra da oğlu Ebû Hâşim’i imam olarak kabul ettikleri iddiasını nakletmiştir. Ayrıca Irak’ta taraftarları bulunan Ebû Hâşim’in kendisine müminlerin emiri denilmesini istediği ve durumdan haberdar olan dönemin halifesinin Ebû Hâşim’i hapsettiği bilgisini aktarmıştır.⁵¹⁷

Muhammed b. Hanefiyye’nin merkeze alındığı bu kısımda oğlu Ebû Hâşim hakkında imamete dair bilgilerin nakledilmesi, Ebû Hâşim’in bu konuda ön planda olduğunu gösterirken, bu durumun mevcut yönetim için potansiyel tehdit unsuru olarak algılandığını da söylemek mümkündür. Belâzürî, Ebû Hâşim ile ilgili aktardığı rivayetlerin genelinde vefatıyla ilgili bilgileri paylaşırken onun Emevi halifesi Süleyman b. Abdülmelik (ö. 99/717) ile arasında geçen diyalogları ve sonrasında Ebû Hâşim’in uğradığı suikast ile ilgili malumatı da nakletmiştir. Rivayetlerin bir kısmında Süleyman b. Abdülmelik’in yanında yemek yedikten sonra yola çıkan Ebû Hâşim’in yolda içtiği su

⁵¹⁴ Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015, 116-134; Mustafa Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 2020, XXX, 534-536.

⁵¹⁵ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, II, 422-423.

⁵¹⁶ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, III, 463-465.

⁵¹⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, III, 465-466.

ile zehirlendiğine yer verilmiş, bir kısmında ise Süleyman b. Abdülmek'i ziyaret ettikten sonra onun görevlendirdiği rehberle yolculuğa çıktığı ve rehberin onu zehirlediği bildirilmiştir. Diğer bir rivayette ise Ebû Hâşim'e rehberlik eden kişinin onu öldürmesi için zehri Süleyman b. Abdülmelik'in verdiği aktarılmıştır.⁵¹⁸ Böylece potansiyel tehdit unsuru olarak algılanan Ebû Hâşim, kendisine uygulanan suikast ile devre dışı bırakılmıştır.

Belâzürî, Muhammed b. Hanefiyye ile ilgili bilgi aktarımını, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın oğlu Yezîd için biat aldığı süreçten başlatmıştır. Muhammed b. Hanefiyye, Yezîd için biate davet edildiğinde düşünmeksizin ona biat etmiş, bu tavrı ile Muâviye b. Ebû Süfyân'ın takdirini kazanmıştır. Yezîd hilafete geçtiğinde ise itaatini devam ettirmiştir. Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra Yezîd, Muhammed b. Hanefiyye ile görüşmek isteyince oğlu buna karşı çıksa da Muhammed b. Hanefiyye, Yezîd'in görüşme isteğini kabul etmiştir. Muhammed b. Hanefiyye ile Yezîd'in arasında geçen diyalogları da aktaran Belâzürî, bu rivayetlerle Muhammed b. Hanefiyye-Yezîd b. Muâviye iletişimine ışık tutmuştur. Yezîd b. Muâviye, Hz. Hüseyin'in öldürülmesine duyduğu üzüntü ve pişmanlığı dile getirmiştir. Konuşmasında hilafetin Allah tarafından kendilerine verildiğini, onu almak isteyen kişilere de rıza göstermeyeceğini vurgulamıştır. Muhammed b. Hanefiyye ise Hz. Hüseyin konusunda hoşlanmayacağı şeylerin söylenmemesini rica etmiştir. Onun bu isteğini kabul eden Yezîd, yanlış bir davranışı olması halinde kendisini uyarmasını Muhammed b. Hanefiyye'den istemiştir.⁵¹⁹

İlgili diyalogta Yezîd b. Muâviye'nin Hz. Hüseyin'in ölümü ile ilgili üzüntü ve pişmanlık ifadeleri kullanarak Muhammed b. Hanefiyye ile iletişimini olumlu bir zeminde sürdürme arzusu görülmektedir. Ayrıca onun hilafeti Allah'ın kendilerine tahsis ettiği bir görev olarak tanımlaması, Muhammed b. Hanefiyye'ye verilmek istenen bir mesaj olabilir. Nitekim Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra toplumda yoğun rağbet gören bir isim olan Muhammed b. Hanefiyye, siyasi anlamda tehdit olarak algılanmıştır. Yezîd b. Muâviye'nin hilafet algısının Hz. Osman'ın hilafet algısı ile benzeştiği de söylenebilir. Öyle ki Hz. Osman hilafeti Allah'ın giydirdiği gömlek olarak tanımlarken Yezîd de Allah'ın tahsis ettiği bir iş/görev olarak görmüştür.

⁵¹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 466-468.

⁵¹⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 469-470.

Belâzürî, Şam'da Yezîd b. Muâviye ile görüşen Muhammed b. Hanefiyye'nin Medine'ye döndükten sonra karşılaştığı durumlara verdiği tepkileri de nakletmiştir. Medine'de insanlar Hz. Hüseyin'in öldürülmesini protesto etmeye ve Yezîd'in hilafetten indirilmesini savunmaya başlamışlardır. Aynı zamanda Abdullah b. Zübeyr'e de meyil eden bu insanlar, Yezîd ile bu konuda savaşmayı düşündükleri için onun olumsuz yönlerini gün yüzüne çıkarmaya çalışmış, Muhammed b. Hanefiyye'yi ise bu isyana destek vermeye ve Abdullah b. Zübeyr'e biat etmeye çağırmışlardır. Ancak Muhammed b. Hanefiyye, Yezîd b. Muâviye hakkında söylenenlerden dolayı insanları uyarınca bu insanlar, Yezîd yerine Muhammed b. Hanefiyye etrafında toplanmayı Muhammed b. Hanefiyye'ye teklif etmişlerdir. Ancak Muhammed b. Hanefiyye hilafet konusunda Yezîd ile savaşmayacağını dile getirerek bu işten uzak durmaya çabalamıştır. Medine'deki isyanı bastırmak için gelen Şamlıların saldırısına uğrayan Muhammed b. Hanefiyye, insanları savaştan ve kan dökmekten geri durmaya çağırmış ancak oğlu Kâsım b. Muhammed'in öldürülmesini engelleyememiştir. Bu olaydan sonra Muhammed b. Hanefiyye, Medine'den Mekke'ye geçmiştir.⁵²⁰

Belâzürî, Yezîd b. Muâviye'nin vefatından sonra Abdullah b. Zübeyr'in hilafetini ilan ederek Muhammed b. Hanefiyye'yi kendisine biate çağırdığı bilgisini aktarmıştır. Bu esnada Medine, Kûfe ve Basra'da Abdullah b. Zübeyr'e biat edilmiştir. Muhammed b. Hanefiyye Abdullah b. Zübeyr'in biat çağrısına olumlu cevap vermemiş, Müslümanların tamamının biat etmesi halinde kendisinin de biat edeceğini bildirmiştir. Bu süreçte Kûfe'de bulunan ve Şia'dan olan on yedi kişilik bir grup, Muhammed b. Hanefiyye'nin yanına gelerek Mekke'ye yerleşmiştir. Abdullah b. Zübeyr bu on yedi kişiyi de kendisine biate çağırmış ancak bu insanlar Muhammed b. Hanefiyye'nin verdiği tepki ile cevap vermişlerdir.⁵²¹

İnsanların ümmetin bir adam üzerinde icma etmesi şartını ileri sürmesi aslında biat etmediklerini dile getirmenin farklı bir yolu olarak görülebilir. Birçok defa görüldüğü üzere hilafetini iddia eden kişiye biat etmek istemeyenler, ümmetin icmasını ileri sürmüşlerdir. Belâzürî, Abdullah b. Zübeyr'in insanlarla Muhammed b. Hanefiyye aleyhine konuştuğuna dair rivayetleri de aktarmıştır. Abdullah b. Zübeyr, kendisine biat etmeyen Muhammed b. Hanefiyye aleyhinde konuşmaya başlayınca Abdullah b.

⁵²⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 471.

⁵²¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 472.

Hânî'nin tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu şahsı darp ettirince Abdullah b. Hânî, durumdan Muhammed b. Hanefiyye'yi haberdar etmiş, Muahmmmed b. Hanefiyye de yanındaki on yedi kişinin kendisinden ayrılmalarını teklif etmiş, ancak onlar Muahmmmed b. Hanefiyye'nin yanından ayrılmamışlardır. Abdullah b. Zübeyr ise Muhammed b. Hanefiyye ile birlikte bu on yedi kişinin kendisine biat etmeyeceğini anlamıştır. Yezîd'in ölümünden sonra Kûfe'deki Muhammed b. Hanefiyye adına Şiilerin oluşturduğu siyasi gücün kuvvetlendiğini fark eden Abdullah b. Zübeyr, Mekke'de bulunan Muhammed b. Hanefiyye'nin konumundan rahatsızlık hissetmeye başlamış, onun insanları kendisine biat etmeye çağırmasından korkmuştur.⁵²²

Belâzürî, Abdullah b. Zübeyr'in Muahmmmed b. Hanefiyye'nin potansiyelinden korkması üzerine beraberindeki on yedi kişiyle birlikte onu ve ailesini zezem kuyusunun bulunduğu kısma hapsedtiğini, kendisine biat etmezlerse boyunlarını vuracağını ve onların yakılacağına dair iddiasını da nakletmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin yanında bulunan Kûfeli grup, Kûfe'de Muhammed b. Hanefiyye adına insanları biate çağırın ve ehl-i beytin kanları için çabalayan Muhtâr es-Sekafi'den bahsederek ondan yardım istemeyi önermiştir. Muhtâr es-Sekafi'den yardım istemeyi kabul eden Muhammed b. Hanefiyye, yazdığı mektubu adamlarıyla göndererek yardım talep etmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'den habersiz onun adına habereket eden Muhtâr es-Sekafi, kendisine gelen bu mektupla hareketine meşru bir zemin kazandırarak insanları Muhammed b. Hanefiyye'ye yardıma çağırmıştır. Muhammed b. Hanefiyye'nin Şiilere (tarafdarlarına) yazılmış mektubuna da yer veren Belâzürî, Muhtâr es-Sekafi'nin Muhammed b. Hanefiyye'yi mehdi olarak adlandırdığını ve yardıma çağırdığı insanları Mekke'ye yönlendirdiğini nakletmiştir.⁵²³

Belâzürî, Muhtâr es-Sekafi'nin gönderdiği yardım birliğinin Muhammed b. Hanefiyye'yi kurtardığını, bu insanların Abdullah b. Zübeyr ile çatışmak istediğini ancak Muhammed b. Hanefiyye'nin buna engel olduğunu da nakletmiştir. Kûfe'de Hz. Hüseyin'in intikamı için bir araya toplanan insnlardan oluşan bu grup, sergilediği tavırlarla Abdullah b. Zübeyr'i Hz. Hüseyin'in katiliymiş gibi göstererek intikam hırsına bürünmüşse de Muhammed b. Hanefiyye onlara çatışma izni vermemiştir. Belâzürî, Muhtâr es-Sekafi'nin adamlarına Abdullah b. Zübeyr'in *Haşebiyye* dediğini naklederken

⁵²² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 473-474.

⁵²³ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 474-475.

onların bu isimle anılma sebebini de aktarmıştır. Mescid-i haram içerisinde hapsedilen Muhammed b. Hanefiyye ve beraberindekileri kurtarmak için kılıç kullanamayan bu gruplarında odunlarla Abdullah b. Zübeyr'e karşı koymuş ve odunlara nispeten bu isim verilmiştir. Diğer bir iddia ise Muhammed b. Hanefiyye ve adamlarını yakmayı planlayan Abdullah b. Zübeyr tarafından toplanan odunları ellerine alan Kûfeli grup odunlara nispeten bu isimle anılmıştır.⁵²⁴

Belâzürî'ye göre Abdullah b. Zübeyr Kûfe'den gelen bu grubu kendisine biate çağırmıştır. Bu grup onun biat çağrısını reddederken mücadeleye hazır olduklarını dile getirmiştir. Muhammed b. Hanefiyye insanlara Allah'tan korkmayı ve kan dökmemeyi emretmiştir. Belâzürî, Abdullah b. Abbas'ın Abdullah b. Zübeyr'e sitemini de konu edinmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin savaşmak istemediğini dile getiren Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr'e bu konuda diretmemesi gerektiğini söylemiştir. Ancak Abdullah b. Zübeyr, Muhammed b. Hanefiyye'nin Yezîd b. Muâviye'ye biat edip kendisine biat etmemesini kaldıramadığını söyleyerek bu konudaki mücadelesine devam edeceğini belirtmiştir.⁵²⁵

Muhammed b. Hanefiyye Abdullah b. Zübeyr'in elinden kurtulunca taraftarlarıyla birlikte Mekke'den ayrılmıştır. Muhtâr es-Sekafi'nin adamlarıyla birlikte kendisine gönderdiği paraları, yanında bulunan Kûfeliler arasında paylaşmıştır. Muhtâr es-Sekafi öldürülünceye kadar koruma altına alınan Muhammed b. Hanefiyye, Muhtâr es-Sekafi'nin öldürülmesinden sonra Abdullah b. Zübeyr'in kendisi ile savaşmak istediği haberini almıştır. Bu haber sonrasında harekete geçen Muhammed b. Hanefiyye, yanında bulunanlara hitap ederek isteyenlerin ayrılmasına izin vereceğini bildirmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin savaş hazırlığından haberdar olan Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705), haber göndererek onu Şam'a davet etmiştir. Bu esnada Abdullah b. Abbas da Abdülmelik b. Mervân'a mektup yazarak Muhammed b. Hanefiyye'ye hürmette kusur edilmemesini tavsiye etmiştir. Abdullah b. Abbas'ın mektubuna olumlu cevap veren Abdülmelik b. Mervân, Abdullah b. Abbas'ın ihtiyaçlarını sormayı da ihmal etmemiştir. Bu süreçte Emevi halifesinin davetine icabet etme kararı alan Muhammed b. Hanefiyye ise yola çıkmıştır.⁵²⁶

⁵²⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 476.

⁵²⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 476-477.

⁵²⁶ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 478-480.

Muhammed b. Hanefiyye'nin Şam'a doğru yola çıktığı süreci aktaran Belâzürî, onun insanların kalbini kazanması ve insanların onun faziletini, zühtünü vb. özelliklerini dillerinden düşürmez oldukları ifade etmiştir. İnsanlardan oldukça fazla rağbet gören Muhammed b. Hanefiyye'nin durumundan haberdar olan Abdülmelik b. Mervân, bu durum karşısında endişelenmiş, Muhammed b. Hanefiyye'ye mektup yazarak kendisine biat etmek şartı ile beldesine girebileceğini bildirmiştir. Abdülmelik b. Mervân'a biati kabul etmeyen Muhammed b. Hanefiyye, geri dönerek bir vadiye yerleşmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin durumundan haberdar olan Abdullah b. Zübeyr ise onu geri çekilmeye zorlamıştır. Muhammed b. Hanefiyye'yi bir yandan Abdullah b. Zübeyr diğer yandan yanında bulunan Kûfeliler mücadeleye zorlamıştır. Ancak Muhammed b. Hanefiyye çatışmaya sıcak bakmadığı için sabredeceğini dile getirmiştir. Belâzürî, bu rivayette Muhammed b. Hanefiyye'ye Kûfelilerin babasına ve kardeşine yaptıklarının hatırlatıldığı bilgisini de eklemiştir.⁵²⁷ Muhammed b. Hanefiyye'nin mücadele etmeme sebebi kan dökülmesini önlemek amacının yanı sıra beraberindeki Kûfeliler'e güvenmemesiyle açıklanabilir. Muhammed b. Hanefiyye'nin Abdülmelik b. Mervân'a ve Abdullah b. Zübeyr'e biat etmemesi, bu insanlar tarafından siyasi tehdit olarak algılanmıştır. Muhammed b. Hanefiyye'ye rağbet eden ve onu otorite olarak gören insan sayısının yoğunluğu bu iki şahsın onu kendilerine biate zorlama sebebi olarak da görülebilir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin Abdullah b. Zübeyr ile mücadele etmemek adına Taif'e gitmek istediğini nakleden Belâzürî, Abdullah b. Abbas ile Abdullah b. Zübeyr arasında geçen konuşmalara da yer vermiştir. Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Hanefiyye'ye yapılanlardan dolayı Abdullah b. Zübeyr'e sitem etmiş, aralarında geçen tartışma sonrasında Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Abbas'ı kovunca Abdullah b. Abbas Taif'e gitmiş ve çok geçmeden orada vefat etmiştir.⁵²⁸ Abdülmelik b. Mervân, Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714)'u Muhammed b. Hanefiyye'nin üzerine gönderinceye kadar o Taif'te kalmaya devam etmiştir. Abdülmelik b. Mervân, Muhammed b. Hanefiyye'ye mektup göndermiş, Haccâc b. Yûsuf'a giderek kendisine biat etmesini istemiştir. Muhammed b. Hanefiyye ise insanların icma etmesi şartını dile getirerek biat talebini reddetmiştir. Abdullah b. Zübeyr öldürüldükten sonra Muhammed b. Hanefiyye Abdülmelik b.

⁵²⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 480-481.

⁵²⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 482-483.

Mervân'dan eman istemiştir. Abdülmelik b. Mervân, Muhammed b. Hanefiyye ve beraberindekilere eman verirken tekrar biat çağrısında bulunmuştur. Haccâc b. Yûsuf'a Muhammed b. Hanefiyye'yi rahat bırakmasını ve ona saygılı davranmasını emretmiştir. Güvenliğinden emin olan Muhammed b. Hanefiyye ise Haccâc b. Yûsuf'a giderek Abdülmelik b. Mervân'a biat ettiğini bildirmiştir. Haccâc b. Yûsuf, Muhammed b. Hanefiyye'yi Abdülmelik b. Mervân'ın yanına gönderince Abdülmelik b. Mervân onunla yakından ilgilenmiş, her yıl kendisini ziyaret etmesini istemiştir. Muhammed b. Hanefiyye bu ziyaretten sonra Medine'ye dönmüştür.⁵²⁹

Belâzürî, Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatıyla ilgili aktardığı rivayette onun Eyle'de vefat ettiği haberlerinin doğru olmadığını, onun 65 yaşında Medine'de vefat ettiğini belirtmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin cenaze namazını Medine valisi Ebân b. Osman (ö. 105/723) kıldırıştır. Bu konuda Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim'in tepkisini de aktaran Belâzürî, valinin Muhammed b. Hanefiyye'nin cenaze namazını kıldırmasına rıza gösterme sebebini "imamın hakkı" olarak görmesinden kaynaklandığını nakletmiştir.⁵³⁰ Bu durumda Ebû Hâşim'in imam kavramının yönetici anlamında kullandığını söyleyebiliriz.

⁵²⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 483-484.

⁵³⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, II, 423; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, III, 487-488.

SONUÇ

Belâzürî'nin *Ensâbü'l-Eşrâf* isimli eserinde Hz. Peygamber'in vefatı ve akabinde gelişen olaylara ilişkin yapılan değerlendirmelerin, büyük oranda, bu olayların ele alındığı ilk dönem İslam tarihi kaynaklarıyla örtüştüğü görülmüştür. Eserde Hz. Ebû Bekir'in hilafete getiriliş süreci ile ilgili aktarılan rivayetler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in hayattayken Hz. Ebû Bekir ile ilgili bir takım uygulamalarına yer verildiği, bu uygulamaların Sünnîlikteki genel bir eğilimin yansıması olarak Belâzürî tarafından da Hz. Ebû Bekir'in hilafetine işaret olarak yorumlandığı tespit edilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in hilafete gelişi ile işletilen temellendirme yönteminin, Belâzürî'nin yaşadığı dönemde Şia'nın Hz. Ali'nin imametini meşrulaştırmak için başvurduğu yönteme benzediği görülmüştür. Belâzürî'nin Şia karşısında Hz. Ebû Bekir'in konumunu sağlamlaştırmak adına Hz. Peygamber'in vefat anında Hz. Ebû Bekir'in isminin halife olarak yazılacağını ileri süren bir rivayete yer vermesi, meşruiyet arayışının bariz bir örneğidir. Ensar'ın Sakîfe'de toplanarak başlattığı sürecin, dönemin sosyo-politik yapısı ve öncelikleri bağlamında şekillendiğini, Hz. Ebû Bekir'in hilafete getirilişi ile hilafet tartışmalarının neden olduğu toplumsal sürtüşmelerin kısmi olarak yatıştığı görülmüştür. Hz. Ömer'in hilafete gelişinde ise Hz. Ebû Bekir'in tasarrufunun karşılık bulması ile bu sürecin sıkıntısız bir şekilde işletildiği görülmüştür. Hz. Ömer'in belirlediği şûrâ üyeleri arasından seçilerek hilafete getirilen Hz. Osman'ın izlediği siyaset, kabile zafiyeti, sahabeye karşı tutumu gibi konulardan dolayı siyasi anlamda çalkantılı bir hilafet süreci yaşandığı tespit edilmiştir. Eserde Hz. Osman'ın hilafeti dönemindeki siyasi çalkalantılarda Hz. Osman'ın ailesinin kurbanı olduğu söylenmekle birlikte onun yaşadığı olayların ve hilafet görevini üstlenmesinin Allah'ın kaderi ile izah edilmesi dikkat çekici bir durum olarak görülmüştür.

Belâzürî'nin aktardığı rivayetler bağlamında ilk dönem olaylarının içinde yer alan ashabın, tüm meziyetlerine, faziletlerine ve Kur'an'ın övüğüne mazhar olmalarına rağmen "insan" olmanın tüm zaaflarını uhdelerinde taşıdıkları gerçeği tezahür etmiştir. Gerek Cemel gerekse Sıffîn ve sonraki süreçlerde naslardan, özellikle hadislerden hareketle meşrulaştırma çabalarına girişilmesi, dini metinlerin gücünden istifade etme konusunun, insanın bulunduğu her yerde geçerli bir tutum olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Sahabenin İslam'la birlikte elde edilen tüm kazanımlarını

ihhlas ve siyasi hırs devreye girince nasıl da kolaylıkla görmezden gelindiğini göstermesi bakımından ilk dönem olayları üzerinde önemle durulması ve dersler çıkarılması gerekir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonraki süreçte vuku bulan olaylar ise bu çıkarımın bariz örneklerini oluşturmaktadır. Hz. Osman'ın isyancı grup tarafından öldürülmesinden sonra Hz. Ali'nin hilafete gelişi; Hz. Ali'ye biat etmek istemeyen kişilerin Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını gündeme getirerek Hz. Ali karşısında cephe oluşturduğu bilinmektedir. Görünürde Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması meselesi, gerçekte ise Hz. Ali'nin hilafetine mühalefet Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm öncülüğünde Cemel Vak'ası ile; Muâviye b. Ebû Süfyân ve Amr b. Âs komutasında ise Sıffin Savaşı ile sonuçlanmıştır.

Eserde aktarılan rivayetlerden hareketle Hz. Ali ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında yaşanan mücadeleye Muâviye'nin uyguladığı siyasi hamlelerin onun lehine sonuçlandığı görülmüştür. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın iktidarı elde etmek ve Şam halkını arkasında toplayabilmek maksadıyla her türlü propagandaya giriştiği, Hz. Osman'ın kanlı gömleğini ve eşi Naile'nin kesik parmağını Hz. Ali'ye karşı öfkeyi diri tutmak adına kullandığı tespit edilmiştir. Bu tespit bağlamında iyi bir komutan olmasına rağmen arkasında duran kişilerin güven vermemesi Hz. Ali'nin en önemli zaafını oluşturduğu, bu nedenle Hz. Ali'nin savaşlarda istediği sonucu elde edemeği, buna karşılık Muâviye b. Ebû Süfyân'ın arkasında dimdik duran Şamlılar desteğiyle onun savaş meydanında Hz. Ali'den birkaç adım önde olduğu görülmüştür. İyi bir siyasetçi ve devlet adamı olan, siyasi hamleleriyle Muâviye'nin safında yer almasıyla olayların akışını Muâviye lehine değiştiren Amr b. Âs'ın varlığı ise Muâviye tarafından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmiştir.

Belâzürî'de elde edilen malzemeye göre Hz. Ali ve Muâviye b. Ebû Süfyân arasında yaşanan tahkim olayı, Müslümanlar arasındaki ayrışmaların fitilini ateşlemiş, Hâricilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Allah'a ibadet ve taatte ön plana çıkan Hâriciler, nassları literal okumaları, ayetleri zahir anlamıyla uygulamaya koymak istemeleri, kendi fikri yapılarının dışındaki insanları ötekileştirmekten geri durmamaları, tekfirci bir söyleme sahip olmaları gibi özelliklerinden dolayı diğer Müslümanlardan ayrılmışlardır. Hâriciler Hz. Ali'yi de bu bağlamda değerledirdikleri için onunla savaşmış ve en nihayetinde onu öldürmüşlerdir.

Hız. Ali'nin vefatından sonra insanlar Hız. Hasan'ın etrafında toplanarak ona biat etmişlerdir. Muâviye b. Ebû Süfyân, çeşitli hamlelerle Hız. Hasan'ın hilafetten çekilmesini sağlamıştır. Hız. Hasan'ın hilafetten çekilmesi, Muâviye b. Ebû Süfyân karşısında dirayetli bir duruş sergileyememesinde kişisel zaaflarının etkisi olabildiği gibi Kûfe halkının babasını yalnız bırakmasını tecrübe etmiş olmasının da katkısı olabilir. Belâzürî'nin olaylara ilişkin okuma biçiminden; Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hız. Hasan konusundaki siyasi hamlelerinin başarılı olduğu, Muâviye'nin iktidarını oğlu Yezid'e bırakmak için veliaht sistemini devreye soktuğu, Ehl-i beytten olup da isyan edebilecek potansiyeldeki kişileri kontrol altında tutmak suretiyle bu konuda başarılı olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. Yine bu bağlamda Yezîd b. Muâviye'ye biat etmeyen Hız. Hüseyin'in Kûfe halkından gelen mektuplarla Yezîd'e karşı harekete geçtiği, Kûfe'ye gitmemesi konusundaki uyarıları dikkate almadığı, onun Kerbelâ'daki tutumunun kasıtlı bir tercih olduğu, bu sayede iktidarı elde edebilmenin yollarını aradığı, bunun için de siyasi hamleler yapmaktan geri durmadığı tespitine yer verilmiş; ancak Kerbelâ'da yaşanan tüm acılar kader planıyla açıklanmıştır. Hız. Hüseyin'in öldürölmesinden sonra insanlar Muhammed b. Hanefiyye etrafında toplanmıştır. İnsanların Hız. Hasan, Hız. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye etrafında bir araya gelmeleri, Ali evladının siyasi muhalefetin sığınma alanları olarak görölmeleri, hep Ali evladının sahip olduğu nübüvvetle irtibatlandırılan karizmanın yansıması olarak görölmelidir.

Belâzürî'de tespit edildiği üzere ilk dönem olayları bağlamında Hız. Ali ve evladı bir farklılaşma olmadan Ehl-i beyt olarak görölmüş, onlara hürmet ve rağbet gösterilmiştir. Bu da ilgili dönem dikkate alındığında dini terminolojide bulunan “İmamet Hız. Ali ve evladının hakkıdır.” ifadesinin henüz “Hız. Ali'nin Hız. Fatma'dan olan evladı” ile sınırlandırılmadığını, Hız. Ali'nin cariyeden olan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin Emeviler karşısında bir müracaat noktası olarak görölmesi, hem Ehl-i beyt düşüncesinde bir farklılaşma olmadığını hem de “şia” kelimesinin siyasi taraftarlık anlamından öte bir anlam taşımadığını göstermektedir. Belâzürî'nin ortaya koyduğu tarihçilik anlayışı kısmen kendi döneminde Şia'nın bazı konuları ileri sürmesine koşut olarak Sünni perspektifi yansıtabak şekilde okunmuştur ki, bu durum sosyo-politik süreçleri esas alan bir okumada doğal karşılanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdürrezak, Ebû Bekir b. Hemmam b. Nafi' el-Himyari es-San'ani, *el-Musannef*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Beyrut 1403/1983.
- Akbulut, Ahmet, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası Alevi Sünni Ayrışmasının Arka Planı*, Otto Yayınları, Ankara 2019.
- Apak, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3 (Emevîler Dönemi)*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Apak, Âdem, *İslâm Siyaset Geleneğinde Amr b. Âs*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- Arı, M. S., “Sünni ve Şii Kaynaklarına Göre Hz. Ömer ve Kırtas Olayı”, *Uluslararası Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas 2018, 323-332.
- Atalan, M. “Hz. Muhammed’in Vefatından Sonraki Hilafet Tartışmaları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2, 2004, 55-68.
- Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2014.
- Aydın, Hayati, *Gadîr-i Hum Olayı*, Fecr Yayınları, Ankara 2017.
- Azimli, Mehmet, *Farklı Okumak Hasan & Muaviye*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2020.
- Azimli, Mehmet, *Farklı Okumak Hüseyin & Yezit*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (çev. Ethem Ruhi Fırlalı), T.D.V. Yayınları, Ankara 2018.
- Balcı, İsrâfîl, *Sâdık Halife Hz. Ebû Bekir*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2016.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Kitâbu Cumel min Ensâbi'l-Eşrâf*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1417/1996.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *el-Ensâbü'l-Eşrâf*, (çev. Mehmet Akbaş-Musa K. Yılmaz) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020.

- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-Büldân*, (çev. Mustafa Fayda), Siyer Yayınları, İstanbul, 2013.
- Câbiri, Muhammed Âbid, *Arap Siyasal Akli*, (çev. Vecdi Akyüz), Mana Yayınları, İstanbul 2020.
- Demir, A., “İmamiyye Şiası Hadis Kaynaklarına Göre Hz. Ömer’in Kırtas Olayındaki Tavrı ve İlgili Rivayetlerin Tahlili”, *Temel İslam Bilimleri Araştırmaları*, İstanbul, 2018, 219-246.
- Demircan, Adnan, *Ali-Mâviye Kavgası*, Beyan Yayınları, Ankara 2021.
- Demircan, Adnan, “Dört Halife/Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi (632-661)”, *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Grafiker Yayınları, Ankara 2014.
- Demircan, Adnan, *Hâricîlerin Siyâsî Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2021, 104.
- Demircan, Adnan, *Hiz. Ali'nin Hilâfet Hakkı Meselesinde Gadîr-i Hum Olayı*, Beyan Yayınları, Ankara 2022.
- Demircan, Adnan, *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*, Beyan Yayınları, Ankara 2016.
- Demircan, Adnan, *Kerbelâ Keder ve Belâ*, Beyan Yayınları, Ankara 2017.
- Demirel, H. R., “Hadis Edebiyatında Peygamber(s.a.v)'in Son Günleri ve Kırtas Olayı”, *International Balkan University*, 13/25, 2018, 161-177.
- Eş'arî, Ebû Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Mektebetü'l-Asriyyetü, Beyrut 1411/1990.
- Fayda, Mustafa, “Belâzürî”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1992, V, 392-393.
- Fayda, Mustafa, “Ebû Bekir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1994, X, 101-108.
- Fayda, Mustafa, “Fütûhu'l-Büldân”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 258-259.
- Fayda, Mustafa, “Muhammed”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 2020, XXX, 406-421.

- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1989, II, 371-374.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Cemel Vak‘ası”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1993, VII, 320-321.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Gadîr-i Hum”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1996, XIII, 279-280.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2014.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Hâricîler”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1997, XVI, 169-175.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, “Hasan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1997, XVI, 282-285.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, *İbâdiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.
- Fıġlalı, Ethem Ruhi, *Türkiye’de Alevîlik Bekâşılık*, İzmir İlâhiyat Vakfı Yayınları, İzmir 2006.
- Hamevî, Şihabuddin Yakut b. Abdillâh, *Mu‘cemu’l-Büldân*, Dar Sader, Beyrut 1397/1993.
- Hamevî, Şihabuddin Yakut b. Abdillâh, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, Daru’l-Ğarb el-İslamiyye, Beyrut/Lübnan 1993.
- Hatipoġlu, Mehmed Said, *Hilafetin Kureşliliġi İslam’da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Otto Yayınları, Ankara 2022.
- Hilali, Süleym b. Kays, *Kitabu Süleym b. Kays*, Matbaatü’l-Hadi, Kum 1378/1420.
- İbnü’l-Adîm, Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Ebi Cerade, *Buġyetü’t-taleb fî târihi Haleb*, Darü’-Fikr, Beyrut/Lübnan t.y.
- İbnü’l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *el-‘Avâsım mine’l-Kavâsım fî Tahkiki Mevakıfı’s-Sahabeti Ba’de Vefati’n-Nebiyyi*, Mektebetü’s-Sünneti, Kahire 1412/1991.

- İbn Âsâkîr, Ebû'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetillah b. Abdillâh, *Tarihu Medineti Dimeşk*, Daru'l-Fkr, Beyrut 1415/1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1415/1995.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Lisanu'l-Mizan*, Matbaatu'l-İslamiyye, Beyrut/Lübnan 1423/2002.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişam b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısrî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Dar'ul-Kitab'il-Arabiyyi, Beyrut 1410/1990.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr Kureşîyyu ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dar'ul-hicr, y.y 1418/1997.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmail, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Dâru'l-Mârifet, Beyrut/Lübnan 1395/1976.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî, *el-İmâme ve's-Siyâse el-Mârûf bi Tarihi'l-Hulefa*, Dar'ul-Edvai, Lübnan/ Beyrut 1410/1990.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdikerîm b. 'Abdilvâhid eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr el-Cezerî 'İzzuddîn, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1407/1987.
- İbnü'n-Nedim, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, (çev. Ramazan Şeşen) Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1421/2001.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ali", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 1989, II, 375-378.
- Kutlu, Sönmez, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, OTTO Yayınlar, Ankara 2016.
- Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2019.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Sakîfetü Benî Sâide", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2009, XXXVI, 11-12.

- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb b. İshâk, *el-Kâfi*, Dâru'l-Kütütbi'l-İslamiyye, Tahran/İran 1363.
- Meclisî, Muhammed Bakır, *Bihâru'l-Envari'l-Camia li Düreri Ahbâri'l-Eimmeti'l-Athar*, Dar'ut-tearif lil Matbuati, Beyrut/ Lübnan 1421/2001.
- Merriam, Sharan B., *Nitel Araştırma*, (çev. ed. Selahattin Turan), Nobel Yayınları, Ankara 2018.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin *Mürûcû'z-Zeheb*(*Altın Bozkırlar*), (çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
- Onat, Hasan, "Bilgi, Bilim ve Yöntem" , *İslam Bilimlerinde Yöntem (İlitam)*, ed. Halis Albayrak, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara 2017.
- Onat Hasan, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Endülüs Yayınları, İstanbul 2019.
- Öz, Mustafa, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, Ankara 2020, XXX, 534-536.
- Öz, Ş., "İslam Siyaset Geleneğinde Bir Şâz –Şii-Sünni Yol Ayrımında Sakîfe Hâdisesi-" *İstem Dergisi*, 11, 2008, 79-91.
- Öz, Ş., "Kırtas Hadisesi ile İlgili Rivayetlerin Tenkidi(İbn-i Sad Özelinde)" *Hikmet Yurdu Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 3, 2009, 275-286.
- Öz, Şaban, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Parlak, N., "Sâkife'deki Halife Adayları", *İstem Dergisi*, 19, 2012, 121-136.
- Sâbî, Ebû'l-Hasen Muhammed b. Hilâl b. Muhassin, *el-Hefevâtü'n-nâdire*, Mecmau'l-lugati'l-Arabiyye, Dimeşk 1387/1967.
- Sâfedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut/Lübnan 1420/2000.
- Sarıkaya, Mehmet Saffet, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2019.
- Sofuoğlu, C., "Gadîr-i Hum Meselesi" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXVI, 461-470.

- Söylemez, Mehmet Mahfuz, *Kûfe'nin Siyasi Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2015.
- Şahin, Hanifi, *Şiîlerin Gözüyle Sünniler İlk Dönem Şiî Kaynaklarda Sünnî Algısı*, Mana Yayınları, İstanbul 2016.
- Şahin, Hanifi, *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.
- Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Numan el-Ukberî, *Kitabu'l-Emali*, el-Matbaatü'l-İslamiyyetü, Kum 1403.
- Şeyh Sadûk, Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Babeveyh el-Kummî, *el-Hisâl*, Matbaatü'l-Hayderiyyetü, Necef 1391/1971.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır 1387/1967.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan, *I'lâmu'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*, Dar'ul-Marifeti, Beyrut/Lübnan 1399/1979.
- Tomar, Cengiz, "Mısır", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ankara 2004, XXIX, 559-563.
- Watt, W.Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (çev. Ethem Ruhi Fırlı), Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2017.
- Yıldırım Ali - Şimşek Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2018.
- Yıldız, Harun, *Kendi Kaynakları Işığında Hâriciliğin Doğuşu ve Gelişimi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2010.
- Yiğit, İsmail, "Osman", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2007, XXXIII, 438-443.
- Yiğit, İsmail, "Sıffin Savaşı", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınevi, İstanbul 2009, XXXVII, 107-108.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut/Lübnan 1403/1983
- Zorlu, Cem, *İslâm Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2014.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Elanur DEMİRBAĞA
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	12.07.2023